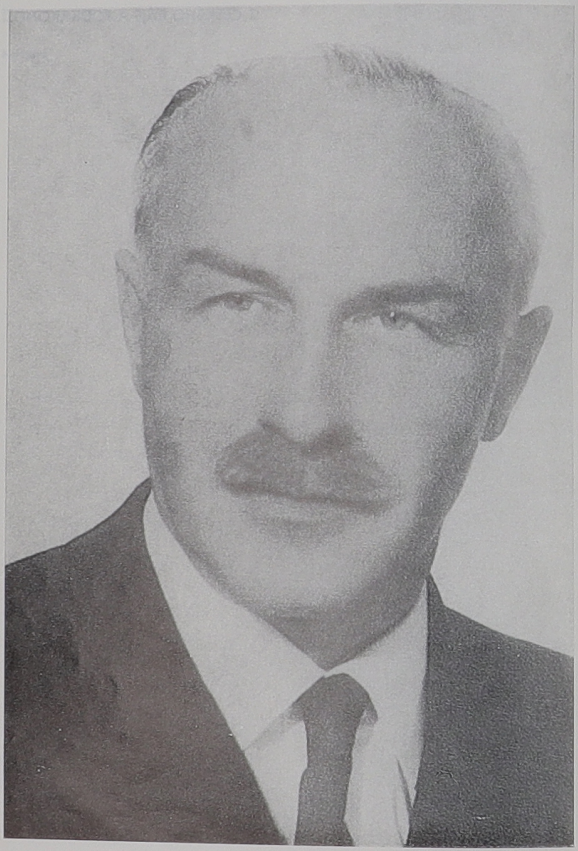
Z ČESKÉHO RÁJE A PODKRKONOŠÍ

svazek 4

Z ČESKÉHO RÁJE A PODKRKONOŠÍ

vlastivědný sborník 4

Bystrá nad Jizerou 1991

Příspěvky lektorovali:
PhDr. Eva Bílková, PhDr. Jindřich Francek, PhDr. Milena Lenderová, Dr. Thomas Winkelbauer, PhDr. Stanislava Vojtová

© Okresní archiv Semily 1991

ČLÁNKY

Židovský hřbitov v Turnově

Vlastimila Hamáčková

Existenci kdysi početného a významného židovského osídlení českých zemí dokumentuje ještě dnes na tři sta židovských hřbitovů, roztroušených po Čechách a Moravě. Řada těchto lokalit byla postupně opouštěna od druhé poloviny minulého století, kdy po zrušení omezujících zákonů došlo ke stěhování židovského obyvatelstva z venkova do rozvíjejících se průmyslových center. V období mezi dvěma světovými válkami tendence ke koncentraci židovského osídlení ještě zesílila. Již tehdy se stala péče o řadu venkovských židovských hřbitovů problémem. V tomto období také vznikly první snahy o dokumentaci mimopražských židovských hřbitovů, které vyústily v pořízení opisů náhrobních nápisů, ovšem zdaleka ne vždy nejvýznamnějších hřbitovů. Za okupace, kdy pochopitelně ještě vzrostly obavy ze zničení těchto památek, se podařilo pořídit rámcovou fotografickou dokumentaci hřbitovů na území protektorátu.

V důsledku nacistické rasové perzekuce se počet židovského obyvatelstva v českých zemích výrazně snížil. Obnovené židovské náboženské obce, v jejichž majetku je naprostá většina židovských hřbitovů, spravují velký územní obvod a nemají možnost vlastními silami zabránit pokračujícímu chátrání všech hřbitovů v dané oblasti. Přitom řada z nich nesporně představuje cennou kulturně historickou památku. Tato situace podněcuje další snahy o zdokumentování toho, co se zachovalo. V prvních poválečných letech byla činnost na tomto poli omezena na fotografickou dokumentaci a uměleckohistorické zhodnocení. Systematický průzkum uskutečnil až v šedesátých letech J. Heřman, s cílem vypracovat klasifikaci židovských hřbitovů podle uměleckých a historických hledisek jako podklad účinné památkové ochrany. O východiscích, výsledcích a dalších cílech této práce informoval v několika článcích.[1] Ve snaze zveřejnit alespoň základní údaje o těchto památkách vydal pak v roce 1980 prostřednictvím Rady židovských náboženských obcí v ČSR publikaci,[2] jejímž jádrem je katalog židovských hřbitovů v českých zemích, doplněný fotografickou dokumentací alespoň některých z nich. Dokumentační práce na tomto poli pochopitelně pokračují. Státní židovské muzeum se snaží o průběžné doplňování a aktualizaci údajů obsažených ve starší dokumentaci a o detailnější zpracování jednotlivých hřbitovů, jehož výsledky jsou pravidelně publikovány v muzejním časopise *Judaica Bohemiae*. Výběr lokality pro podrobnější zpracování není vždy dán pouze uměleckou a historickou hodnotou toho kterého hřbitova. Často zde hrají roli i další skutečnosti.

Zpracování židovského hřbitova v Turnově bylo vyvoláno snahou zachytit co nejpodrobněji současný stav před tím, než ke hřbitovu dosáhnou stavební práce související s výstavbou silničního obchvatu. Přemostění, které je do těchto míst plánováno, by sice nemělo památkově chráněný hřbitov zasáhnout, přesto však vzniká obava, že rozsáhlé stavební práce nezanechají hřbitov zcela nedotčený.

□

Židovský hřbitov v Turnově leží na jižním okraji města v Sobotecké ulici. Je to dlouhý úzký obdélník, jehož delší západní strana přiléhá k ulici. Náhrobky jsou rozmístěny jak v dolní rovné části, tak v prudce stoupajícím svahu až po horní opěrnou zeď. V západní zdi je zasazen hřbitovní domek, v němž byla márnice a byt hrobníka. Na hřbitov se zřejmě dalo vstoupit jednak přes hřbitovní domek, jednak přímým vstupem v jižní části. Dnes je zde pouze přerušená západní zeď beze stop úpravy tohoto vchodu.

Židovské osídlení v Turnově vzniklo před rokem 1526,[3] avšak nejstarší dochované náhrobky pocházejí ze 17. století.[4] Při průzkumu v terénu na podzim 1989 byl zjištěn nejstarší náhrobek z roku 1680. Pohřbívalo se zde ještě po druhé světové válce. Na některých náhrobcích najdeme připsaná jména obětí nacistické perzekuce. Náhrobky tvoří pravidelné řady ve směru západ-východ s nápisy obrácenými k jihu. V severní části hřbitova najdeme rozptýlené náhrobní kameny ze 17. až 20. století bez chronologického sledu. Pozdější pohřby se zjevně realizovaly do volných míst a na okrajích hřbitovní plochy, někde lze vystopovat souvislé rodinné pohřbívání. Novější náhrobky, od druhé poloviny 19. století, pak víceméně v chronologickém sledu zaplňují svah za domkem a jižní část hřbitova.

Nejstarší identifikovaný náhrobek se nachází zhruba uprostřed severní části hřbitova. Je to masívní blok kamene s mohutně vystupujícím orámováním nápisových ploch. Pod tímto náhrobkem je pohřben představený židovské obce Meir, *syn Lejba sg"l*,[5] který zemřel v roce 1680, a patrně jeho žena Jechl, jejíž náhrobní nápis je dnes již zčásti nečitelný. Obdobně členěný vedle stojící dvojnáhrobek nelze s jistotou určit. Nápis je jen obtížně čitelný, datum je skryto v zemi. Tvarově však tento náhrobek odpovídá stejnému období. Jiné zachované náhrobky pocházející ze 17. století se nepodařilo zjistit.

V dalším období, až do sedmdesátých let 18. století, se zde setkáváme v zásadě se dvěma typy náhrobních kamenů. Jednodušší typ představují obdélníkové náhrobky s rovným završením, se zkosenými, většinou konkávně probranými rohy. Orámování po celém obvodu a písmo lehce vystupují z plochy kamene. Jedinou ozdobu těchto náhrobků tvoří výraznější označení zkratek, výjimečně drobný rostlinný motivek po straně nápisu, kde zůstalo volné místo. Typickou ukázkou je náhrobek Frumet, *dcery Josefa K"C*[6] z roku 1754. Některé mladší náhrobky mají nahoře nad zkosenými rohy mírně zvlněné zaoblené završení — například náhrobek Hešla šamaše,[7] syna Mošeho, z roku 1766, nebo náhrobek Pesl, dcery Wolfa, ženy Meira Pika z roku 1769. Zajímavý je náhrobní kámen Jochele, *dcery Fajše, vdovy po Enochu Bredlovi*, která zemřela *15. vedaaru 510* podle malého počtu (23. března 1750). Nápis na zadní straně udává, že je zde pohřben chlapec Cevi Hirš, *syn Jehoši Bredla*, který zemřel *28. ijaru 511* (23. května 1751).

Náhrobek Meira, syna Lejba sg"l, z roku 1680. (Foto V. Hamáčková.)

Nápisy na těchto náhrobcích jsou většinou jednoduché, s použitím obvyklých eulogií,[8] jako je tomu na náhrobním kameni Frumetl, *dcery Hešla, ženy Ješaji Jetenice*, z roku 1762:

jom '' dch"h s
sukkot tqk"g l!"q
p"t !"ch mara' Frumetl z"l
bat ha-roš we-ha-qacin khr"r
Hešl jc"w 'ešet khr"r
Ješaj' Jetenic jc"w halcha
derech ješara micwot h'
šamra tehi nišmata
bi-ceror ha-chajjim cerura

První den polosvátku
sukot 523 podle malého počtu [=4. 10. 1762].
Zde leží žena statečná, paní Frumetl, blahé paměti,
dcera představeného, vznešeného a váženého pána, pana
Hešla, nechť ho chrání jeho skála a vykupitel, žena vznešeného pána,
pana Ješaji Jetenice, nechť ho chrání jeho skála a vykupitel.
Kráčela cestou přímou, příkazy Hospodinovy zachovávala.
Budiž její duše ve svazku živých svázána.

Na náhrobku Chaji, *dcery Michla*, *ženy Chajima*, z roku 1766, čteme:

jom h' cheŝwan
tqk"z lp"q p"t
'"ch marat Chajja z" l bat
ha-' alluf khr"r Michl zc" l
'ešet ha-naᶜale k"m Chajjim
jc"w be-maᶜase' hajta neᶜima
kol kevuda bat melech penima
t n c b " h

Náhrobky z devatenáctého století. (Foto J. Hajfler.)

5. chešvanu
527 podle malého počtu [= 8. 10. 1766]. Zde leží
žena statečná, paní Chaja, blahé paměti, dcera
vznešeného, váženého pána, pana Michla,
památka spravedlivého budiž požehnáním,
žena vznešeného našeho učitele Chajima,
nechť ho chrání jeho skála a vykupitel.
Ve svých skutcích byla utěšená,
královská dcera v celé své nádheře.
Budiž její duše svázána ve svazku živých.

Na náhrobku Moše Semla, *syna Mordechaje*, z roku 1764, tvoří označená první písmena několika řádek jméno Moše:

k"h kislew tq
k"h l"q : p"n 'iš
jašar we-kašer ha-'alluf khr"r
Moše Seml zc"l ben khr"r
Mordechaj zc"l
Moše šapir we-cedeq be-maʿasaw
šemo ha-tov nodaʿ be-chol ʿammaw
halach be-derech ha-jašar we-ha-tov kol
jamaw: t n c b " h

25. kislev 525 podle malého počtu [= 19. 12. 1764]
Zde leží muž
přímý a řádný, vznešený a vážený pán, pan
Moše Seml, památka spravedlivého budiž požehnáním,
syn váženého pána, pana Mordechaje,
památka spravedlivého budiž požehnáním.
Moše byl pěkný a spravedlivý ve svých skutcích,
jeho dobré jméno bylo známé ve všem lidu,
kráčel cestou přímou a dobrou po všechny své dny.
Budiž jeho duše svázána ve svazku živých.

Na řadě náhrobků ovšem najdeme pouze základní údaje.

Druhý typ náhrobních kamenů tohoto období představují zdobné stély s bohatým orámováním nápisu — mnohovrstevná vystupující římsa nad nápisem, po stranách úzké reliéfní pásy stáčené do volut, podél nich rostlinné závěsy. Postupně se objevuje bohatěji profilovaný štít zdobený volutami a mušlovitými motivy, jako je tomu na náhrobku Zanvila, *syna Menachema Mendla sg"l Epsteina* z roku 1756. Krásnou ukázku představuje náhrobek Meira, *syna Hilela sg"l*, z roku 1736, zdobený nahoře konvičkou. Také tento náhrobek má na zadní straně nápis, podle něhož je zde pohřben chlapec Zeev Cevi, který zemřel v roce 1737. Jméno otce není uvedeno. Data úmrtí — 2. *tevet* 497 (6. prosinec 1736) a 8. *sivan* 497 (7. červen 1737) — jsou si opět blízká. Konvičku najdeme rovněž na náhrobku Adil, *vdovy Zanvila s"l* z roku 1763. Náhrobek Mindl, *dcery Arje Lejba* (text dále nečitelný), z roku 1769, zdobí lev (zde symbol jména Arje Lejb). Na náhrobku, pod nímž leží hlava obce a představený pohřebního bratrstva Hešil, *syn hlavy obce Lipmana* (1770), se svou ženou Rivkou, *dcerou Natana Bišice* (1769), najdeme nahoře v ozdobné kartuši jelena. Nápisy na těchto náhrobcích jsou komponovány stejně jako u jednoduchých náhrobků — nejprve datum, pak jméno, dole eulogie.

Od sedmdesátých let 18. století jsou náhrobky turnovského hřbitova různorodější. Kromě pískovcových náhrobků se objevuje několik mramorových náhrobních kamenů pražského typu — náhrobky s trojúhelníkovým završením, nápisová plocha je členěna vodorovným reliéfním páskem, dolní část rámována dovnitř vepsaným obloukem. Po

Náhrobek Avrahama Arje sg"l z roku 1794. (Foto V. Hamáčková.)

straně mívají tyto náhrobní kameny polosloupky s ozdobnými hlavicemi, orámování trojúhelníkového štítu se stáčí do volut. Ženský náhrobek tohoto typu z roku 1777 zdobí navíc tulipány ve volných rozích nad vepsaným obloukem. Všechna výzdoba je provedena v nízkém reliéfu. Některé tyto náhrobky jsou obrácené nápisem k severu, tedy na opačnou stranu, než naprostá většina ostatních.

Bohatě zdobené pískovcové náhrobky se vyskytují až do konce století. V široké škále jejich výzdoby se setkáme ve větší míře s rostlinnými motivy, ať už v podobě výrazně provedených květin, jako je tomu na náhrobku Idl, *ženy Lejba*, z roku 1785, jehož výzdoba vrcholí nahoře planoucím srdcem, nebo jen se zjednodušeným rostlinným ornamentem, jako na náhrobku Rivky Sarl, *dcery Iserla, ženy Avrahama Arje, syna Zanvila sg"l z Turnova*, z roku 1789. Vyskytují se zde nadále náhrobky s bohatým

orámováním stočeným do volut, s mušlovitým motivem a květinovými závěsy. Z tradiční symboliky se na těchto náhrobcích setkáváme opět s levitskými konvicemi, s korunou na náhrobku Esterl, *ženy Eliji Pika*, datovaném 1781. Dvojice lvů s levitskou konvicí zdobí náhrobek Avrahama Arje *sg"l* z roku 1794. Stejný motiv, jen s drobnými obměnami, najdeme pak ještě na náhrobku z roku 1811, který náleží pravděpodobně Jehudovi (část nápisu je zapadlá v zemi).

Začátek 19. století pak přináší zjednodušení a zklidnění výzdoby. Řada náhrobků je zcela prostá, s obloukovým nebo mírně zvlněným završením, s lehce vystupujícím orámováním, zcela bez ozdob. Bohatěji zdobený štít s levitskou soupravou mají dva vedle sebe stojící náhrobky Jissachara Bera, *syna Davida N"Š sg"l*, a Avrahama, *syna Jissachara Bera sg"l N"Š*, oba s rokem úmrtí 1805. Náhrobek Rejchl a Ester, *dcer*

Severní část hřbitova. (Foto J. Hajfler.)

Náhrobek sester Rejchl a Ester z let 1799 až 1800. (Foto J. Hojfler.)

Zalmana Helicha, které zemřely krátce za sebou na přelomu roku 1799/1800, zdobí levitská konvice mezi dvěma květinami, vyrůstajícími ze dvou srdcí. Úmrtí dvou dětí v rodině zjevně ovlivnilo náhrobní nápis, komponovaný v duchu dobové poetiky:

r"ch tevetq"s t' tevetq"s l'
p"t ha-jalda Rejchl p"t ha-jalda 'Ester
ha-horim nas'u qol bechi we-qina ᶜal mašber
ᶜal šever la-hem niqra hoj 'achot be-cachcechut
šetej banot ᶜadinot u-mechuttavot be-jerach 'echad zo

'achar zo li-qevarot muvalot mi-jaldej ha-parnas
... we-nadiv ha-qacin hr"r Zalman Helich
sg"l mi-Swijan tncb"h

1. den měsíce tevet 560 [= 29. 12. 1799]
Zde leží děvčátko Rejchl.
Rodiče pozvedli hlas v pláči a nářku nad neštěstím,
nad katastrofou, která je postihla; oj, sestry v čistotě,
dvě jemné a hezké dcery, v jednom měsíci jsou jedna po druhé
neseny ke hrobu, děti představeného, štědrého, vznešeného a
váženého pána, pana Zalmana Helicha sg"l ze Svijan.
Budiž jejich duše svázána ve svazku živých.

9. tevet 560 podle malého počtu [= 6. 1. 1800]
Zde leží děvčátko Ester.

Obdobný motiv srdcí a květů pak najdeme ještě na náhrobku Efraima, *syna Bišlese*, z roku 1800. Náhrobní kameny Moše Lejba, *syna Cevi Hirše K"C*, z roku 1813 a Kalmana, *syna Jissachara K"C*, z roku 1819 zdobí reliéfně provedené žehnající ruce. Každého návštěvníka však upoutá především výzdoba náhrobního kamene Meira (zemřel v roce 1819), o němž se z náhrobního nápisu dovídáme, že byl představeným pohřeb-

Náhrobky Moše Lejba, syna Cevi Hirše K"C, z roku 1813 a Kalmana, syna Jissachara K"C, z roku 1819. (Foto J. Hajfler.)

ního bratrstva. Štít náhrobku, jehož orámování je stočeno do volut, zdobí dva stojící lvi, z nichž jeden drží šofar[9] a druhý nůž.

Od dvacátých let 19. století vykazují náhrobní kameny větší různorodost. Setkáváme se s nejrůznějším završením — obloukovým, trojúhelníkovým, různě zvlněným, siluetu obohacují kulovité motivy. Výzdobu náhrobků tvoří jemný rostlinný dekor, především kolem stereotypně užívané zkratky, kterou začíná náhrobní nápis. Náhrobek Ley, *dcery Moše Arje, ženy Mordechaje Hillera sg"l*, z roku 1826 reprezentuje často se vyskytující typ. Vodorovná římsa odděluje završení, tvořené ústupkovitě nasazeným obloukem. Nápis je rámován několikavrstevným lemem, který se dole po stranách stáčí do mohutných volut. Náhrobek zdobí květinový dekor kolem úvodní zkratky. Výjimečný tvar představuje nevysoký obelisk nad hrobem Mindl, *dcery Jokeva Dubského*, která zemřela v roce 1830.

Vedle rostlinných motivů se na náhrobcích tohoto období objevuje levitská konvice, věnec, rámující buď celý nápis nebo úvodní zkratku, a opět motiv planoucího srdce — na náhrobku Davida, *syna Iserla Mendla*, z roku 1841 a na dvou dětských náhrobcích: Zikmunda Freunda (1840) a Salomona Freunda (1842), v jejichž náhrobních nápisech následuje za datem úvodní formule *hier ruhet* a občanské jméno zemřelého v hebrejském písmu. Ostatní nápis je pak i jazykově hebrejský.

V náhrobních nápisech se v rámci běžných eulogií setkáme i s určitými informacemi o činnosti zesnulých. Pěkný příklad propracovaného poetického náhrobního nápisu představuje text na náhrobku Jokeva, *syna Šelomo Perelse*, z roku 1839. Kámen zdobí v ploše oblouku vyobrazený šofar.

we-jaᶜaqov halach le-darko: l'
le-hitlonen be-vet 'el: l'
le-hargiaᶜ mi-jegono u-le-..
nišmato mi-ziw šechinat 'el
h''h k' Joqev b''k Šelomo
Perels niftar we-niqbar ᶜr''ch
ševat tqc''t lp''q: 'az k'
ki-teqoaᶜ šofar tacic me-ᶜir
we-titnaᶜer me-ᶜafar
t c n b '' h

Jakob odešel cestou svou,
aby nalezl útočiště v domě Božím,
aby došel odpočinku ze svého zármutku
a jeho duše se těšila ze záře přítomnosti Boží.
Vážený pán, pan Jokev, syn váženého Šeloma
Perelse, zemřel a byl pohřben v předvečer 1. ševatu
599 podle malého počtu [= 15. 1. 1839].
Až zatroubí šofar, rozkveteš a povstaneš z prachu.
Budiž svázána jeho duše ve svazku živých.

Již ve čtyřicátých letech 19. století se objevují nápisy v němčině, a to dokonce nahoře nad hebrejským textem. Zajímavý je náhrobek z roku 1849, nesoucí jméno Thorsch, kde náhrobní nápis rámuje věnec, nesený rozpřaženýma rukama, z nichž jedna drží přesýpací hodiny. Německý text, předcházející hebrejštině, obsahuje i rozsáhlejší německé veršování. Od padesátých let jsou časté jednoduché náhrobky, na nichž velká písmena německého nápisu zatlačují hebrejštinu zcela do pozadí — viz například náhrobní kameny Isaaka Rosensteina ze Železného Brodu (1799—1853) a jeho manželky Rosalie (1816—1861). Tyto náhrobky jsou pro zdejší hřbitov cha-

Následky bezohledné těžby dřeva před stavbou viaduktu. (Foto K. Bárta.)

rakteristické. Naproti tomu se i v této době můžeme setkat i s náhrobními nápisy koncipovanými převážně v hebrejštině, jako je tomu na náhrobku Ester, *dcery Lejba sg"l, ženy Avrahama sg"l Hortsteina*, z roku 1866, kde pouze údaj o narození a úmrtí je uveden německy.

Tvarově jsou náhrobky kolem poloviny století značně různorodé, vedle malých jednoduchých kamenů se objevují i vysoké mohutné náhrobky nahoře s vázami, jako je náhrobek Josefa Schönfelda z roku 1860. Uplatňuje se zde i novogotický sloh. V posledních desetiletích 19. století pak postupně převládnou zcela jednoduché tvary, odpovídající běžné dobové produkci. Do nápisů proniká čeština, náhrobek Anny

Fantlové z roku 1883 má údaje pouze v češtině. Setkáváme se i s portrétními fotografiemi, zejména na dětských náhrobcích. Náhrobek A. Segrové (1906—1907) zdobí nahoře bílý reliéf spícího děvčátka. Na náhrobcích 20. století je výtvarně zajímavý snad jen kvalitní secesní ornament, jak ho vidíme například na náhrobním kameni MUDr. Aloise Reinera (1831—1905). Na jižní stěně hřbitovního domku byla umístěna pamětní deska se jmény sto patnácti příslušníků zdejší židovské náboženské obce, umučených v době druhé světové války. Dnes se zde však nacházejí jen její zbytky. Nesporně by si zasloužila obnovu.

Náhrobky židovského hřbitova v Turnově vynikají bohatstvím tvarů i dekoru. Naprostá většina byla vytvořena z pískovce, písmo i výzdoba vystupují z plochy kamene. Je zde jistě typová souvislost se židovskými hřbitovy severovýchodních Čech, nejblíže mají zdejší náhrobky patrně k sousednímu Jičínu.[10] Výtvarně nejzajímavější jsou náhrobní kameny z 18. a počátku 19. století.[11] Výzdoba čerpá jak ze židovské tradice, tak z dobových výtvarných prvků. Ikonograficky jsou zdejší náhrobky poměrně bohaté, kromě levitských souprav, koruny, kohenských rukou se tu setkáváme i se zvířecí symbolikou. Zajímavé je vyobrazení šofaru na dvou náhrobcích. Zachované náhrobní nápisy představují důležitý historický pramen a často vynikají i svými poetickými kvalitami. Estetickou působivost hřbitova podtrhávala i řada pravidelně rozmístěných stromů, dnes bohužel zčásti vykácených v rámci přípravy stavebních prací. Židovský hřbitov v Turnově je památkou výrazných kvalit, která je zároveň dobře přístupná veřejnosti, vzhledem k tomu, že přes nízkou dolní zídku je hřbitov dostatečně přehledný pro kolemjdoucí. Rozhodně by jeho zachování a údržbě měla být věnována větší péče než dosud, mimo jiné i s ohledem na to, že se jedná o jediný zachovaný židovský hřbitov v semilském okrese.

Poznámky

[1] Heřman, J.: *Dokumentace židovských hřbitovů v Čechách.* Památková péče, 26, 1966, s. 212—217; týž: *Židovské hřbitovy v Čechách.* Památková péče, 27, 1967, s. 97—106; týž: *Židovské hřbitovy na Moravě.* Památková péče, 28, 1968, s. 81—87.

[2] Heřman, J.: *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě.* Praha [1980].

[3] Tamtéž, s. 27.

[4] Seger, H.: *Dějiny Židů v Turnově.* In: Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn-Prag 1934, s. 679, uvádí nejstarší zachované náhrobky z počátku 17. století, zatímco J. Heřman, *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, s. 27, už konstatuje, že nejstarší zachované náhrobky pocházejí z konce 17. století.

[5] Zkratka označující levitu. Symbolem levitů, kteří odvozují svůj původ od starověké vrstvy nižších kněží — služebníků chrámu, je konvice a mísa.

[6] Zkratka slov kohen cedek — spravedlivý kněz. Symbolem kohenů, odvozujících svůj původ od starověké vrstvy vyšších chrámových kněží, jsou žehnající ruce. K této funkci v židovské obci viz Muneles, O. — Vilímková, M.: *Starý židovský hřbitov v Praze.* Praha 1955, s. 76.

[8] K obsahu a formě židovských náhrobních nápisů viz tamtéž, s. 61—93.

[9] Dobytčí roh, na který se troubí v synagóze o podzimních svátcích.

[10] Heřman, J.: *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, s. 27.

[11] Cílem tohoto příspěvku, který je upravenou verzí mého článku *Le cimetière juif de Turnov.* Judaica Bohemiae, 26, 1990, s. 119—124, bylo zachytit současný stav hřbitova a zhodnotit tuto památku v kontextu ostatních zachovaných židovských hřbitovů. Přesto bychom rádi upozornili na stručnou zmínku, uvedenou v publikaci Scheybal, J. V. — Scheybalová, J.: *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách.* Ústí n. L. 1985, s. 268, která se může stát východiskem pro badatele, který by si položil otázku, kdo byl tvůrcem turnovských židovských náhrobků.

Turnovská městská škola v letech 1772 až 1870

(Příspěvek k dějinám národního obrození)

Milena Lenderová

Dosavadní historiografie zkoumala z nadstavbových jevů národního obrození především literárně historickou složku. Školství zůstávalo a v podstatě zůstává dodnes opomíjeno — s výjimkou starších prací J. Šafránka a novějších J. Hanzala[1] mu žádný z badatelů nevěnoval pozornost, kterou by si zasloužilo. Přitom vznik a vývoj základních vzdělávacích struktur probíhá souběžně s etapami národního obrození: základem jsou reformy tereziánské, současné s prvními učeneckými projevy zájmu o český jazyk, dovršením pak reformy z konce šedesátých let 19. století, tedy z období, které je i dovršením procesu národní emancipace.

Tereziánské reformní úsilí zlomilo v oblasti školství starou feudální představu o výlučnosti vzdělání a jeho zbytečnosti pro širší lidové vrstvy, Hasnerovy reformy z let 1868 až 1869 akcentovaly místo vzdělání v již vyspělé kapitalistické společnosti. Periodizačním mezníkem je rok 1848, třebaže většina z představ vyjádřených českým politickým programem byla realizována až za změněné atmosféry obnoveného absolutismu, jemuž se nutně přizpůsobila. Prosazením všeobecné vzdělávací povinnosti byly vytvořeny podmínky pro budoucí rozmach aktivity národa, neboť pouze národ vzdělaný je schopný dosáhnout politického osamostatnění a pochopit svou autenticitu.

Základy gramotnosti získávaly široké lidové vrstvy ve školách, které pro zjednodušení nazveme školami základními; navštěvovaly je děti většinou od šesti do dvanácti let. Toto školství, navzdory germanizátorskému úsilí vlády, zaručovalo vzdělání žáků v národním, v našem případě českém jazyce.

□

Realizace tereziánské opravy národního školství, jejímž autorem byl zaháňský opat J. I. Felbiger,[2] našla v Turnově půdu připravenou zhruba čtyřstaletým vývojem městského školství. Jeho rozkvět spadá v Čechách do přelomu 16. a 17. století. Také v Turnově působila tehdy tzv. škola *partikulární*, řízená pražskou univerzitou.[3] Škola si udržela svoji kontinuitu i v obtížném období třicetileté války[4] a přes katastrofální ekonomickou a demografickou situaci máme její existenci doloženou i v období pobělohorském,[5] kdy musela dokonce čelit konkurenci tzv. pokoutních škol.[6] Ještě na přelomu 17. a 18. století byly v městě školy dvě, z nichž jedna se nacházela v obecním domě vedle

děkanství,[7] druhá, škola *pokoutní* neboli *postranní*, sídlila v blíže neurčeném stavení poblíž městské brány.[8] Pokoutní škola krátce po vyhlášení tereziánského patentu zanikla a rozpadající se stavení městské školy dal magistrát v roce 1777 opravit,[9] nicméně ani pak novým požadavkům nevyhovovalo, jak dokládá žádost představitelů města, zaslaná zemské komisi pro normální školy v Praze[10] dne 7. srpna 1779. Turnovští v ní prosí o peněžní výpomoc na stavbu nové školy, protože stará přímo ohrožuje zdraví žáků i učitelů.[11] Prosba však zůstala nevyslyšena.

Nevalné materiální zajištění turnovské městské školy v počátečním stadiu jejího vývoje odpovídalo hospodářské situaci města: poddanské městečko, v němž se začalo počátkem 18. století rozvíjet kamenářství a soukenictví, později též zlatnictví a výroba skleněných imitací, bylo s ničivou pravidelností decimováno požáry. Zpracovatelská odvětví nepřinášela velký zisk a třebaže měšťané doplňovali své příjmy polním hospodařením, zápasili s trvalým nedostatkem.[12] Řemeslo — především kamenářství — začalo prosperovat až díky josefinským prohibitivním opatřením a odstranění fikticia. Císařským privilegiem ze 13. března 1785 se Turnov stal — podobně jako Liberec, Česká Lípa, Jičín, Rumburk apod. — vrchnostenským *ochranným* městem. V r. 1788 zde vznikl regulovaný magistrát[13] a město se tak co do svobod přiblížilo městům královským. V r. 1787 měl Turnov 306 domů a 2191 obyvatel.[14] Město bylo české, česky se úřadovalo i obchodovalo,[15] rovněž ve škole se jako vyučovací jazyk užívala výhradně čeština.

Podle fase z r. 1772 vyučoval v turnovské škole jeden učitel, Antonín Bauer,[16] zakladatel turnovské učitelské a muzikantské dynastie, jež v městě působila přes 80 let.[17] Antonín Bauer učil v Turnově od roku 1763, v r. 1780 mu začal vypomáhat jeho syn Josef, hudební skladatel a znamenitý výkonný hráč.[18] Mzda učitele byla nevalná, A. Bauer pobíral v roce 1772 pouze 39 zl. 15 kr.[19] Když zemřel 4. července 1788 na běžnou kantorskou nemoc, souchotiny, zůstal Josef ve škole sám. Při velkém počtu zhruba 260 dětí byl tento stav neúnosný, navíc neměl kdo učitele zastoupit v případě jeho onemocnění. Proto si 27. září 1791 turnovská městská rada vyžádala alespoň dočasné propuštění Františka Bauera, tehdy člena kapely pluku hraběte Josefa Colloreda, k výpomoci jeho bratru Josefovi, učiteli turnovské městské školy.[20] Velitel pluku žádosti vyhověl — ostatně učitelé byli podle zákona od vojenské služby osvobozeni — a František již ve škole zůstal natrvalo.[21] Jeden z bratří byl i učitelem malého Antonína Marka, který přišel do turnovské školy pravděpodobně na podzim roku 1791. To, že učitelé byli Češi a vyučovali česky, dokládá ve svých vzpomínkách:

První své školování odbýval jsem v turnovské, ovšem české škole. Jakkoli chudé se mohlo zvát učení co do pravopisu, jednak tolik jsem získal, že jsem uměl rozeznávat Ž od Š, D od T atd., čehož, jak jsem později na jiných shledal, mnozí neuměli, jenž v německých školách dětská léta strávili.[22]

Školní fase, sestavená v roce 1790, dává nahlédnout do zdrojů, z nichž se učitelský příjem, oproti roku 1772 vydatnější, skládal, a současně do povinností, které učitelé měli: 1 zl. 36 kr. dostávali ze záduší za provozování kostelní hudby, 78 zl. 30 kr. jim platil magistrát z místního školního fondu, 20 zl. dostávali za hraní na pohřbech, 18 zl. tzv. příbytečného opět z místního školního fondu,[23] 184 zl. mělo být ročně vybráno na školném. K Novému roku dostávali učitelé koledu, která z 290 domů činila 10 zl. Naturální požitky byly zastoupeny 4 sáhy dříví, které dodávala vrchnost.[24]

Výše příjmů turnovských učitelů neodpovídala ani v této podobě představám zemské školní komise, podle kterých měl městský učitel dostávat 200 zl. ročně.[25] V Boleslavském kraji byly však všeobecně příjmy učitelstva nejnižší v celých Čechách;

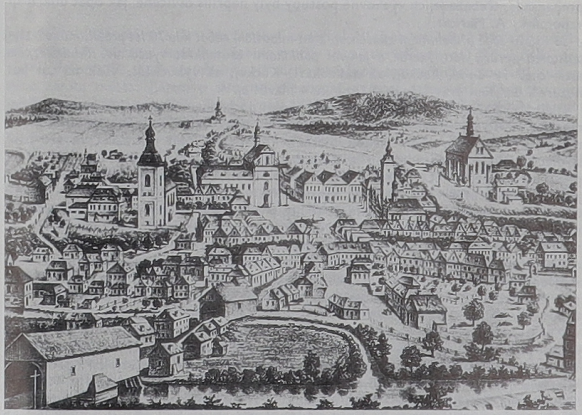
učitelé zde dostávali průměrně 30—50 zl. ročně, zatímco např. na Litoměřicku 160—180 zl.[26]

V roce 1790 docházelo do školy 268 dětí z Turnova, Mašova, Pelešan a Nudvojovic, 148 chlapců a 120 dívek. Z těchto 268 dětí bylo 90 chudých, tzn., že tito žáci neplatili školné, dalších 18 dětí nezaplatilo pro dlouhodobé onemocnění. Školné bylo odstupňováno: nejmenší děti platily 1 kr. týdně, větší 1 1/2 kr. a největší 2 kr. týdně.[27]

Na základě Felbigerovy osnovy měly do školy chodit všechny děti od 6 do 12 let, pokud nebyly vyučovány soukromě, bez ohledu na pohlaví či sociální postavení rodičů. V praxi se školní docházka prosazovala jen s velkými obtížemi. Podle Všeobecného školního řádu mohly být děti omlouvány *kvůli neschůdnosti cest a drsnému počasí*, venkovské děti také v době sezónních polních prací.[28]

Sociální složení žáků turnovské školy v roce 1790 neznáme, víme pouze, že sem docházelo 23 dětí z okolních obcí. Ty snad mohly být omluveny pro neschůdnost cest, část se jich mohla podílet na polním hospodářství rodičů, nicméně skutečnost, že jich do školy řádně chodilo jen 71 z celkového počtu 268,[29] tj. 26,45 %, je těmito okolnostmi nezdůvodnitelná. Lze předpokládat, že dívky do školy nechodily z počátku vůbec, což bylo ostatně problémem celozemským.

V roce 1790 se v městě nacházela rovněž škola židovská, kterou navštěvovalo celkem 32 dětí, 21 chlapců a 11 dívek. Učitel Saul Prager dostával ročně 100 zl.: 34 zl. 4 kr.

Veduta Turnova od Michala Bělohlávka z roku 1878.

od židovské obce a 65 zl. 56 kr. vybral na školném.[30] Na panství Hrubá Skála, kam Turnov do r. 1850 patřil, byly v r. 1790 další školy na Hruštici,[31] v Přáslavicích, Rovensku, Libuni, Vyskři a Tatobitech.[32]

Podle tereziánského školního řádu měla být škola záležitostí světskou, církvi byl ponechán pouze ideologický dohled, chápaný v intencích osvícenského absolutismu. Na školu v místě dozíral jako její bezprostřední nadřízený farář, který odpovídal spolu s tzv. *patronem*, jímž bylo v našem případě město, za její řádný chod. Od r. 1786 působili na úrovni kraje krajští školní komisaři; pro Boleslavský kraj jím byl František Antonín Zenker.[33] Úsilí krajských školních komisařů, jimiž byli vesměs osvícenci josefinského ražení o rozkvět školství se nemálo zasloužilo, se nutně ubíralo čtyřmi směry: hmotným zabezpečením školy, jejím obsazením kvalifikovanou učitelskou silou, řádnou školní docházkou a v neposlední řadě též vybavením školy nezbytnými učebnicemi, tj. čítankami a katechismy. Ve světle dochovaných pramenů můžeme předpokládat, že úskalím materiálního zabezpečení školy turnovské byla nevhodná a rozpadající se školní budova. Tento problém však město nemohlo v dané chvíli řešit z finančních důvodů. O kvalifikaci učitelů nejsme informováni, lze ale — vzhledem k dlouholeté tradici školství ve městě — předpokládat, že již A. Bauer byl mužem vzdělaným. Tereziánský školní řád nadto umožňoval těmto praktikům získat formální potvrzení schopností zkouškou na učitelské přípravce při normální škole v Praze, později též na některé z učitelských přípravek, které vznikly při hlavních školách v Hradci Králové, Liberci, Mladé Boleslavi aj.

Oba synové A. Bauera byli s velkou dávkou pravděpodobnosti absolventy takové preparandy, třebaže jejich výchovné postupy byly nepříliš osvícené, jak opět dokládají vzpomínky A. Marka:

Se žalostí sobě připomínám zkušenosti z let mladších, neboť kdo 70 let prožil, může o tom půlstoletí zprávu dáti, kterak a jakými pobídkami se tenkrát vyučovalo. Tehdáž znělo ustavičně: Ty dube, kdákej, až dokdákáš!, Kuckej, až vykuckáš!, Však to ani pes nežere!, Už jsem pravil, že máš řezanku v hlavě! *aj.*[34]

Jakými prostředky byla řešena nevalná školní docházka v Turnově, o tom zpraveni nejsme, město se — asi ne jediné — vymykalo jinak velmi dobrému průměru charakteristickému pro litoměřickou diecézi, kde byla školní docházka ve srovnání s diecézemi královéhradeckou a českobudějovickou pravidelně nejlepší.[35] Škála prostředků, jak přimět rodiče k posílání dětí do školy, byla poměrně široká — od zdvojení školného, přes veřejné práce, krátkodobé věznění, až k potupnému přivádění dětí do školy strážníkem. Je zřejmé, že těmto prostředkům se nevyhýbal ani turnovský magistrát, neboť, jak dále uvidíme, se školní docházka postupně zlepšovala.

K zabezpečení školy předepsanými učebnicemi bylo v Praze roce 1775 zřízeno nakladatelství, které mělo od roku 1776 k dispozici tiskárnu zrušeného jezuitského konventu v Klementinu. Čtvrtina učebnic, které tiskárnu opustily, byla určena k bezplatné distribuci chudým školákům. Je evidentní, že také část školní mládeže v Turnově byla učebnicemi podílena zdarma.

Zprostředkujícím článkem mezi pražským nakladatelstvím a školou v místě se stávali místní podnikavci, majitelé trafik, kteří s mírnou přirážkou prodávali spolu s tabákovými výrobky také učebnice dovezené z Prahy. Tyto trafiky vznikaly především v městech krajských, nicméně zmínku o takovém podnikateli máme i z Turnova. V říjnu 1792 koupil Václav Woth na dluh 25 zl. učebnice v pražském knihoskladu. Za dluh se zaručil turnovský magistrát.[36] V. Woth zaplatil až roku 1808,[37] jako obchodník s učebnicemi tedy patrně příliš neuspěl. Další zprávy o něm nemáme,

Pohled na Turnov od Josefa Bělohlávka z roku 1850.

je velmi pravděpodobné, že této činnosti zanechal. Většina trafikantů úspěšná nebyla, mj. proto, že čtvrtinu dodávky učebnic tvořily ty, z kterých nekynul žádný zisk.

Na přelomu 18. a 19. století byla již turnovská škola samozřejmou součástí kulturního života města. Zájem o školství všeobecně vzrostl, turnovští začali dokonce uvažovat o zřízení gymnázia. Patrně roku 1795 se magistrát obrátil na majitele panství Františka Adama z Valdštejna, aby jeho žádost o povolení k založení gymnázia u gubernia podpořil.[38] Zůstalo však pouze u žádosti, doba nebyla vhodná pro podniky podobného druhu, monarchie se cítila ohrožena revoluční Francií a magistrát asi nebyl schopen vyhovět předepsaným podmínkám, jež zřízení gymnázia podmiňovaly. Ostatně osvícenský absolutismus, doznívající ještě koncem 18. století, se snažil o určitou nivelizaci školství a nebyl gymnáziím přílíš nakloněn. Řada jich byla v 70. letech 18. století zrušena, což byl osud i gymnázia v nedalekém Jičíně.

Reakční kurs, nastolený vládou Františka I., měl své kořeny nejen v mimořádně konzervativní osobě panovníka, ale především ve změně mezinárodně politické situace. Prosazení policejního režimu se nutně odrazilo i v oblasti školství. Zásadnějším změnám v prvních letech Františkova panování nepřála nutnost řešit mnohem naléhavější úkoly, související s vnější a vnitřní bezpečností říše. Teprve mír v Luneville umožnil vládě, aby se věnovala opravě školského systému. Konečnou verzi reformy pod názvem *Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venezig und Dalmatien* schválil císař 11. srpna 1805. Nová válka s Francií realizaci zákona opět odsunula, do života začal být zaváděn v první polovině roku 1806. Organizačním základem zůstávala Felbigerova osnova, zákon jí však dal novou ideologickou náplň. K výraznějším změnám došlo v oblasti dozoru nad školstvím a hlavně ve výchovných plánech škol. Dozírací aparát

fungoval zdola nahoru, od farářů přes vikariáty ke konzistoři.[39] Ze zřízení zmizel článek typický pro školství osvícenské — funkce krajských školských komisařů. Církev se stala rozhodujícím činitelem v otázkách učebních plánů a náplně vyučování vůbec. Reorganizované školství se opíralo o rozvětvenou síť základních škol — v roce 1787 bylo v litoměřické diecézi 583, v roce 1806 již 671 těchto škol.[40] Z 82 413 dětí zapsaných v tomto školním roce jich školu skutečně navštěvovalo 55 145,[41] tj. 66,91 %. V Turnově mělo v roce 1806 chodit do školy 291 dětí, skutečně docházelo 196,[42] tj. 67,35 %. Z uvedených čísel je zřejmé, že docházka do turnovské školy se výrazně zlepšila a odpovídala ukazatelům v litoměřické diecézi. Ve škole učili dva učitelé — František Bauer a jeho synovec Jan Bauer, nicméně k rozdělení žáků do dvou tříd došlo až kolem roku 1815. Napoleonské války a kontinentální blokáda vedly k ochuzení města, které ani po uzavření míru nebylo schopno postavit vyhovující školní budovu. Proto byla druhá třída — přes námitky krajského úřadu — umístěna v obecním domě čp. 5, zvaném Babylón.[43]

Zkvalitnění školní docházky odpovídalo rozmachu národního života, k němuž v Turnově na počátku 19. století dochází. Na přelomu první a druhé dekády se měšťané pod vlivem Antonína Marka, který se po dokončených studiích vrátil do regionu roku 1808, pouštějí do hraní ochotnického divadla.[44] Na přelomu let 1820/1821 vzniká ve městě — opět na Markův popud — veřejná knihovna, jež se stává významným činitelem společenského a kulturního života města. Turnov a jeho okolí patřily tak již v době předbřeznové k národně aktivním oblastem a stoupající zájem o školní vzdělání byl nepochybně jedním z projevů tohoto kulturního a národního vzestupu města. Škola, přeplněná žáky, zůstávala však stále pouze dvojtřídní.

Zdá se, že neutěšená materiální situace byla specifikou školního okresu Turnov, jenž patřil v tomto ohledu k nejhorším: zatímco v roce 1833 bylo celkem 116 634 školáků litoměřické diecéze vyučováno 1295 učitelskými silami (bez katechetů),[45] to znamená, že na jednoho učitele připadalo 90,06 dětí, v turnovské škole bylo ve stejném roce 404 dětí vyučováno dvěma učiteli.[46] Na jednoho učitele tak připadalo 202 žáků! V dalších letech počet zapsaných žáků rostl — v roce 1835 chodilo do turnovské školy 443 žáků, v roce 1839 557 žáků, v roce 1843 568 žáků. Podobná situace byla i v ostatních školách turnovského školního okresu.[47] Oba turnovští učitelé již nebyli nejmladší — František Bauer byl roku 1833 dvaašedesátiletý, Janovi bylo 47 let. Tento vysoký průměr odpovídal tehdejším poměrům — v okrese činil v roce 1843 téměř 50 let, zcela běžně působili ve školách učitelé sedmdesátiletí.[48] Učitelé triviálních škol museli pracovat bez ohledu na věk či fyzické síly, na rozdíl od učitelů škol hlavních, kterým byl roku 1804 přiznán nárok na penzi. Problematickým zlepšením byl dekret z 9. srpna 1810, na jehož základě vznikly v jednotlivých diecézích svépomocné penzijní ústavy pro vdovy a sirotky po učitelích. V litoměřické diecézi byl takový ústav založen v roce 1812.[49] Zájem učitelů o členství byl zpočátku značný — v roce 1825 měl ústav 702 členů; členem byl i turnovský František Bauer, po jehož smrti dostala vdova Anna Bauerová v listopadu 1839 podporu 37 zl. 40 kr.[50] Zařízení však nesplnilo očekávání, a proto v dalších letech počet členů klesal.[51] Do 30. let 19. století spadají zárodky sociální péče o žáky, tzv. osvacovací akce, na které poměrně vysokými částkami přispíval majitel panství, hrabě Lexa z Aehrenthalu.[52]

Doba předbřeznová, poznamenaná ideologií kvietismu, nepřála jakýmkoli myšlenkovým výbojům či pouhým změnám. Tato atmosféra nutně poznamenala i školství — vyučovací metody se vyznačovaly strnulostí, osnovnou částí výuky bylo náboženství a trivium, jen ojediněle doplňované tzv. reáliemi, kde se mělo dětem dostat pouze

těch poznatků, které byly podle mínění vlády nezbytné pro další život poslušného a zbožného poddaného.

Čeští učitelé doby předbřeznové, žijící v trvalé existenční nejistotě a ve strachu z vrchnosti a církve, v podstatě trpně vykonávali všechny příkazy svých nadřízených. Na rozdíl od některých evropských zemí jsou Čechy první poloviny 19. století chudé na pedagogické myslitele či reformátory. Přesto však z celkem nevýrazné řady učitelů vystupují osobnosti, které se zapsaly do dějin české školy svou vytrvalou a nenápadnou prací ve prospěch národa, o jehož rozvoj se zasloužily trpělivou výchovou nových generací, jimž vedle základů gramotnosti daly do vínku i základy národního cítění. K této skupině pedagogů, jejichž působení začíná zhruba s nástupem jungmannovské generace a vrcholí na prahu revoluce 1848/49, patří i turnovský okresní školní dozorce, vikář P. Antonín Marek, zasloužívší se o výchovu zhruba dvou generací turnovského učitelstva.[53] Marek se jím stal roku 1842 po Františku Nigrinovi. Jak již bylo řečeno, byl turnovský vikariát, pokud se týče úrovně základního školství, jedním z nejhorších v diecézi. Samotná turnovská škola měla v době Markova příchodu do funkce 555 žáků, které stále vyučovali pouze dva učitelé, Josef Koucký a Jan Bauer.[54] V celém vikariátu shledal Marek při své první inspekční cestě, kterou podnikl na jaře 1844, řadu nedostatků: nepříliš vzdělané učitelstvo, nedostatek školních učebnic, špatnou školní docházku. Ovlivněný příkladem okresního školního dozorce z Kopidlna F. A. Vacka, s nímž se osobně znal, začal bezprostředně po ukončení cesty organizovat na své faře v Libuni učitelské porady, na kterých seznamoval učitele se základy české mluvnice, počtů, dějepisu a přírodopisu, pedagogiky. Vykládal jim o nových zásadách polního hospodářství, propagoval slovanskou vzájemnost, učil základům azbuky a přesvědčil učitele o výhodách psaní latinkou, která se skutečně ve školách okresu začala používat.[55] Učitelské porady se pod Markovým vedením postupně konaly nejen v Libuni, ale také v Turnově, Mnichově Hradišti, Sobotce a Bosni.[56] Zdá se, že Marek, který počátkem 40. let v podstatě upustil od spisovatelské činnosti, přenesl veškerou energii do péče o školy. Mohl tak uplatnit nejen rozsáhlé a univerzální znalosti, ale i četné praktické dovednosti. Za dobu svého působení — úřadu se zřekl až roku 1858 — uspořádal celkem 47 učitelských porad; většinu přednášek na nich proslovených uveřejnil v roce 1866 týdeník Národní škola.

Osobním vlivem Marek nesporně přispěl v oblasti svého působení k dotvoření učitelstva jako svébytné společenské vrstvy, vědomé si významu svého poslání a postavení. Byl patrně velmi důsledný, dokázal se však učitelů, nařčených z náboženské vlažnosti, proti konzistoři zastat[57] a získat si jejich důvěru. Na jeho výzvu přistoupili v roce 1847 učitelé turnovského okresu k Matici české,[58] ve stejném roce přihlásil magistrát k Matici i turnovskou školní knihovnu.[59]

Ani v Markových silách však nebylo zlepšit katastrofální materiální stav školy — počet žáků stoupl v roce 1844 na 638, škola byla stále pouze dvojtřídní, se dvěma učiteli.[60] Její vývoj byl nepříznivě zasažen rozhodnutím magistrátu z 21. srpna 1845 prodat budovu čp. 86 turnovskému špitálnímu fondu,[61] náhradní učebna byla získána v čp. 81 u městské brány.[62] Těžko soudit, zda tento postup byl skutečně projevem finanční nemohoucnosti města, či šlendriánu a lhostejnosti; každopádně zůstává paradoxem v městě jinak kulturním, vedoucím úspěšný existenční zápas na národnostním pomezí českého a německého světa.

Od třicátých let — díky dodávkám do Ruska — došlo k opětnému oživení kamenářské výroby. V roce 1834 bylo v městě 452 domů a 3505 obyvatel, z nichž se 873 živilo řemeslem či v některé z místních továren.[63] Počet obyvatel nadále rostl — v polovině

čtyřicátých let bydlelo v Turnově již 4294 lidí.[64] Kontaktem s Ruskem bylo zúrodněno vlastenecké a slovanské cítění. Zdá se, že podobně jako v jiných národně aktivních místech, vznikla i v Turnově jakási *vlastenecká družina*; vůdčími osobnostmi zde byli vedle již zmíněného Marka jeho synovec Michal Kotler, nadšený ochotník a organizátor různých společenských akcí, děkan Josef Šourek, kaplan Hoření, v roce 1831 vedle Marka jediný turnovský odběratel Časopisu Společnosti Vlastenského muzea,[65] kaplani Václav Horák a Josef Pohořalý, spolu s kupcem F. Werychem zakladatelé školní a veřejné knihovny,[66] továrník Antonín Svoboda, obchodník Antonín Županský aj. Mezi léty 1831 až 1846 bylo v Turnově a blízkém okolí přes dvacet přispěvovatelů na Matici českou,[67] což je samo o sobě dokladem mimořádné vlastenecké aktivity regionu.

Fond školní knihovny, která vznikla přičiněním výše uvedených mužů v roce 1841, byl rozmnožován jednak dary jednotlivců či magistrátu — na základě soukromého daru získala škola mj. kompletní Jungmannův slovník,[68] jednak odběrem knih z knižnice *Dědictví sv. Jana*.[69]

Ilustrací českého smýšlení je i nezájem učitelů okresu o německý učitelský časopis *Schullehrer Kalender für Lehrer, Eltern und Erzieher*, vycházející od roku 1834 v Litoměřicích.[70] Třebaže podobně jako již zaniklý Pařízkův *Schulfreund Böhmens* a Zieglerův *Přítel mládeže* přinášel časopis vedle zpráv o stavu škol v diecézi také vcelku podnětné úvahy pedagogické a metodické, české učitelstvo jej odebíralo jen nerado.[71]

Votrubcův mlýn a tzv. turnovské Benátky na kresbě Jana Prouska.

Vzepětí národních a politických tužeb, vrcholící revolucí let 1848/1849, našlo v Turnově připravenou půdu. Vznikla zde Národní garda, na Markův popud byla založena Slovanská lípa, mající asi 170 členů.[72] Marek a M. Kotler se zúčastnili Slovanského sjezdu; po svatodušních bouřích se Marek uchýlil do Libuně, Kotler byl po nějaký čas vězněn; po návratu do Turnova jej spoluobčané zvolili poslancem do zemského sněmu. Rozhodující význam mělo pro Turnov zrušení patrimoniálního zřízení. V prvních obecních volbách, které se konaly 15. října 1850, byl starostou města zvolen Antonín Svoboda.

Součástí revolučního programu byla i problematika školská: zatímco česká politika akcentovala především otázku vyučovacího jazyka a špatného postavení učitelů, německá poukazovala na neústrojnost dosavadního školského systému vzhledem k potřebám společnosti. 26. března 1848 bylo zřízeno ministerstvo vyučování v čele s pokrokově smýšlejícím Františkem Sommarugou. Z jeho velkorysých *Zásad veřejného vyučování v Rakousku* nebylo však v letech 1848 až 1849, vyjma reformy učitelského vzdělání, realizováno prakticky nic. Většinu Sommarugových myšlenek uvedl ve značně krotké podobě v život až ministr kultu a vyučování hrabě Lev Thun po porážce revoluce.[73]

V Turnově došlo k závažné organizační změně na počátku školního roku 1850/51, kdy byla škola konečně rozšířena o třetí třídu. 591 žáků vyučovali Josef Koucký a Josef Valeš, kterým pomáhali podučitelé František Mišek, V. Petrnoušek a snad i Josef Rieger.[74] Dvě třídy se vyučovaly v Babylóně, jedna v domě čp. 81 u městské brány.[75] Obě stavení, hlavně Babylón, byla ve špatném stavu. Zvýšení nákladu na školu, vyvolané zvětšením počtu učitelských sil, patrně opět odsunulo úvahy o stavbě nové školní budovy.

Zřízením podkrajského úřadu a okresního soudu, které začaly v Turnově působit v roce 1850, vzniklo v městě doposud českém potenciální ložisko germanizace — jednací řeč obou úřadů byla německá. Obyvatelstvo, apatické po poražené revoluci a posléze i hospodářsky oslabené omezením odbytových možností v důsledku krymské války, ztratilo o veřejný život zájem, o čemž svědčí mimo jiné dočasné umlčení ochotnického divadla a trvalý pokles zájmu o Matici českou.[76]

Městské představenstvo využilo výnosu ministerstva z 15. prosince 1853, umožňujícího reorganizaci městských trojtřídních škol v tzv. farní hlavní školy, které měly být čtyřtřídní. Tyto farní hlavní školy neměly — na rozdíl od hlavních škol direktivních — vlastního katechetu, jehož plat tak provozovatel školy ušetřil. Označení školy jako farní hlavní jistě zvýšilo její prestiž, statut takové školy však v sobě obsahoval závažné nebezpečí, jehož kořeny tkvěly již ve *Všeobecném školním řádu z roku 1775*: tereziánská reforma počítala totiž s postupným zavedením němčiny jako jednotného jazyka monarchie, proto se němčina měla stát vyučovacím jazykem i v základním školství všech zemí. Tohoto ideálu nebylo nikdy v českých oblastech monarchie dosaženo ani ve školách hlavních, kde vše ustrnulo na kompromisu. Protože ve školách triviálních byli žáci se základy němčiny seznamováni buď ojediněle nebo nesoustavně, sledovalo nařízení z prosince 1853 jednoznačně aktivizaci stále se nedařícího poněmčovacího procesu.

Turnovská škola zůstávala po celou dobu svého vývoje výhradně česká. Korektní čeština mluvená i psaná se stala po nástupu A. Marka do úřadu okresního školního dozorce nepsaným programem. Reorganizací školy ve farní školu hlavní došlo ke změně učebního plánu, který předpokládal výuku němčiny intenzívní do té míry, aby jí bylo možno ve čtvrté třídě, umístěné v domě čp. 81, užívat jako jazyka vyučovacího.[77]

Tento postup vyvolal nevoli jednoho ze členů sboru, jak dokládá nepodepsaný příspěvek v časopise Školník:

Jaký to svízel pro učitele a jaké moření ducha 6—7 letých dítek, když tyto, nejsouce posud ani ve správném čtení upevněny, již po německu čísti a slovům a větám nazpaměť učiti se mají.[78]

Obyvatelstvo zůstávalo vůči této změně celkem lhostejné, navíc se zdá, že germanizaci torpédoval sice již penzionovaný, ale stále ještě agilní A. Marek, hostující pravidelně na učitelských poradách.[79]

Obraz turnovského školství doplnila v dubnu 1854 otevřená opatrovna, určená pro děti předškolního věku. Její otevření je dokladem postupné industrializace města, která vtahovala do výrobního procesu i pracovní sílu žen. Ke zprůmyslnění Turnova přispělo jeho začlenění do železniční sítě, k němuž došlo postupně v letech 1853 až 1865.

Industrializace měla však na školství nepříznivý dopad; továrny, zaměstnávající děti od poměrně útlého věku, bránily jejich řádné školní docházce. Zhruba od poloviny 19. století byla v městě tovární škola, která, závislá na libovůli majitelů továren, svou funkci plnila jen velmi nedokonale. Teprve v roce 1858 byla postavena na řádný smluvní základ: měli ji navštěvovat žáci po ukončení dvou tříd základní školy, vyučovali zde městští učitelé, výuka se konala pětkrát týdně po jedné hodině a provozní náklady měli nést majitelé továren spolu s městem.[80]

Povýšením turnovské městské školy na farní školu hlavní vznikl učitelům nárok na zvýšení platů. Podle fase, zhotovené roku 1858, pobíral první učitel 300, druhý 250, třetí 200 a podučitel 150 zl. ročně. Učitele platilo město, které jim poskytovalo též příbytečné, pohybující se v rozsahu 16—36 zl. Vzhledem k tomu, že stále ještě reziduovala řada povinností, které měli učitelé ke kostelu, byl jejich příjem doplněn ze záduší. Jeden z učitelů byl turnovským regentem chori, druzí dva se starali o hudbu ve filiálních kostelích na Hruštici a v Nudvojovicích. Za tuto činnost dostávali celkem 73 zl. 12 4/5 kr., které si mezi sebou dělili.[81]

Zvýšení platů bylo zčásti umožněno průběžným zvyšováním školného — od padesátých let platili mladší žáci 1 1/2, starší 3 kr. týdně, v roce 1856 se tak na školném vybralo ročně 804 zl. 20 kr.[82] Navíc klesal počet dětí, za něž bylo město ochotno školné platit: pokud se až do poloviny století jednalo o 33—35 % žáků, klesl tento počet v roce 1864 na necelých 19 %.[83] Město přitom platilo školné pochopitelně jen za děti turnovské, otázku poplatků za žáky z Mašova, Pelešan, Kadeřavce, Hrubého Rohozce, Daliměřic a Nudvojovic — neboť tyto obce tvořily školní obvod,[84] nechávalo zcela v kompetenci zmíněných obcí.

Platy učitelů do roku 1860 mírně stouply — první učitel, jímž byl Josef Koucký, dostával 315 zl., druhý, Jan Jarý, 262 zl. 50 kr., třetí, Václav Valeš, 210 zl. ročně. Podučitelem byl Jáchym Tichánek s ročním platem 157 zl. 50 kr. Všichni učitelé bydleli v naturálních bytech. Čestným ředitelem školy byl děkan Josef Šourek, místa katechetů zastávali kaplani Josef Zdobinský a Josef Svoboda.[85]

Kromě turnovské byly v litoměřické diecézi v r. 1860 ještě dvě školy se statutem farní školy hlavní — v českém Nymburce, kde byli učitelé placeni výrazně lépe, a v německém Boru (Haidě), kde vedle piaristů učily pouze dvě světské osoby, jejichž platy odpovídaly zhruba poměrům turnovským.[86] Obě školy na tom byly lépe v počtu žáků, připadajících na jednoho učitele. Zatímco v Turnově učil r. 1860 jeden učitel průměrně 139 dětí, v Nymburce 112 a v Haidě pouze 53 dětí.[87]

Prestiž nově zřízené farní hlavní školy byla do značné míry zpochybněna úrovní budov, v nichž se vyučovalo. V roce 1860 bylo v obvodu školy 604 dětí, z nichž 556 do

školy skutečně chodilo. Třebaže počátkem školního roku 1861/62 byla při první třídě otevřena pobočka, umístěná přechodně v budově radnice,[88] připadal na jednu učebnu stále neúnosný počet dětí. Přeplněné byly především první třídy — do každé z nich chodilo na sto padesát dětí. Na poměry v turnovské škole žehral v časopise Školník kaplan Josef Zdobinský:

A tak se stává, že musíme dítky ne dostatečně ještě připravené do vyšších tříd pošoupnouti, a že se to na újmu lepšího jejich pokroku a k nemalé obtíži učitele děje, samo sebou se rozumí.[89] Neudržitelného stavu školní budovy si byly vědomy i nadřízené orgány — 14. srpna 1859 upozorňoval okresní úřad v Turnově město na skutečnost, že školní rada Jan Maresch[90] shledal všechny učebny naprosto nevyhovující.[91] Město stále se stavbou školy otálelo, až situaci vyřešil zhoubný požár, k němuž došlo v noci z 5. na 6. října 1863 a při kterém vzal za své domek čp. 81. Dočasně se vyučovalo v soukromém domě čp. 69 a jednání o zahájení novostavby nabyla na intenzitě. Nakonec padlo rozhodnutí stavět na místě Babylónu, což však znamenalo najít další dvě náhradní místnosti pro školní výuku. Ty byly uvolněny v budově radnice.[92]

Projekt na stavbu školy představoval 50 000 zl.; měly být hrazeny obecní přirážkou, pivní a kořaleční daní a částečně též výpůjčkou. Plány vypracoval liberecký architekt Gustav Sacher, stavbou byl pověřen turnovský Josef Krop.[93] Stavba začala na podzim 1865. 20. října se konala slavnost položení základního kamene — pro tuto příležitost složil A. Marek oslavné verše, které spolu se *Slovem ku posvěcení nové školy v Turnově v r. 1867* uzavřely definitivně jeho literární tvorbu.

Stavbu školy přerušily události prusko-rakouské války. 26. června 1866 byl Turnov obsazen Prusy, vydrancován a poničen. Kromě škod, které zde nepřátelská armáda napáchala a jejichž výše byla odhadnuta na 250 000 zl., sem vojáci zavlekli i choleru. Přesto město dokončilo stavbu školy v krátkém termínu: budova byla, opět slavnostním způsobem, vysvěcena 28. září 1867. O slavnosti podrobně informoval královéhradecký Školník.[94]

Nová školní budova umožnila podstatně zkvalitnit vyučování. Patrně ještě počátkem školního roku 1867/68 byla druhá třída rozdělena na chlapeckou a dívčí.[95] V následujícím školním roce byly již paralelky pro dívky ve všech ročnících.[96]

V roce 1868 byla škola povolením místodržitelství změněna z farní na řádnou školu hlavní, což v praxi znamenalo též systemizaci místa katechety. Vzhledem k tomu, že v témže roce byla v Turnově založena průmyslová škola pokračovací,[97] organizačně spojená se školou hlavní, ukázalo se, že místo katechety je skutečně nezbytné obsadit. Tato záležitost se stala příčinou rozsáhlého sporu mezi městskou radou a děkanským úřadem: město vybralo na základě konkursu P. Antonína Husáka, odsouzeného v roce 1848 k patnácti letům vězení pro velezradu. S touto volbou pochopitelně nesouhlasila konzistoř a nemohlo s ní souhlasit ani děkanství. Městská rada, podporovaná občany, však na svém kandidátovi trvala. Záležitost vyvrcholila hlučnou demonstrací před děkanským úřadem. Proti jejím původcům bylo zavedeno trestní řízení a několik jich bylo odsouzeno k šesti měsícům vězení.[98] Obec se odvolala k ministerstvu, náboženství prozatím vyučoval místní františkán P. Hugolín Franz, později byl katechetou jmenován kaplan z Budyně Vojtěch Linhart.[99]

Postoj turnovských učitelů k těmto událostem neznáme, škole chyběla výraznější učitelská osobnost a vůbec zájem na veřejném dění. Postavení učitelů bylo přitom velmi dobré — v roce 1868 došlo k další úpravě jejich platů, které se pohybovaly v rozmezí 240 (druhý podučitel) a 600 zl. (ředitel školy) ročně. Tyto platy byly souměřitelné s platy učitelů ostatních hlavních škol v Čechách. Magistrát vyplácel učite-

lům příbytečné a dokonce se zavázal k úhradě penze vdovám a sirotkům po učitelích, *podle zákonů, platících pro státní školy hlavní.*[100] Současně bylo při škole zřízeno místo učitele zpěvu a hudby; tento učitel byl zároveň ředitelem kůru. To znamenalo nejen možnost rozšíření učebního plánu o zpěv, ale současně definitivní ukončení povinností, které měli literní učitelé ke kostelu. Učitel hudby dostával ročně 180 zl. od města a důchod ze záduší, nárok měl i na štolové poplatky.[101]

Město prosadilo češtinu jako jediný vyučovací jazyk, němčině se učilo v mimořádných hodinách ve třetí a ve čtvrté třídě.[102] Turnovským specifikem byla výuka tělocviku,[103] jemuž se, a to ne zcela důsledně, vyučovalo až na základě školské reformy z roku 1869, tzn. od počátku školního roku 1870/71.

Postavením nové školní budovy a reorganizací školy v řádnou školu hlavní byla ukončena jedna etapa vývoje turnovského základního školství. Od velmi svízelného postavení, daného především špatným materiálním zabezpečením vyučovacího procesu, se škola vypracovala v instituci zajištěnou nejen odpovídajícím hmotným způsobem, ale i personálně.

Přes skutečnost, že podmínky, v nichž škola po dobu téměř jednoho století působila, byly velmi nedokonalé, sehrála roli důležitého činitele v procesu národní emancipace v prostředí vlastenecky aktivní oblasti, jíž Turnov nepochybně byl. V případě města je patrné, že mezi intenzitou národního života a organizačním stupněm zajištění základního školství není přímá souvislost: aktivita Turnova v době Markova působení neměla a z materiálních důvodů ani nemohla mít kladný vliv na celkově špatnou situaci městského školství. Uvažme dále, že Turnovu chyběla jakákoli školská zařízení vyšší, gymnázium či seminář — průmyslová škola vznikla až roku 1870 — takže základní škola byla dlouho jedinou vzdělávací institucí ve městě.

Turnovská městská škola své historické poslání nepochybně splnila: měla nezastupitelný podíl na vzdělání nejširších vrstev obyvatelstva, budoucích příslušníků národně, hospodářsky a politicky emancipovaného českého národa.

Poznámky

[1] Srov. Hanzal, J.: *Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století.* Muzejní a vlastivědná práce, *10*, 1972, s. 152—170; cyt.: *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775—1848.* SAP, *26*, 1976, s. 221—260; Šafránek, J.: *Školy české, obraz jejich vývoje a osudů*, sv. 1—2, Praha 1913, 1919 aj. Z regionálních badatelů se tematikou dějin školství zabývali např. Brodníček, J.: *Březnická městská škola v období 1783—1809.* Vlastivědný sborník Podbrdska, *25*, 1983, s. 23—49; Steinbachová, V.: *Archivy škol 1787—1953.* Domažlice 1986 aj.

[2] Nejnovější se jeho osobou zabývali V. Švorák a V. Mrzena v práci *Felbiger a Kindermann, reformátoři lidového školství*, Praha 1986, kde čtenář najde nejen výklad Felbigerovy reformy, jejího významu a průběhu realizace v monarchii, ale i typologii tehdejšího základního školství, spočívající v rozlišení škol triviálních, které se nacházely na venkově a v malých městech, škol hlavních, budovaných v městech krajských, a konečně škol normálních, které vznikly v hlavních městech jednotlivých zemí monarchie.

[3] Šimák, J. V.: *Listář k dějinám školství na Turnovsku.* Turnov 1908, s. 4; Dvorský, F.: *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby.* Praha 1886, s. 14 an.

[4] Šimák: *Listář*, s. 15 an.

[5] Tamtéž, s. 25 an.

[6] Tamtéž, s. 27—28.

[7] Č. 182, podle nového číslování 86; Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), Josefský katastr, kn. č. 477, město Turnov.

[8] Šimák: *Listář*, s. 74—75. Mohlo jít o obecní domek čp. 177, resp. 81, v pozdější době rovněž užívaný ke školním účelům.

[9] Okresní archiv Semily, Archiv města Turnova (dále AM Turnov), V-F-163.

[10] Zemská komise pro normální školy vznikla na počátku roku 1775 v Praze s cílem zabezpečit a koordinovat provádění Felbigerovy osnovy.

[11] OA Semily, AM Turnov, V-F-173, V-F-177/178, V-F-183.

[12] Srov. *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Praha 1964, s. 113.

[13] Prášek, J. V.: *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště.* Turnov 1879.

[14] Riegger, J. A.: *Materialen zur alten und neuen Statistik.* Bd. 5. Leipzig und Prag 1788, s. 146—147.

[15] Schaller, J.: *Topographie des Königreich Böhmen*, Tl. 4. Bunzlauer Kreis. Prag und Wien 1790, s. 61.

[16] SÚA Praha, Školní fase (dále ŠF), inv. č. 1, kart. 1.

[17] Srov. Mikanová, E.: *Hudba v Turnově a okolí od nejstarších dob do začátku 19. století.* In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 1. Bystrá n. J. 1988, s. 74 an.

[18] Mikanová: *Hudba*, s. 74—75.

[19] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 1, kart. 1. Z fase vyplývá, že město si bylo nedostatečnosti platu vědomo.

[20] Šimák, J. V.: *Ze staré školy.* Od Ještěda k Troskám, *8*, 1929/30, s. 109.

[21] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 9, kart. č. 24.

[32] Michl, J. V. J.: *Úplný literaturní létopis čili Obraz slovesnosti Slovanův náčelí českého v Čechách, na Moravě a v Uhrlích.* Praha 1839, s. 300; Pich, J.: *Antonín Marek.* Praha 1974.

[33] Podle Felbigerovy osnovy bylo město povinno postarat se o bydlení učitelů buď formou naturálního bytu, nebo příspěvkem na nájemné, tzv. příbytečným.

[34] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 7, kn. 6.

[35] Šafránek: *Školy*, s. 161.

[36] Hanzal: *Příspěvek*, s. 238—239.

[37] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 7, kart. 6.

[38] *Felbiger a Kindermann*, s. 110—111.

[39] Šimák: *Naše školy*, s. 92—93.

[40] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 7, kn. 6. Tato škola později zanikla a byla oficiálně obnovena v r. 1863.

[41] Škola v Hrušticích byla poměrně starého data a zajímavá tím, že se nacházela v obci o několika číslech popisných. Žáci pocházeli z jedenácti bližších či vzdálenějších vsí, přičemž ti z Pelešan a Mařova chodili zčásti do Hrušticse, zčásti do Turnova. Škola v Hrušticích byla zrušena k 1. 1. 1885, místo ní nově otevřena škola v Bělé. (Vaněk, V.: *Škola na Hrušticích.* Listy pojizerské, *14*, 1899, č. 22, 19. 11., s. 3—4.)

[42] Šimák: *Naše školy*, s. 92.

[43] Tamtéž, s. 91.

[44] Zelinka, F.: *Působení Antonína Marka, děkana v Libuni, co biskupského vikáře a školozarce bývalého okresu turnovského.* Praha 1875, s. 49.

[45] Srov. Weiss, A.: *Geschichte der österreichischen Volksschulen.* 2. Bd. Prag 1904, s. 837.

[46] OA Semily, AM Turnov, V-F-194.

[47] Tamtéž, V-F-195.

[48] Tamtéž, V-F-196.

[49] Hanzal: *Příspěvek*, s. 226—227.

[50] *Schullehrer Kalender für Lehrer, Eltern und Erzieher*, *1*, 1834, s. 60.

[51] Tamtéž.

[52] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 9, kart. 24.

[53] Prášek: *Dějiny města Turnova*, s. 323. Autor se mylně domnívá, že šlo o otevření třetí třídy.

[54] Podle Šimáka, *Nástin dějin turnovských*. Třeboň 1897, s. 8—9, se první české divadelní představení konalo v městě v r. 1812; svolení bylo údajně získáno prostřednictvím F. Durycha.

[55] Schullehrer Kalender, 2, 1835, s. 142.

[56] Schullehrer Kalender, *1*, 1834, s. 143.

[57] Schullehrer Kalender, 4, 1837, s. XVIII příl. ; *8*, 1841 s. XX příl., *12*, 1845, s. XX příl.

[58] Schullehrer Kalender, *12*, 1845, s. XIX — XX příl.

[59] Jahrbuch, *19*, 1852, s. 117.

[60] Jahrbuch, *8*, 1841, s. 195.

[61] Jahrbuch, *19*, 1852, s. 181.

[62] Schullehrer Kalender, *1*, 1834, s. 61; *2*, 1835, s. 143.

[63] Přes Markův nesporně výrazný podíl na druhé etapě národního obrození a jeho nespornou originalitu zůstává jeho postava vcelku stranou badatelské pozornosti. Ze starších prací je faktograficky dosud cenná práce J. Jakubce *Antonín Marek, jeho život, působení o význam v literatuře české*, která vyšla původně v r. 1890 v ČČM, knižně pak v Praze v r. 1896; z moderních autorů se Markově osobě věnoval pouze J. Pich v monografii *Antonín Marek*, Praha 1974. Z regionálního hlediska — třebaže metodicky nevalná — je důležitá výše uvedená práce F. Zelinky.

[64] Jahrbuch, *11*, 1844, s. XX příl.

[65] Zelinka: *Působení*, s. 12—14.

[66] Tamtéž, s. 14. Samotný fakt svolávání učitelských porad nebyl v r. 1844 tak průkopnickým činem, jak se běžně uvádí; učitelské porady nařídil již roku 1791 Leopold II. počítalo s nimi i *Politické zřízení*, ale od přelomu 18. a 19. století se v podstatě nekonaly ani ve větších městech. Do poloviny 19. století, kdy vlivem Amerlingovým tato myšlenka opět ožila, se prokazatelně odehrávaly pouze ve vikariátech Kopidlno a Turnov.

[67] OA Semily, Vikariát Turnov, Zápisník A. Marka, s. 48—49.

[68] ČČM, *21*, 1847, s. 566.

[69] ČČM, *21*, 1847, s. 223.

[70] Jahrbuch, *13*, 1846, s. XX příl.

[71] Šimák, J. V.: *Příběhy města Turnova nad Jizerou*, 3. díl. Místopis. Turnov 1904, s. 189.

[72] OA Semily, Hlavní škola Turnov (dále HŠ Turnov), Pamětnice školy turnovské, založená r. 1839, sg. KR 406, nestr.

[73] Sommer, J. G.: *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt.* 12. Bd. Prag 1834, s. 374, 377.

[74] Palacký, F.: *Popis království českého*, Praha 1848, s. 109.

[75] ČČM, *5*, 1831, s. 460, 462.

[76] Květy, *9*, č. 44, 4. 6. 1842, s. 76.

[77] ČČM, *21*, 1847, sv. 6, příloha, nestr.

[78] OA Semily, HŠ Turnov, Pamětnice, nestr.

[79] Dědictví sv. Jana byla knižní edice, založená roku 1835 k vydávání českých knih převážně náboženského obsahu.

[80] Jeho vydavatelem byl v letech 1834—1852 litoměřický kapitulní děkan a profesor tamního bohosloveckého semináře Ignác Jaksch, v letech 1852—1864 pak zemský školní rada Jan Maresch. Časopis změnil v r. 1838 název na *Jahrbuch für Lehrer, Eltern und Erzieher.*

[81] Jahrbuch, *9*, 1842, s. 225—226; *11*, 1844, s. 210; *17*, 1850, s. 217.

[82] Pich: *A. Marek*, s. 87.

[83] Podrobný výklad reforem viz Šafránek: *Vývoj soustavy obecného školství v Království českém od roku 1759 — 1895.* Praha 1897, s. 85—159.

[84] Jahrbuch, *19*, 1852, s. XXX příl.

[85] OA Semily, AM Turnov, inventář zařízení v radnici a obec. budovách, 1855 (?).

[86] *Turnov, město a jeho kraj.* Praha 1941, s. 26; ČČM, *32*, 1858, s. 146 an.

[87] OA Semily, Okresní úřad (dále OÚ) Turnov, pres. 104/1857.

[88] Školník, *11*, 1861, s. 232.

[89] Škola a život, *7*, 1861, s. 246.

[90] OA Semily, OÚ Turnov, pres. 149/1859, pres. 26/1858, pres. 64/1858 aj.

[91] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 12, kart. 164.

[92] OA Semily, AM Turnov, Počet školného hlavní školy 1. 11. 1855 — 30. 9. 1956.

[93] OA Semily, AM Turnov, Výkaz povinnosti školního platu za tři měsíce od 1. února až do 30. dubna 1850; AM Turnov, Výkaz povinnosti školního platu, Říjen 1864.

[94] SÚA Praha, ŠF, inv. č. 12, kart. 164.

[95] Jahrbuch, *28*, 1861, s. 41 příl.

[96] Tamtéž, s. 14 příl.

[97] Tamtéž, s. 14, 26, 41 příl.

[98] OA Semily, HŠ Turnov, Pamětnice, nestr.; Školník *11*, 1861, č. 29, s. 232.

[99] Školník, *11*, 1861, č. 29, s. 232.

[100] Jan Maresch, 1806—1879, původně katecheta, pak ředitel hlavní školy v Litoměřicích, r. 1850 povolaný do Prahy jako zemský školní rada, později děkan kapituly pražské. Vynikl jako organizátor učitelských ústavů, stinnou stránkou jeho činnosti bylo netajené protičeské smýšlení. V letech 1852—1864 vydával již zmíněnou učitelskou ročenku.

[101] OA Semily, OÚ Turnov, pres. 149/1859.

[102] Hoffmann, J.: *V Turnově v letech 1863—1880.* Od Ještěda k Troskám, *5*, 1926/27, s. 6.

[103] Prášek: *Dějiny města Turnova*, s. 344—345.

[104] Školník, *7*, 1867, č. 23, s. 233.

[105] Srov. OA Semily, HŠ Turnov, Výtah ke zkoušce pro 2. třídu. Pedagogická dokumentace byla od tohoto roku vedena oddělené podle pohlaví žáků.

[106] Škola a život, *15*, 1869, s. 30—31.

[107] Průmyslová škola pokračovací vystřídala zastaralou tzv. opakovací školu, určenou pro mládež od 13 do 18 let. Zavedla ji již tereziánská reforma, v Turnově byla od první či druhé dekády 19. století. Byla vždy součástí základní školy.

[108] OA Semily, OÚ Turnov, pres. 95/1968.

[109] Vaněk, V.: *Dějiny obecné školy v Turnově od r. 1800 do r. 1870.* Listy pojizerské, 14, 1899, č. 3, 5. 2., s. 4.

[110] OA Semily, HŠ Turnov, Statut řádné školy hlavní a školy průmyslové v Turnově.

[111] Škola a život, *15*, 1869, s. 30.

[112] OA Semily, HŠ Turnov, Statut řádné školy hlavní a průmyslové v Turnově.

Dolování uhlí na Lomnicku

Jan Štovíček

Průmyslová revoluce, která v českých zemích začala v první čtvrtině 19. století a byla dovršena na konci 70. let 19. století, přispěla značně k industrializaci severních a severovýchodních Čech. Dominantní úloha přitom připadla textilnímu průmyslu. Historickým vývojem se zde vytvořily dvě velké průmyslové oblasti — liberecká (libereckojablonecká) a severovýchodočeská, která měla řadu podoblastí. Ty svým charakterem byly v podstatě textilními oblastmi (podoblastmi) — až na Jablonecko, kde měl ještě výrazný podíl sklářský a bižuterní průmysl.[1]

První továrny v severních a severovýchodních Čechách využívaly k pohonu strojů levnou vodní sílu z četných horských a podhorských toků a k vytápění odpadového dřeva z jizerskohorských, krkonošských a podhorských lesů. Nároky průmyslu vedly však k tomu, že se zdejší lesní bohatství tenčilo, takže ve 30. až 40. letech 19. století ceny dřeva podstatně stouply. Přispělo k tomu i to, že se dřeva používalo jako paliva pro pohon nově zaváděných parních strojů — ovšem zatím více ve vnitrozemí než zde v horách a v podhůří. Vznikla palivová krize, z níž jako jediné reálné východisko se jevilo získání náhradních palivových zdrojů. Optimálním se ukázalo být uhlí, kterému připadla i prvořadá úloha v další industrializaci.[2] Uhlí umožnilo také hlubší proniknutí parních strojů do průmyslových závodů severních a severovýchodních Čech. Výkonné parní stroje postupně vytlačily i levnou vodní energii z místních toků, jež ale bývala nepříznivě ovlivňována závislostí na průtoku a stavu vody, takže během roku značně kolísala. Parní stroje se tu začaly uplatňovat sice již ve 30. až 40. letech 19. století,[3] ale k jejich většímu rozšíření došlo až během 60. až 80. let 19. století s přechodem od palivového dřeva na uhlí. Tuto opožděnou recepci podmínilo ovšem samo uhlí, neboť jeho zdroje byly odtud daleko, respektive ještě více drahá doprava a nedostatek komunikací.[4]

Pro libereckou a severovýchodočeskou průmyslovou oblast byla nejbližším zdrojem uhlí žacléřsko-svatoňovická kamenouhelná pánev, která byla výběžkem mnohem větší dolnoslezské pánve. Žacléřsko-svatoňovické uhlí bylo poměrně kvalitní, ale těžilo se ho až do půli 19. století (dolování započalo již v 2. polovině 18. století) poměrně malé množství, neboť nemělo potřebný odbyt. V 50. letech 19. století na toto uhlí však upřeli svou pozornost liberečtí průmyslníci vedení mocným Johannem Liebiegem, když tehdy hledali příhodný palivový zdroj pro své továrny. Když z jejich iniciativy byla

v letech 1856 až 1859 vystavěna Liberecko-pardubická dráha, byla tím zároveň vyřešena rychlá a snadná doprava žacléřsko-svatoňovického uhlí do Liberce a okolí, ale i do dalších měst a míst, které při její trati ležely.[5]

Liberecko-pardubická dráha byla vybudována z iniciativy a za rozhodující kapitálové účasti libereckého velkopodnikatele Johanna Liebiega, který se spojil se dvěma předními podnikateli v oboru železničního stavitelství — s Albertem Kleinem a jeho bratry a dále s Vojtěchem Lannou. J. Liebieg a jeho společníci využili prospekčních prací pro dráhu a nechali zároveň provést důkladný geologický výzkum krajiny kolem ní. Ten byl realizován i na Semilsku, kde byla vytýčena a vystavěna část trati ve směru do Staré Paky přes Koštálov, Nedvězí a Semily na Železný Brod. Protože tento region ležel na permokarbonských vrstvách, očekávalo se, že by se tu mohlo nalézt uhlí, po němž byla poptávka. Liebieg se svými společníky je dal hledat nejdříve na svazích Kozákova u Tatobit, a to již v roce 1855. Navazovalo se zde vlastně na starou báňskou tradici, neboť v 17. století se na Kozákově těžily rudy barevných a drahých kovů. Kutání J. Liebiega a jeho společníků u Tatobit nebylo úspěšné a již po roce bylo zastaveno. Kutiště se nato přenesla jihovýchodně k Žernovu a Žlábku, ale i ta byla kolem roku 1860 opuštěna. Liebiegova pozornost se upřela ke Koštálovu, kde se při stavbě trati podařilo objevit bohaté vrstvy bituminózních a kyzových břidlic. Liebigové zde těžili též železnou a měděnou rudu v dolech, které zakoupili nebo nově otevřeli.[6] Nicméně primárním hybatelem, který vedl ke kutání, bylo uhlí.[7] Poptávka po uhlí byla totiž natolik silná, že podnítila k následování další průmyslníky, ale i různé drobné těžaře, a to včetně místních rolníků.[8]

Uhlí bylo hledáno v celé řadě lokalit mezi Semily, Lomnicí nad Popelkou, Libštátem a Rovenskem pod Troskami. Kutání započalo v roce 1855, kdy k němu dal impuls Johann Liebieg se svými společníky u Tatobit, kteří sem povolali předního báňského odborníka Jana Váňu, ředitele kladenských dolů. Kulminovalo v období 1857 až 1865, popř. 1875. Mezi těžaři získal primát lomnický továrník Vincenc (Čeněk) Mastný se synem Jindřichem Velebínem.

Vincenc Mastný náležel mezi přední české podnikatele v severovýchodních Čechách.[9] Jeho život byl spojen hlavně s Lomnicí nad Popelkou, kde žil, působil a podnikal. Kapitál, který získal ve faktorii rukodělného bavlněného zboží, zděděné po otci, investoval do mechanické tkalcovny bavlněného zboží, kterou vybudoval v roce 1854 a vybavil ji moderním zařízením. Jako první ve městě v roce 1855 zavedl parní stroj pro pohon šlichtovacího stroje a dále regulátorové stavy, které od roku 1858 nahrazoval výkonnějšími mechanickými stavy. V roce 1858 nadto umístil ještě další parní stroj v kotelně.[10] Předstihl tím ostatní lomnické továrníky.[11] Nevydržel však nápor velké bavlnářské krize kolem roku 1865 a zkrachoval. Jeho továrnu v květnu 1871 převzal koupí další význačný lomnický textilní podnikatel dr. Antonín Šlechta, majitel firmy P. A. Šlechta a syn. Protože si cenil schopností Vincence Mastného, který nadto byl jeho švagrem, pověřil jej nadále vedením továrny jako ředitele. Vincenc Mastný zůstal rovněž důležitým činitelem českého hospodářského života, na něhož se předtím vypracoval. Promítlo se to například v tom, že se v roce 1868 stal jedním ze spoluzakladatelů Živnostenské banky v Praze a členem její správní rady, v níž zůstal až do své smrti v roce 1873.[13] Vincenc Mastný se ovšem nevěnoval jen hospodářskému podnikání, ale aktivně se podílel i na politickém a společenském dění. Zastával například načas úřad starosty města Lomnice nad Popelkou, v letech 1861 až 1863 byl poslancem českého zemského sněmu, v roce 1873 se stal iniciátorem založení průmyslové školy v Lomnici, z níž následujícího roku vznikla odborná tkalcovská škola, atd.[14]

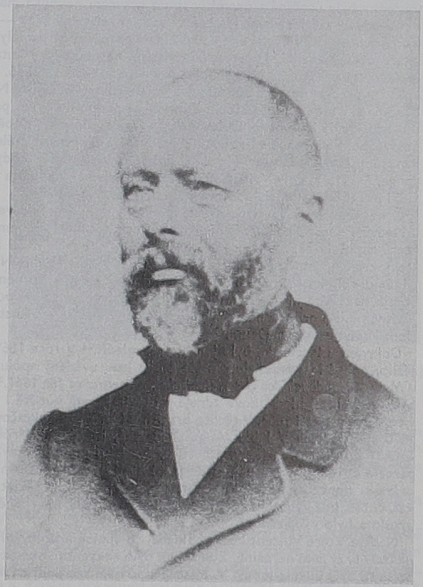

Jindřich Velebín Mastný.

V této aktivitě pokračoval i jeho syn Jindřich Velebín Mastný, jenž mimo jiné byl zakladatelem a prvním starostou lomnického Sokola.[15] Ten po krachu otcova podniku z jeho vedení vystoupil. Zůstali v něm však strýci — otcovi mladší bratři Theodor, Hugo a Vojtěch. Theodor převzal místo ředitele továrny a Vojtěch nastoupil kariéru ve správní radě Živnostenské banky, kde se z prokuristy vypracoval na místo ředitele, jež zastával až do své smrti v roce 1903.[16] Koncem 19. století se Mastní opět finančně povznesli, takže v roce 1893 továrnu vykoupili a podnik obnovili pod novou firmou Th., H. & V. Mastný (tj. Theodor, Hugo a Vojtěch Mastný). Akciemi se na něm podílel i Jindřich Velebín, ale do vedení podniku nezasahoval.[17] Firma Vincenc Mastný

měla v dějinách lomnického průmyslu významnou úlohu. Stala se také iniciátorkou uhelného dolování v okolí Lomnice nad Popelkou a na Semilsku, přestože toto dolování nebylo výnosné, jeho produkce byla malá a mělo jen lokální dosah.

Parní stroje v továrně Vincence Mastného vyžadovaly stálý přísun paliva. Protože Liberecko-pardubická dráha nevedla přes Lomnici, muselo se jezdit pro uhlí koňskými potahy až na libštátské nádraží v Košťálově. Zejména zpočátku se sem vozilo hlavně žacléřsko-svatoňovické uhlí, jemuž dráha cestu neobyčejně usnadnila.[18] Ve snaze o co nejnižší náklady a ve spojení s nadějí, že se v okolí Lomnice podaří nalézt uhlí, přistoupil Vincenc Mastný již v roce 1857 ke kutání uhlí na Lomnicku.

Vincenc (Čeněk) Mastný.

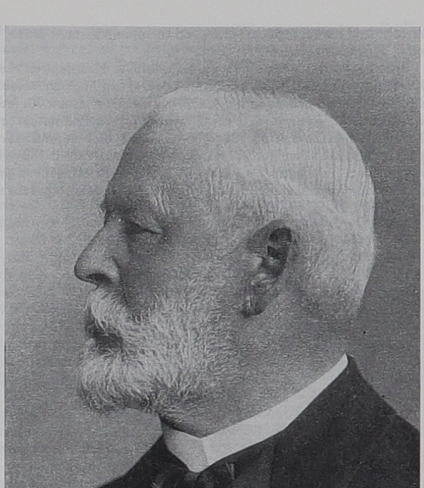
Dne 10. června 1857 vydalo horní hejtmanství v Kutné Hoře kutací povolení Vincenci Mastnému na parcelu kat. č. 1968 v katastru města Lomnice. Brzo poté ohlásil Vincenc Mastný otvírku kutiště blízko své továrny na poli Jana Kazdy na sousední parcele kat. č. 1969. Kutací povolení mu bylo zakrátko rozšířeno i na ni a po roce prodlouženo o další rok. Kutání však nebylo úspěšné a v následujícím roce ještě před termínem bylo opuštěno a zaniklo. Na katastru Lomnice nad Popelkou ještě v druhé polovině roku 1859 pokračoval v kutacích pracích Vincencův syn Jindřich Velebín Mastný, ale na jiném kutišti — na parcele č. 1492. I to bylo po roce opuštěno a kutací povolení z 12. 6. 1859 již neobnoveno.[19] V dalším kutání u Lomnice Mastní již nepokračovali, ale svou pozornost zaměřili severněji směrem k Semilům na pozemky mezi osadami Nedvězí a Hořensko. Navazovalo se zde vlastně na předchozí kutání u nedalekých Tatobit, neboť zdejší kopcovitý terén byl vlastně pokračováním masivu Kozákova. Výsledky byly úspěšné a promítly se do otevření několika malodolů.

V Nedvězí začal Vincenc Mastný s kutáním relativně brzy — v červnu 1858, kdy mu bylo v Kutné Hoře vystaveno roční kutací povolení na parcely kat. č. 159 a 854 v katastru obce Nedvězí.[20] Navazovalo vlastně na neúspěšné kutání Liebiegovy těžařské společnosti u Tatobit, kde probíhalo v letech 1855 až 1856. Předpokládaný úspěch kutacích prací se dostavil však až zde. Kolem roku 1860 byly u Nedvězí otevřeny šachty a začalo se v nich skutečně těžit. Zároveň se pásmo dolových polí rozšířilo i na katastr sousední osady Hořensko. Dolování bylo však skromné. V době kolem roku 1861 totiž dolové pole Vincence Mastného u Nedvězí a Hořenska mělo celkovou výměru tří dvojité a čtyři jednoduché dolové míry. Provoz dolů tehdy řídil šichtmistr Josef Langer.[21] Přitom doly V. Mastného zde byly největší, neboť na zdejším katastru podnikali i jiní těžaři, ale jejich dolová pole byla ještě menší.[22]

Čeněk Mastný vkládal do svých uhelných dolů (respektive malodolů) u Hořenska a Nedvězí značné naděje. Při jejich otvírce uspořádal v Lomnici hornickou slavnost, která započala příjezdem ověnčeného vozu, kolem nějž šli horníci ve slavnostních stejnokrojích a nesli na poduškách první zdejší vytěžené uhlí. Nato pronesl ke shromážděnému publiku slavnostní řeč majitel dolů Mastný a po něm lomnický děkan Alois Schalk, jenž sám blízko Lomnice tehdy hledal uhlí, uspěl a později své šachty prodal Mastnému. Po proneseném řečnění se šlo do děkanského kostela, kde zmíněný děkan sloužil slavnostní Te Deum.[23]

Dolování u Hořenska bylo jen o něco mladší.[24] V roce 1861 se zde bezpochyby již těžilo, neboť Mastného doly u Hořenska jsou uváděny spolu s jeho doly u Nedvězí v *Montan-Handbuch des Österreichischen Kaiserthums für 1861*.[25] Protože nalezené uhlí bylo nekvalitní, hledal nové zdroje a otevíral nová kutiště i po roce 1861, například v červenci a v září 1863. V těchto pracích u Hořenska pokračoval ještě později po roce 1870 syn Jindřich Velebín (August) Mastný, který získal roční kutací povolení pro katastr osady Hořensko 9. 10. 1870. Na jeho základě otevřel výhradní kutiště na parcele č. 162, ale neuspěl, takže ještě před uplynutím termínu prací zanechal a svá práva si nenechal už prolongovat. Pokoušel se však hledat ještě štěstí na parcele kat. č. 168, kde výhradní kutiště zarazil k 30. 1. 1872, ale rovněž neuspěl, takže po roce prošlo a bylo vymazáno.[26]

Naděje, které Vincenc Mastný vkládal do uhelného dolování u Hořenska a Nedvězí se ukázaly brzy jako nereálné. Zdejší uhlí bylo nekvalitní, nízkokalorické a špatně hořelo. Spíše to byly uhelné lupky. V. Mastný a po něm syn Jindřich Velebín následovali proto příkladu sedláků z blízkého Libštátu a okolí a nechávali tyto lupky pálit na popel, který poté prodávali sedlákům jako hnojivo. Pec na pálení uhelných lupků stávala

Theodor Mastný roku 1908. (Foto J. F. Langhans.)

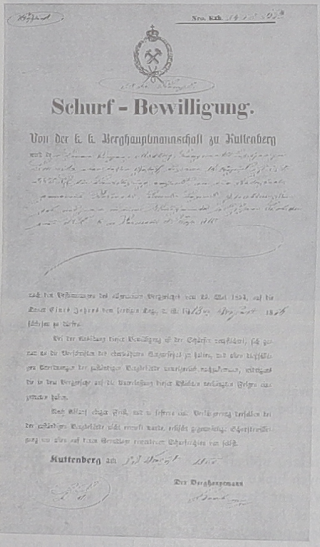
u Hořenska při semilské silnici a pracovala až do roku 1876.[27] Vincenc a po něm syn Jindřich Velebín udržovali takto tyto malodoly (včetně pece na lupky) i poté, co jejich základní podnik — bavlnářská továrna v Lomnici — zkrachoval a přešel do majetku spřízněných Šlechtů.[28]

Kolem roku 1863 se naděje řady těžařů upínaly ke Košťálovu u Libštátu, kde se nacházely četné otvírky ložisek uhelných lupků a bituminózních břidlic.[29]

O štěstí se u Košťálova pokoušel i Vincenc Mastný, který v roce 1861 otevřel kutiště na parcelách kat. č. 862 a 945 v Košťálově. Na nich ale neuspěl, takže po roce začátkem července 1862 mu toto kutací povolení propadlo a v kutání již nemohl pokračovat. Nicméně v roce 1862 se V. Mastný pokusil na katastru Košťálova kutat ještě na nových parcelách č. 204, 1440, 1444, 1445, pro něž získal potřebné povolení k 17. 6. 1862.

Avšak i zde neměl úspěch, ještě před termínem zastavil práce, kutiště opustil a odstranil i příslušná znamení.[30]

Přes různé nezdary se provoz malodolů V. Mastného u Hořenska a Nedvězí dařil. Krátce před rokem 1868 je od otce převzal syn Jindřich Velebín Mastný, který pokračoval ve hledání příhodnějších uhelných ložisek a ještě v 70. letech otevíral u Hořenska nová kutiště. V říjnu 1870 zarazil výhradní kutiště na parcele č. 162 v lese knížete Kamila Rohana, avšak po roce pro neúspěch dále nepokračoval a práva mu tam propadla. Podobně skončilo i výhradní kutiště na parcele č. 168 přihlášené u kutnohorského horního hejtmanství v lednu 1872 a o něco později na parcelách kat. č. 165/166 (oba pozemky v majetku rolníka Františka Kopala), realizované na základě kutacího povolení z 26. 3. 1873.[31]

Schurf - Bewilligung.

Von der k. k. Berghauptmannschaft zu Kuttenberg

Kutací povolení pro Vincence Mastného.

V dolech V. a J. V. Mastného v době kolem roku 1870 pracovalo jen několik horníků. Báňské hejtmanství v Praze na žádost zdejších horníků doporučilo přesto V. Mastnému a okresnímu hejtmanství v Semilech 10. 11. 1870, aby pro tyto horníky podle platných horních zákonů byla zřízena bratrská pokladna. Její realizace se však protáhla. V listopadu 1873 okresní hejtmanství v Semilech muselo na základě přípisu báňského hejtmanství v Praze požádat obecního starostu v Nedvězí o pomoc při založení této pokladny. Starosta měl okresnímu úřadu sdělit jednak počet a jména horníků v dolech Jindřicha V. Mastného, jednak zavést protokol pokladny, oznámit příjem horníků do ní a seznámit horníky s právy a povinnostmi vůči ní.[32]

Kolem roku 1880 byl plošný rozsah kamenouhelných dolů Jindřicha V. Mastného u Hořenska a Nedvězí největší. Činil osm dvojitých a sedm jednoduchých dolových měr. Přitom na dolech pracovali pouze tři horníci, takže v obou směrech toho příliš nebylo.[33] Těžba se tehdy zde již chýlila ke konci, neboť malé ložisko bylo poměrně záhy vyčerpáno. Krátce nato ještě před rokem 1885 těžba ustala a nebyla již obnovena, ač v letech 1885 až 1890 byly doly Jindřicha V. Mastného ještě formálně vykazovány jako doly mimo provoz.[34] Znovu otevřít tyto doly se Jindřichu V. Mastnému a jeho dědicům již nepodařilo. Dolování Mastných skončilo.

Paralelně s Čeňkem a Jindřichem Velebínem Mastným u Hořenska a Nedvězí těžili jiní těžaři. Začali tu přibližně ve stejné době jako on. Nejvýznamnějšími byli Turnovský těžařský spolek (Turnower Bergverein), turnovský měšťan František Matouš a o něco později důlní František Stupka a jeho dědici. Na Lomnicku tehdy vynikl děkan Alois Schalk.

Turnovský těžařský spolek začal kutat u Hořenska již koncem 50. let. V dolovém poli o pouhé výměře jedné dolové míry otevřel kolem roku 1860 šachtu Anton, jejíž provoz řídil báňský ředitel Josef Dollanský, horní účetní v Kutné Hoře v. v. Začas — asi v letech 1865 až 1866 — se dolové pole šachty Anton podařilo o něco rozšířit, a to na jednu dvojitou a dvě jednoduché dolové míry, ale bylo to stále velice málo.[35] Turnovský těžařský spolek příliš dlouho nepodnikal, neboť krátce po roce 1870 zanikl. Tím skončil i provoz jeho dolu, který byl velice nerentabilní.[36]

Z Turnova kutali u Nedvězí a Hořenska i individuální těžaři. V prvé řadě to byl František Matouš, který je uváděn v roce 1861 a 1862 jako držitel jedné jednoduché dolové míry u Nedvězí, na níž měl malodůl. V roce 1863 již mezi těžaři nebyl, takže podnikal velice krátce.[37] Bezprostředně nato se v letech 1864 až 1866 pokoušel hledat uhlí turnovský továrník Václav Rudolf Müller na jiném místě — u Košťálova, kam se ostatně upírala pozornost řady těžařů. Horní hejtmanství v Kutné Hoře mu vydalo 25. 3. 1864 kutací povolení na pozemky kat. č. 952, 954 (majetek rolníka Petra Tulacha z Košťálova čp. 92), na nichž záhy otevřel výhradní kutiště. V kutání zde pokračoval až do roku 1867, kdy je pro nerentabilnost zanechal.[38]

Dolování přitáhlo rovněž pozornost několika těžařů z blízkého Železného Brodu a Semil.

V říjnu 1873 získali společné povolení ing. Josef Pánek a František Mlejnský ze Železného Brodu na výhradní kutiště v obci Proseč (směrem k Žernovu) a dále v obci Pelechov (směrem k Smrči). Kutání nebylo úspěšné, takže je záhy ukončili.[39] Úspěšnější byl František Naděje ze Semil, který hledal uhlí v Nedvězí a v jeho osadě Pohoří. Potřebné kutací povolení získal pro osadu Pohoří již 1. 11. 1870. Na jeho základě otevřel výhradní kutiště v Pohoří na parcele kat. č. 618 a o něco později, k 18. 1. 1871, na parcele č. 118, kdy si zároveň nechal prolongovat kutací povolení. V roce 1871 zarazil ještě výhradní kutiště na parcele kat. č. 115. Hledání uhlí skončilo neúspěšně,

přestože si povolení nechával několikrát prodloužit. Počátkem ledna 1879 reagoval revírní horní úřad na další žádost odmítavě s poukazem na negativní výsledky. Naděje přesto jámu udržoval, až nakonec 26. 3. 1882 revírní horní úřad nařídil, aby mu bylo další kutání a budování dolu zakázáno, objekty likvidovány a terén uveden do původního stavu.[40]

V blízkosti Lomnice nad Popelkou se v první vlně vyhledávacích prací pokusil kutat lomnický děkan P. Alois Schalk. Měl již určité zkušenosti, neboť v letech 1852 až 1854 kutal v Rychnově u Jablonce nad Nisou a k obdobnému úsilí podnítil i některé místní obyvatele.[41] 16. ledna 1857 mu kutnohorské horní hejtmanství vydalo roční povolení pro parcely kat. č. 405 a 406 v katastru obce Chlum.[42] Schalk zkoušel štěstí i na jiných místech a skutečně se mu podařilo uhlí nalézt. Podnikatelem se ale nestal a doly někdy po roce 1857 prodal za 1600 zlatých továrníkovi Čeňkovi Mastnému.[43]

Na Lomnicku ještě před Schalkem kutali těžaři z krkonošského Vrchlabí. Jejich zájem upoutala nejdříve Bradlecká Lhota, ves jižně od Lomnice, kde v přilehlých kopcích začalo se hledat uhlí téměř současně s kutacími pracemi u Tatobit.

V dubnu 1855 získal roční kutací povolení Maxmilián Schlesinger, zástupce firmy Gabriel und Sohn ve Vrchlabí, na parcely kat. č. 534 a 665 ve Lhotě Bradlecké. K otvírce kutišť nedošlo. Schlesinger se po třech měsících dalšího podnikání vzdal a svá práva převedl 22. 6. 1855 na Fridricha Wernera, majitele průmyslového bělidla ve Vrchlabí, který několik dní předtím získal ve Lhotě Bradlecké kutací povolení na parcelách kat. č. 285, 287, 305 a 508 poblíž lesa (pozemky rolníků Františka Luňáka, Václava Janečka a Václava Krejčího) a na lesní parcele kat. č. 412 Pod Žďárem (v majetku knížete Kamila Rohana). Fridrich Werner hned poté na uvedených parcelách otevřel výhradní kutiště a přešel ke kutání. Nalézt uhlí se mu nepodařilo, takže brzy prací zanechal a nepožádal ani o prolongaci povolení, které propadlo po termínu, takže v červenci 1856 musel nechat na parcelách odstranit příslušná znamení a poté uvést terén do původního stavu.[44]

Dlouhodobější bylo báňské podnikání Aloise Seiferta z Vrchlabí. Uhlí začal hledat v květnu 1855 ve Lhotě Bradlecké jako vrchlabský mlynář. Kutal na pozemcích několika zdejších rolníků (parcely č. 258, 309, 508 aj.), pro něž získal příslušná povolení 7. května a 5. června 1855. Kutání však nebylo úspěšné, takže ještě před uplynutím termínu je zanechal a dále v něm nepokračoval. Svou pozornost jako řada jiných přenesl ke Košťálovu, na jehož katastr získal kutací povolení 26. září 1862. Zároveň s ním si nechal potvrdit otvírku výhradního kutiště na parcelách kat. č. 854 a 915 v Košťálově. Povolení si nechal již jako báňský podnikatel po roce prolongovat, ale na uvedených parcelách nepokračoval, takže práva propadla a kutiště sama zanikla. Namísto nich otevřel nová kutiště na parcelách kat. č. 1099 a 1863, ale ani tu nebyl úspěšný, opustil je a k 26. červnu 1864 práva na nich propadla.[45]

Seifert přesto v hledání uhlí na Lomnicku pokračoval. Zaměřil se tentokrát na nejpříhodnější lokalitu — Nedvězi, kde kutal na parcele kat. č. 306 na základě povolení z 22. února 1867, platného pro celý semilský politický okres. Neuspěl, ač si dal po roce povolení prodloužit. Kutiště opustil asi v roce 1868, právo mu propadlo a v březnu 1869 byla odstraněna i jeho znamení. Seifert ovšem podle předpisu neupravil terén, pročež starosta obce Nedvězí na něj 22. března 1869 podal k okresnímu úřadu stížnost, kde uváděl, že po předešlém kutání jsou posud nebezpečné jámy a prohlubně, které *ani plotem ohrazené ani posud zahrabané nejsou*.

Nebyl to však konec Seifertova báňského podnikání na Semilsku. Ještě koncem května 1872 si nechal vystavit nové kutací povolení, platné nyní pro celý Jičínský kraj.[46]

Na jeho základě otevřel hned několik výhradních kutišť na katastru obce Rybnice. Nehledal tu ovšem uhlí, ale měděné rudy, které se zde ostatně již předtím dolovaly;[47] neuspěl, neboť ložiska byla prakticky vyčerpaná a relikty, které nalezl, byly z hlediska těžby nerentabilní.

U Košťálova krátce po roce 1870 zkoušel kutat i další vrchlabský podnikatel, továrník Josef Czerweny junior, který zarazil výhradní kutiště na parcele kat. č. 854 v Košťálově, pozemku, který náležel mlynáři Koldovi. Otvírka proběhla zároveň s kutacím povolením, jež mu udělilo horní hejtmanství 22. 12. 1870. Úspěch se nedostavil a J. Czerweny ještě před uplynutím ročního termínu kutiště uzavřel.[48]

Košťálov přitáhl v 60. až 70. letech 19. století i další těžaře. Již v listopadu 1862 se tu o štěstí pokoušel J. A. Poppler, majitel menší továrny na chemické produkty v Terešově u Rokycan, který získal kutací povolení pro katastr obce Košťálova k 11. 11. 1862. Zajímal se zřejmě nejen o uhlí, ale pravděpodobně i o bituminózní a kyzové břidlice jako potenciální zdroj pro chemickou výrobu. Než neměl úspěch a ještě před povoleným ročním termínem kutání zanechal.[49] Více nadějí měl Julius Donnersberg, jenž otevřel dvě výhradní kutiště u Košťálova na přelomu let 1863 a 1864 (parcely kat. č. 860, 915), a to na základě povolení z 21. 12. 1863.[50] Julius Donnersberg byl v oboru hornictví odborníkem, neboť zastával místo báňského ředitele ve Vernéřovicích u Broumova, kde se tehdy těžila měděná ruda.[51] Kutání ještě před uplynutím povoleného ročního termínu zanechal.

Daleko úspěšnější byl důlní z Tatobit František Stupka, který zde začínal již v roce 1855 ve službách Liebiegovy těžařské společnosti. Následujícího roku se ve zdejším regionu pokusil o báňské podnikání sám. Dne 23. 7. 1856 získal roční povolení pro katastr obce Stružince, kde hned zarazil kutiště na parcele kat. č. 387. Toto kutiště se nacházelo východně od Tatobit na opačné straně hornatého hřebenu, který obě obce odděloval. Po roce si povolení nechal prodloužit. Neuspěl sice, ale kutal dále.[52] Někdy po roce 1860 se usadil ve Slané a zaměřil se na okolí této obce i sousedního Nedvězí, kde se mu podařilo otevřít důl. V roce 1867 je uváděn totiž jako držitel jedné dolové míry v Nedvězí.[53] Důl později — někdy před rokem 1875 — přešel na jeho dědice Františka, Josefa, Annu a Františku Stupkovy. Na malodole o nezměněné výměře dolového pole zaměstnávali dva až tři horníky. Správu dolu měl na starosti Josef Stupka v Nedvězí, který se krátce před rokem 1890 stal jediným majitelem a provozovatelem. Maloděl těžil ještě v roce 1895, ale krátce nato zanikl, neboť vyčerpal své drobné ložisko.[54]

V samých počátcích dolování se ve zdejším regionu pokusil hledat uhlí též Johann Leger, báňský podnikatel z Podmokel, který 30. 11. 1857 získal kutací povolení pro řadu obcí kolem masivu Kozákova — Žernov, Klokočí, Lestkov, Hnanice a Rovensko pod Troskami. Neuspěl a ještě před uplynutím ročního termínu všeho zanechal a dále nepokračoval.[55] Báňští odborníci se zajímali o dolování na Semilsku i později.

Počátkem 70. let 19. století se pokoušel hledat uhlí — a zřejmě také železnou a měděnou rudu — na Semilsku například Alois Scholz, vrchní důlní ze slezského Gottesbergu, dnešního Boguszówa u Wałbrzychu, který se nacházel v oblasti kamenouhelných dolů. Scholz získal 6. 4. 1872 roční kutací povolení pro území politického okresu Semily, avšak již za měsíc je nechal převést na Franze von Blüchera, hormistra ze slezské Hlivice. Ten kutal jen krátce a pro neefektivnost nákladů brzo toho zanechal.[56]

Kutání počátkem 70. let 19. století přilákalo i báňské podnikatele z českého vnitrozemí. Nejvýznamnějším byl Gustav Županský, báňský podnikatel z Rakovníka.[57]

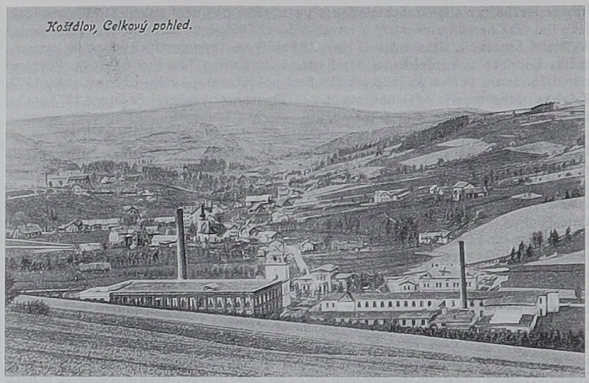
Na základě kutacího povolení č. 2053 zarazil v roce 1873 celou řadu výhradních kutišť na Semilsku i Lomnicku. Hledal zde nejen uhlí, ale i železnou a měděnou rudu. Na uhlí kutal nejspíše u Hořenska, Nedvězí, Slané, Stružince a Bradlecké Lhoty. Další jeho kutiště v roce 1873 ležela v oblasti, kde se někdy dolovaly měděné či železné rudy či kde se jejich nález předpokládal. Patřila sem nejspíše kutiště u obcí Lhotka, Horská Kamenice, Helkovice, Roprachtice, Bozkov, Přívlaka, Příkrý, Roztoky, Jesenný, Bítouchov, Vrát aj. Některá kutiště Županský nechal uzavřít již během roku 1873, zbytek v roce 1874 a krátce poté.[58]

O dolování na Semilsku se tehdy zajímali též někteří měšťané z Prahy a ze severovýchodních Čech, jakož i řada drobných těžařů včetně místních rolníků. Jejich zájem zde sahal až do údobí jeho počátků.

Začátkem 70. let 19. století například na Lomnicku a Semilsku kutal pražský advokát JUDr. Konstantin Bergmann. Potřebné kutací povolení získal dne 22. listopadu 1872. Na jeho základě nechal hned otevřít několik výhradních kutišť v Čikváskách, Lomnici, Nové Vsi, Chuchelně, Bozkově, Bělé, Želechách a Podmoklicích. Z nich kutiště v Čikváskách, Lomnici, Nové Vsi a případně v Chuchelně ležela v oblasti, kde se našlo či hledalo uhlí, u ostatních kutišť předpokládáme nález měděných či železných rud. Zůstalo jen u kutání, a když se očekávané výsledky nedostavily, bylo od něj zcela

Vojtěch Mastný roku 1864.

Košťálov na přelomu století.

upuštěno.[59] O dolování na Semilsku se zajímali i jiní pražští měšťané, ale spíše než uhlí je přitahovaly rudy, takže se orientovali na oblasti s jejich výskytem.[60]

Uhelné dolování na Lomnicku přilákalo ve svých počátcích též jednoho těžaře až z Příbrami. Byl jím Antonín Sieger, příbramský varhanář, který 30. prosince 1859 získal roční kutací povolení pro území celého soudního okresu Lomnice nad Popelkou. Sieger, který se dočasně usadil v Loukově, hned počátkem ledna 1860 otevřel dvě výhradní kutiště v Tatobitech na parcelách kat. č. 908 a 935, v lokalitě, kde již předtím neúspěšně hledala Liebiegova těžařská společnost i několik drobných těžařů. Brzy nato 21. ledna 1860 ohlásil ještě otvírku dalších tatobitských kutišť na parcelách č. 952 a 968. Ani jemu se nevedlo, takže ještě před termínem všeho zanechal. Na podzim následujícího roku získal Sieger nové povolení, opět pro celé území lomnického okresu, a v listopadu 1861 odkryl výhradní kutiště v Košťálově na parcele č. 800. Následoval tak příkladu řady jiných těžařů, kteří se o tuto lokalitu tehdy zajímali; ani zde neuspěl, přesto si nechal povolení prolongovat. To již žil v Jičíně, kam se asi v roce 1861 přestěhoval. Dlouho tam však nebydlel. Od prosince 1864 je Sieger uváděn již jako báňský podnikatel v Nedvězí. Kutal tehdy bezpochyby v Nedvězí, avšak pokračoval v hledání uhlí (případně i dalších nerostů) u Košťálova. Potřebné kutací povolení si nechával v Kutné Hoře několikrát prodlužovat — naposledy asi 25. března 1868. Kutal zejména na košťálovské parcele č. 954, ale bez větších výsledků, takže asi v roce 1870 dílo definitivně opustil.[61]

V téže době se na dolování podílelo i několik těžařů ze severovýchodních Čech a Slezska. V Tuhani a Bezděčíně například roku 1863 kutali dva měšťané z Nové Paky —

Václav Herbinger a Ignác Schmidt, kteří potřebné povolení získali 16. března 1863. Jako jiní však neměli úspěchu.[62] V letech 1863 až 1866 kutal na Lomnicku bezvýsledně Wilhelm Scholz ze slezské Jelení Hory.[63] Počátkem sedmdesátých let se na katastru města Lomnice pokoušel kutat Josef Lacina, hodinář z Nového Bydžova. Povolení získal 26. února 1871 a po jeho prodloužení pokračoval v kutání i během roku 1872. Když se očekávaný výsledek nedostavil, v dalším již nepokračoval a v únoru 1873 nechal na kutišti odstranit i příslušná znamení.[64]

Nedařilo se však ani kapitálově silným podnikatelům z řad okolních továrníků. Největší naděje měl zřejmě Klemens Welzel, majitel textilní továrny v Poříčí u Trutnova. Ten k 19. 11. 1871 získal roční kutací povolení pro celý Jičínský kraj. Na jeho základě ihned týž den oznámil otvírku dvou výhradních kutišť v Koštálově (parcely kat. č. 1576, 1671). Tam sice neuspěl, uvedená kutiště opustil, ale v Koštálově, kde tehdy byl čilý kutací ruch, po prolongaci povolení k 7. 2. 1872 otevřel nové kutiště (parcela kat. č. 1570). Nicméně ani zde se nedostavil očekávaný úspěch.[65]

Po roce 1870 se uhelné dolování soustředilo v okolí obce Nedvězí, kde se vyskytovala nejpříhodnější ložiska. Přestože toto uhlí bylo nekvalitní a mělo spíše charakter uhelných lupků s většími či menšími uhelnými proplásty, jak již bylo poukázáno, těžilo se zde nadále. K dosavadním těžařům se dokonce přidali těžaři noví. Krátké trvání však mělo podnikání barona von Erlager, který byl v roce 1872 uváděn jako majitel uhelných dolů u Slané. V té době se nadto pokusil podnikat samostatně horní správce těchto dolů Ludwig Henner, který k 11. 10. 1872 získal od revírního horního úřadu v Kutné Hoře kutací povolení pro celý jeho obvod. V té době — či o něco později — Henner vlastnil již řadu výhradních kutišť v obcích Nedvězí, Slaná, Čikvásky, Semily, Stružinec, Koštálov a Libštát. Přes jejich značný počet — během října a listopadu 1872 jich bylo celkem 106 — však neuspěl.[66] Daleko úspěšnější byl August Schmidt ze slezské Libavy (býv. Liebau) u dnešní Kamenné Hory (Kamienna Góra, býv. Landeshut), která leží na okraji dolnoslezské kamenouhelné pánve.

August Schmidt získal kutací povolení 27. 2. 1882 pro území politického okresu Semily.[67] Kapitálově se přitom spojil se svou příbuznou Annou Schmidtovou z Radvanic u Trutnova, lokality, kde se tehdy též těžilo kamenné uhlí.[68] Své kutání orientoval na Hořensko a vyznělo úspěšně. Někdy před rokem 1885 se mu na dolovém poli o výměře tři dvojité dolové míry podařilo otevřít důl. Pracovalo v něm šest horníků a dozorce.[69] Jeho správou byl tehdy pověřen ing. Johann Schreiber, báňský inženýr ve výslužbě, ze Starého Sedloňova u Markoušovic, obce nedaleko Radvanic.[70] Schmidt chtěl ovšem své báňské podnikání ještě rozšířit a neomezoval se jen na zmíněný maloděl. Tomu věnoval nadále náležitou pozornost, takže časem jeho dolové pole vzrostlo na osm dvojitých dolových měr. Výsledkem jeho snažení bylo, že si nechal několikrát kutací povolení prolongovat. Na jeho základě ještě otevřel výhradní kutiště v obcích Hořensko, Lhota a Chuchelna, která ale v roce 1889 převedl na Annu Schmidtovou. Ta si je dlouho neponechala a k 19. 11. 1889 je u revírního horního úřadu v Kutné Hoře převedla na zmíněného horního správce ing. Johanna Schreibera. Na některých kutištích se přitom kutalo dlouho, zvláště na parcele kat. č. 793 v Chuchelně, která byla udržována od roku 1884, na parcele kat. č. 956 v téže obci (z roku 1887) a na parcele kat. č. 358 ve Lhotě (z roku 1885). Johann Schreiber je ale pro jejich nerentabilnost zastavil. Brzo nato v roce 1890 či o něco později uzavřel i další kutiště.[71] Schmidt tehdy zde patrně zamýšlel ukončit své báňské podnikání, neboť v roce 1890 dočasně zastavil provoz i zmíněný maloděl. Těžbu v něm se zakrátko podařilo sice obnovit, ale ne nadlouho. Zanikl krátce po roce 1895, kdy však Schmidt tu

ještě těžil.[72] Tím zaniklo báňské podnikání A. Schmidta a jeho dědiců, kteří se po roce 1890 orientovali i na jiné malodoly u Nedvězí.

Uhelné dolování u Nedvězí přitáhlo přibližně v téže době pozornost i dalších těžařů z kamenouhelných dolů u Radvanic, které se vlastně nacházely na okraji žacléřsko-svatoňovického revíru. Upoutalo je nové ložisko, které se podařilo objevit nedaleko odtud v Čikváskách.[73] Na něm byl v roce 1885 či krátce předtím otevřen malodůl, jenž disponoval dolovým polem o velikosti dvě dvojité a dvě jednoduché dolové míry. Jeho majitelem byl Adolf L. Adler, měšťan z nedalekého Libštátu, který se kapitálově i odborně spojil se dvěma těžaři z radvanických dolů — Heinrichem W. Dörnerem, obchodníkem z Chválče u Radvanic, a Franzem Schreiberem. V jejich dole pracovali tehdy dva horníci.[74] Adler, který byl zřejmě objevitelem ložiska a iniciátorem založení dolu (zpočátku jej i spravoval), se brzy účasti na dolování vzdal. V držení dolu zůstal Heinrich W. Dörner, který se spojil s novým spolumajitelem — těžařem Juliem Andressem, jenž podobně jako Schmidt pocházel z okolí slezské Kamenné Hory. Oba důl společně vlastnili v době kolem roku 1890, ale ne nadlouho.[75] V roce 1895 byl totiž jen jediným majitelem dolu, který obdržel jméno *Adolf Glück*, Heinrich W. Dörner. Podržel jej ještě dále — téměř po deset let. Teprve někdy před rokem 1905 jej v držbě vystřídal továrník Kamille Melhart z Veselé u Ústí nad Labem, ale jen nakrátko.[76]

Provoz dolu *Adolf Glück* řídil horní správce Ignác Rzehak, který sem přišel z radvanických dolů a usadil se v Košťálově.[77] Vedl jej po řadu let, fakticky od jeho začátků až do zastavení provozu.[78] Začínalo se s malým počtem horníků, který postupně narůstal. Zatímco v roce 1885 tu pracovali jen dva horníci, v roce 1890 to bylo už sedm horníků, v roce 1895 jsme jich napočítali dvanáct a v roce 1900 dokonce dvaadvacet. Tehdy činnost dolu kulminovala. Brzy však došlo ke stagnaci — ložisko se vyčerpalo, přibývala hlušina, těžba se stávala nerentabilní a klesala. V roce 1905 tu pracovali již jen tři horníci. V roce 1908 byl důl uzavřen.[79] Jeho dolové pole bylo přitom poměrně malé — začínalo se s dvěma dvojitými a dvěma jednoduchými dolovými mírami. Narostlo teprve po roce 1900 v době stagnace, kdy se východisko hledalo i v rozšíření dolového pole, jež kolem roku 1905 činilo tři jednoduché a pět dvojitých dolových měr.[80] Důl mezitím změnil majitele — někdy po roce 1905 se jím stal karlovarský obchodník Rudolf Friedl.[81]

Na konci 80. let 19. století byl poblíž dolu *Adolf Glück* otevřen ještě malodůl těžaře Karla Weihraucha, jenž však nepodnikal samostatně dlouho. Krátce před rokem 1890 se spojil s Heinrichem W. Dörnerem a oba vytvořili společný podnik *Spojené uhelné doly* v Čikváskách. Hlavní slovo v něm měl Dörner, který se posléze asi v roce 1895 stal jeho jediným majitelem.[82]

Na přelomu 19. a 20. století uhelné dolování na Lomnicku dohasínalo. Přesto ještě v této době se podařilo otevřít u Nedvězí nový důl. Dostal jméno *Isidor*. Jeho majitelem se stal zmíněný těžař August Schmidt z Nedvězí spolu s firmou Isaak Mautner und Sohn z Náchoda, která vlastnila velkou bavlnářskou továrnu v Náchodě. Důl Isidor začal těžit krátce před rokem 1894. Měl výměru devět jednoduchých a osm dvojitých dolových měr, později v roce 1900 o něco více — deset jednoduchých a osm dvojitých dolových měr. Náležel tudíž mezi větší báňské podniky na Semilsku. Promítlo se to i do toho, že v roce 1895 zaměstnával jednoho dozorce a dvacet osm horníků. Provoz řídil osobně August Schmidt. *Isidor* však neměl dlouhého trvání. V roce 1900 se nacházel již mimo provoz. Změnil přitom i majitele. Stal se jím lotrinský podnikatel dr. Gustav Linnartz z Jony-aux-Arches, městečka blízko Mét (dř. Metz), které byly regionálním

střediskem s rozvinutým textilním průmyslem. Důl spravoval Franz Grühl z Chodova u Karlových Varů, a to i dále v době, kdy byl mimo provoz.[83]

Poslední desetiletí 19. století bylo údobím rozkvětu uhelného dolování na Lomnicku. Doly, které zde tehdy těžily, byly vůbec největší v celé jeho historii. Zaměstnávaly také větší množství horníků. Na naléhání státních i báňských úřadů se majitelé dolů— August Schmidt, Heinrich W. Dörner, Karel Weihrauche a firmy Isaak Mautner und Sohn a Josef Stupka a syn — v roce 1894 dohodli na zřízení společné bratrské pokladny horníků zdejších dolů.[84] Stanovy této pokladny, která měla sídlo v Nedvězí, byly schváleny horním hejtmanstvím v Praze 24. 9. 1894. Ustavující valná hromada nedvězské bratrské pokladny, která měla zabezpečit zdejší horníky a jejich rodiny v případě úrazu, dlouhé nemoci a úmrtí, se konala 15. ledna 1895 v Nedvězí v domě jednoho z majitelů dolů — Augusta Schmidta. Bratrská pokladna přitom v mnohém závisela na majiteli dolu, v němž příslušný horník pracoval, a na jeho libovůli. Vedlo to až k tomu, že často při odvolání k horním úřadům tyto úřady podpořily majitele.[85] Existence nedvězské horní bratrské pokladny nebyla příliš dlouhá. Zanikla krátce po uzavření posledního dolu v roce 1909. Její kapitál pro zbylé čtyři horníky, kteří v ní zůstali, byl deponován u okresního úřadu v Semilech a měl jim být vydán v případě nezbytné potřeby v souladu se stanovami zaniklé pokladny a po souhlasu horního hejtmanství.[86] V posledním údobí od roku 1905 ji spravoval jako předseda Otakar Härtel, správce dolů v Radvanicích, jenž zároveň řídil provoz posledního dolu v Čikvás-kách; nadto předsedal i bratrské pokladně radvanických dolů.[87]

Libštát před rokem 1911.

V roce 1908 zastavením těžby na dole *Adolf Glück* dolování uhlí na Lomnicku nadlouho ustalo. Doly *Adolf Glück* a *Isidor* nebyly hned likvidovány, ale udržovány ještě dlouho mimo provoz, neboť jejich majitelé karlovarský obchodník R. Friedl a lotrinský podnikatel dr. G. Linnartz doufali v jejich obnovu, nehledě na to, že jim jako báňským podnikatelům z nich na základě horního práva plynuly určité výhody.[88] Než k jejich obnově vlivem událostí první světové války už nedošlo. Změnila se však majetkoprávní situace, neboť oba doly za války ve svých rukou soustředil dr. Gustav Linnartz, jenž ke svému *Isidoru* přikoupil i důl *Adolf Glück*.

Po vzniku ČSR, počátkem 20. let tohoto století, byl učiněn ještě poslední pokus oživit uhelné dolování na Semilsku. Jeho iniciátorem byl Jiří Muziczka, majitel hornicko-technické kanceláře v Rybářích u Karlových Var, který v roce 1917 zakoupil od zmíněného dr. Gustava Linnartze dolová pole obou pozastavených dolů *Adolf Glück* a *Isidor*. Jejich spojením vytvořil zcela nový důl, který byl pojmenován *Rohanova štola*. Uhelné sloje, které zde po starší hornické činnosti zůstaly, byly ovšem téměř vyčerpány, takže vyhlídky na obnovu dolování a na jeho rentabilitu nebyly příliš příznivé. Jedinou cestou bylo nalezení nových příhodných slojí, ale příliš nadějí v to nebylo. Nicméně Muziczka se o to počátkem dvacátých let pokusil. Vypovídá o tom i charakteristika nedvězského uhelného ložiska, kterou podal ing. Josef Peters v roce 1920: *Ježto však sloj v dolových místech byla velice slabá, nemohl se podnik rozvinout. Žádáme tudíž o propůjčení doplňovacích dolových měr, čímž majetek tento byl by scelen a mohlo být započato s těžbou v slabých slojích. V přítomné době zřizuje se Rohanova štola.* Tento renovovaný důl měl výměru devět jednoduchých a osm dvojitých dolových měr.[89] Záměr nemohl být ale plně realizován — zůstalo u přípravných prací.[90] Ty spadaly přitom hlavně do let 1920 až 1921. Propůjčka doplňovacích dolových měr měla především scelit mezery mezi staršími dolovými měrami a vytvořit souvislé dolové pole, jež by umožnilo plně rozvinout těžbu v dole, jenž ovšem lokálně navazoval na předchozí dolování. Ke zmíněné propůjčce doplňovacích dolových měr na katastru obce Nedvězí a osady Hořensko došlo na základě výnosu revírního báňského úřadu v Kutné Hoře z 6. 8. 1920. Její součástí bylo komisionální ohledání terénu, které se uskutečnilo 20. 9. 1920 v Nedvězí. Na podkladě toho byla Muziczkovi rozšířena původní neúplná propůjčka dolové míry na kamenné uhlí u štol *sv. Josef, Marie, Karel I—II, Viktor, Antonín I—III, Ludvík, Naděje* a *Jan*. Doplňovací propůjčka byla Muziczkovi udělena na neurčitou dobu.[91]

Těžba uhlí na *Rohanově štole* v obnoveném a rozšířeném dolovém poli byla ovšem jen velice krátká. Pro vysoké náklady se těžaři nevyplácela. V roce 1925 důl už byl mimo provoz a tak byl vykazován v úředních statistikách až do třicátých let tohoto století, kdy definitivně zanikl.[92] Zánikem *Rohanovy štoly* skončila více než půlstaletá historie uhelného dolování na Lomnicku. Přestože byla poměrně krátká, uhlí se vytěžilo jen velice málo a bylo spotřebováno v lokálním dosahu — přitom ovšem s určitými problémy, neboť namnoze šlo jen o uhelné proplásty v uhelných lupcích — nebyla pro region zcela bezvýznamná, neboť se o toto podnikání interesovali svého času i význačnější podnikatelé — ovšem ne bezprostředně spjatí s uhlím, ale s textilem.

Aby obraz uhelného dolování na Lomnicku v druhé polovině 19. století byl úplný, je třeba se zde zmínit o četných drobných těžařích z řad místních rolníků. Začínali téměř zároveň s kutáním Liebiegovy *Krkonošské těžařské společnosti* na úpatích Kozákova po roce 1855 a končili rovněž na přelomu 19. a 20. století. Někde jejich kutání bylo úspěšné a vyústilo do otevření malodolů — ovšem ještě menších, než měli zmínění kapitálově silnější těžaři. Lokality jejich hornické činnosti byly shodné — úpatí Kozá-

kova, okolí Lomnice nad Popelkou a oblast mezi Hořenskem a Košťálovem.[93] Než toto jejich drobné podnikání, které bylo dokonce v některých případech již podchyceno v literatuře, by vyžadovalo speciálnější studii.[94]

Dějiny uhelného dolování na Lomnicku byly úzce spojeny s textilním průmyslem severních a severovýchodních Čech. Jeho potřeby podmínily zde i hledání uhlí a jeho případnou těžbu, bylo-li kutání úspěšné. Textilní podnikatelé byli zde i nejdůležitějšími a ekonomicky nejsilnějšími těžaři. Impuls vzešel ostatně od nejvýznamnějšího a nejmocnějšího z nich — libereckého velkoprůmyslníka Johanna Liebiega. Dalším podstatným znakem uhelného dolování na Lomnicku bylo jeho úzké sepětí se žacléřsko-svatoňovickým kamenouhelným revírem. Zdejší drobná ložiska byla vlastně jeho excentrickými rozptýlenými výběžky a nadto sem odtud (zvláště v jeho závěrečné fázi) přišla řada báňských odborníků i těžařů. Nicméně bylo tak malé, že svým významem nepřekročilo region.

Poznámky

[1] V severních a severovýchodních Čechách vyvstávají dvě základní průmyslové oblasti — liberecká a severovýchodočeská. Severovýchodní Čechy se rozpadají na několik relativně samostatných uzavřených oblastí (podoblastí), jako by bylo např. Lomnicko, Jilemnicko, Vrchlabsko, Trutnovsko apod. Semilsko má pomezní charakter. Většina autorů je přičítá k libereckě oblasti, i když některými bývá považováno za součást oblasti severovýchodočeské. Její součástí je bezpochyby jistě už Lomnicko s výrazným podílem lnářského průmyslu. Srv. např. Hladký, L.: *Vývoj bavlnářství v severovýchodních Čechách do první světové války*. In: Z dějin textilu. Sv. 9. Supplementum 4. I. setkání historiků textilního a oděvního průmyslu. Ústí n. Orl. 1985, zvl. s. 28—35; Lesák, V.: *Trutnovská (krkonošská) lnářská oblast v 2. polovině 19. století*. In: Lnářský průmysl. Supplementum 5. K novým a nejnovějším dějinám národního podniku Texlen Trutnov. Trutnov 1985, s. 9—35.

[2] Kárníková, L.: *Úloha uhlí v průmyslovém rozvoji Čech do poloviny 19. století*. Rozpravy ČSAV. Řada spol, věd. Roč. 68, seš. 12. Praha 1958; Maršíček, J.: K *vývoji uhelné těžby a uhelného trhu ve střední Evropě v letech 1800—1914*. In: Studie z dějin hornictví. Sv. 10. (Rozpravy NTM v Praze sv. 79.) Praha 1980, s. 80—89; týž: *Výsledky výzkumu vývoje uhelného hornictví na území ČSSR do první světové války*. In: Studie z dějin hornictví. Sv. 18. (Rozpravy NTM v Praze Sv. 105.) Praha 1986, s. 109—122 a).

[3] První parní stroje v liberecké průmyslové oblasti se objevily již ve 20. letech 19. století; jako palivový zdroj sloužilo pro ně dřevo. Rozšířily se, když se pro jejich pohon začalo užívat levnějšího uhlí — srv. dále.

[4] Štovíček, J.: *Uhlí v liberecké průmyslové oblasti v období průmyslové revoluce*. In: Studie z dějin hornictví. Sv. 22. (Rozpravy NTM v Praze — v tisku.)

[5] Štovíček, J.: *Kladenské a svatoňovické uhlí a liberecká průmyslová oblast v letech 1839—1872*. In: Kamenouhelné doly, koncern Kladno. Historie a současnost. Sv. 4. Kladno 1984, s. 96—110.

[6] Štovíček, J.: *Rudné hornictví v podnikání Liebiegů v 2. polovině 19. století*. In: Studie z dějin hornictví. Sv. 15. (Rozpravy NTM v Praze sv. 96.) Praha 1984, s. 142—156; týž: *Uhlí v počátcích báňského podnikání Liebiegů*. In: Sborník Severočeského muzea. Historia. Sv. 7. Liberec 1984, s. 89—102; týž: *Báňské podnikání Liebiegů na Semilsku a Železnobrodsku*. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 3. Semily 1990, s. 29—41.

[7] Vedle žacléřsko-svatoňovického uhlí se do liberecké průmyslové oblasti (včetně Semilska) od 50. let 19. století dováželo také dost kladenského uhlí, jemuž sem cestu usnadnila Libereckо-pardubická dráha a ještě více Turnovsko-kralupská dráha, otevřená v roce 1865. Oba druhy kamenného uhlí však po roce 1870 ustoupily levnějšímu hnědému hulí ze severočeského hnědouhelného revíru.

[8] Ve starší regionální literatuře se traduje, že dolování uhlí na Semilsku u Čikvásek, Nedvězí atd. započalo již počátkem 19. století. Tuto tradici vyzdvihl např. ve své topografii Semilska z roku 1888 František Mizera, který uvedl, že se uhlí dolovalo již počátkem 19. století u Čikvásek (*kde se stále doluje*); jako další lokality, kde se tehdy dolovalo uhlí, uváděl zde Horkeno a Nedvězí — Mizera, F.: *Popis okresního hejtmanství semilského*. Praha 1888, s. 14, 123, 124, 126. Tradice o dolování uhlí u Čikvásek počátkem 19. století se jeví však jako málo pravděpodobná vzhledem k známým faktům o dolování uhlí v Čechách a odlehlosti tohoto regionu od jejich hlavních středisek tehdy. Reálnějším se jeví právě až údobí po roce 1855, doložené prameny, o němž se tu pojednává. Nicméně není vyloučeno, že kutací pokusy tu mohly být uskutečněny již dříve z podnětu úřadů, jak by nasvědčovalo např. neúspěšné hledání kamenného uhlí a soli hlouběji v zemi v blízkosti Mladé Boleslavi (mezi Bezděčínem a Zámostím) v letech 1830—1836 — Svárovský, E.: *Hornictví, hutnictví, surovinové zdroje na Mladoboleslavsku a Dobrovicku*. Rkp. 1952. Archiv NTM Praha, sbírka rkp. 165, část I. s. 1—3.

[9] Petrák, J.: *Vlastní silou. II. Vincenc Mastný*. Lomnicko nad Popelkou, 2, 1921—1922, s. 52—56, 67—68.

[10] Anschiringer, A.: *Album der Industrie des Reichenberger Handelskammer-Bezirks*. Reichenberg 1858. Bd. 1, s. 81—83 (reprint: Praha, NTM 1980).

[11] Pokračování i dále v úpravách, které vyvrcholily kolem roku 1865 stavbou nové budovy pro tkalcovnu.

[12] Petrák, J.: op. cit., s. 53—54.

[13] *Živnostenská banka v Praze 1869—1918*. Praha 1918, s. 5n.

[14] Petrák, J.: op. cit., s. 55; Musil, F.: *Z dějin tkalcovské školy v Lomnici nad Popelkou*. In: Lnářský průmysl. Supplementum 8. Trutnov 1988, s. 133—145.

[15] Petrák, J.: *Z dětství lomnického Sokola*. Lomnicko nad Popelkou, 1, 1920—1921, s. 11—13.

[16] Genealogické poznámky prof. ing. Jaroslava Cermana k souboru portrétů příslušníků rodu Mastných, foto-archiv NTM Praha, P 17 894 — P 17 902; *Živnostenská banka*, c. s. 18—46.

[17] Fučík, J. J.: *Adresář a krátký popis okresu lomnického nad Pop.* Lomnice n. Pop. 1903, s. 33—34, 67; Preis, J.: *Český průmysl textilní slovem a obrazem*. Praha 1909, nestr. Obnovená firma se neudržela dlouho a za hospodářské krize v roce 1933 opět zkrachovala. (Její továrnu převzala firma Ignác Hornych a synové.)

[18] Svatoňovické uhlí sem bylo dováženo ještě před otevřením dráhy, ale bylo ho tehdy málo; teprve po zbudování dráhy jeho odbyt rapidně stoupl.

[19] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/1—3.

[20] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[21] *Montan-Handbuch des Oesterreichischen Kaiserthums. Jg. 14*, 1861, s. 117; *Jg. 15*, 1862, s. 442; *Jg. 16*, 1863, s. 112.

[22] Srv. dále.

[23] Petrák, J.: op. cit., s. 67.

[24] F. Mizera uvádí v roce 1888 Hořensko jako lokalitu, kde se krátce dolovalo uhlí, a dodává, že se tento podnik nezdařil. Toto uhlí bylo nekvalitní, v podstatě hořlavé lupky, které se pálily na popel, jenž sloužil okolním sedlákům jako hnojivo. Podotýká ale: *Nyní to však již přestalo. Dále charakterizoval Nedvězí: Zde byly kamenouhelné doly, které dávaly výtěžek nepatrný.* — Mizera, F.: op. cit., s. 47, 124, 126.

[25] Srv. výše.

[26] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2; OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/9.

[27] Petrák, J.: op. cit., s. 67.

[28] Srv. výše.

[29] Ščovíček, J.: *Báňské podnikání Liebiegů na Semilsku*, op. cit., s. 32—39.

[30] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2—3.

[31] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/9.

[32] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/31.

[33] *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1880*, s. 157; . . . *für das Jahr 1885*, s. 183. Pro porovnání s tím: v roce 1867 to byly 2 dvojitých a 8 jednoduchých dolových měr, v roce 1875 3 dvojité a 5 jednoduchých dolových měr. — *Montan-Handbuch des Kaiserthums Österreich*, Jg. 22, 1867, s. 135; *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1875*, s. 151.

[34] *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1885*, s. 183; . . . *für das Jahr 1890*, s. 208. *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1895* je již neuvádí. Při likvidaci dolů Jindřicha V. Mastného v jednání s úřady zastupoval Theodor Mastný — srv. např. přípis revírního horního úřadu v Kutné Hoře pro okresní úřad Semily z 28. 10. 1890 — OA Semily, OÚ Semily, 1883—1904, sign. 11—27/18.

[35] *Montan-Handbuch des Österreichischen Kaiserthums für 1861*, Tl. 2, s. 117; . . . für 1863, s. 112; *Montan-Handbuch des Kaiserstaates Österreich 1867*, s. 135; OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/1—2.

[36] *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1875*, s. 151 — mezi těžaři ho již neuvádí.

[37] *Montan-Handbuch des Österreichischen Kaiserthums 1861*, Tl. 2, s. 117 . . . 1862, s. 442.

[38] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[39] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/30.

[40] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/6. Jeho úmysl prosadit se jako báňský podnikatel u Nedvězí to přesto neodradilo, neboť se mu před jeho podáním realizovat. Zhruba v období 1885—1890 je totiž Fr. Nadějo, který se mezitím přestěhoval do Nedvězí, uváděn jako majitel dolového pole o velikosti 2 jednoduché dolové míry v Nedvězí. Měl na něm malodol, v němž pracovali 4 horníci. — *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1885*, s. 183; . . . 1890, s. 208.

[41] Felger, A. J.: *Kohlensuche in Reichenau im Jahre 1852*. Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues, 29, 1935, s. 87—90.

[42] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2—3.

[43] Felger, A. J.: op. cit., s. 90.

[44] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop. 1855—1868, sign. 11—27/1—3.

[45] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/1—3.

[46] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/1—3; OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/3.

[47] Ščovíček, J.: *Rudné hornictví v podnikání Liebiegů*, s. 145, Lukáš, L.: *O dolech na měděnou rudu u Rybnice*. Beseda, 6, 1949 s. 81—82.

[48] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/10.

[49] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[50] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[51] Doly na měděnou rudu u Vernéřovic byly otevřeny v roce 1853, ale už za prusko-rakouské války zanikly. Obnoveny byly v roce 1888 vratislavským těžařem M. J. Sachsem, který se tehdy interesoval i o jiné měděné doly v Podkrkonoší (mj. o měď z Liebiegových dolů). Po krátkém rozmachu byla těžba v roce 1895 pozastavena, v roce 1905 byly doly opět obnoveny a po dalších peripetiích těžily zhruba až do roku 1930. — Parma, A.: *Měděné doly vernéřovické*. Báňský svět, 4, 1925, str. 109—111; Schenk, J.: *Nástin vývoje rudného hornictví v českých zemích 1918—1945*. In: Studie z dějin hornictví. Sv. 18. (Rozpravy NTM v Praze. Sv. 105.) Praha 1986, s. 133—134.

[52] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[53] *Montan-Handbuch des Kaiserstaates Österreich*. Jg. 22, 1867, s. 135.

[54] *Österreichisches Montan-Handbuch*, Jg. 1875, s. 151; . . . 1880, s. 157; . . . 1885, s. 183; . . . 1890, s. 208; . . . 1895, s. 217. *Österreichisches Montan-Handbuch für das Jahr 1900* (s. 224) mezi malodoly činnými u Nedvězí Stupkův důl již neuvádí.

[55] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/2.

[56] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/15.

[57] Gustav Županský byl zámožným rakovnickým měšťanem, který se podílel na uhelném dolování v blízkém okolí Rakovníka od roku 1857, a to nejdříve jako jeden z hlavních těžařů v Rakovnickém kamenouhelném nákladnictvu, od roku 1869 ve spojení s brněnskými textilními podnikateli v těžařské společnosti Moravia. — Renner, J.: *Z počátku dolování na Rakovnicku*. Věstník musejního spolku král. města Rakovníka, 22, 1902, s. 80—100.

[58] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/22—24.

[59] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/20.

[60] Měďnaté či železné rudy na Semilsku tehdy např. zjistil hledal František Petřík, obchodník s plátnem a prádlem z Prahy I, který v letech 1871—1873 kutal v Přívlákách a v Loukově. — OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/7.

[61] OA Semily, OÚ Semily 1855—1868, sign. 11—27/2—3.

[62] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/13.

[63] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/3.

[64] OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/12.

[65] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/13.

[66] OA Semily, OÚ Semily, 1868—1882. sign. 11—27/18. Baron von Erlager byl majitelem firmy Von Erlager und Söhne ve Frankfurtu n. Moh., které v té době náležely některé doly na Žacléřsku (firma Žacléřské uhelné doly). — *Österreichisches Montan-Handbuch . . . 1890*, s. 206 aj.

[67] OA Semily, OÚ Semily, 1883—1904, sign. 11—27/2.

[68] Srv. Holanec, J.: *Dolování uhlí na Radvanicku*. In: Sborník k dějinám východočeských uhelných dolů. Malé Svatoňovice 1970, s. 298—313.

[69] Österreichisches Montan-Handbuch . . . 1885, s. 183.

[70] Starý Sedloňov a Markoušovice byly lokality nedaleko Radvanic, kde se rovněž dolovalo uhlí. Srv. *Zur Geschichte des Kohlenbergbaues bei den Dörfern Markausch und Sedlowitz*. In: Riesengebirge in Wort und Bild, 8, 1888, Hft. 3, s. 91—92.

[71] OA Semily, OÚ Semily, 1888—1904, sign. 11—27/2, 12.

[72] V roce 1890 byl už mimo provoz, ale zakrátko obnovil těžbu. V roce 1895 zaměstnával dokonce 18 horníků! Ale nato v roce 1900 ve statistice už není. — *Österreichisches Montan-Handbuch . . . 1890*, s. 208; . . . *1895*, s. 217; . . . *1900*, s. 224.

[73] Čikvásky ležely zhruba mezi Nedvězím a Košťálovem, kde se předtím intenzívně kutalo a hledalo uhlí. Nález uhlí v Čikváskách byl takto vlastně pokračováním a vyvrcholením kutacích prací od Košťálova.

[74] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1885*, s. 183.

[75] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1890*, s. 208.

[76] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1895*, s. 217; . . . *1900*, s. 224; . . . *1905*, s. 221; . . . *1910*, s. 229.

[77] Ignác Rzehak byl snad příbuzným Johanna Rzehaka, který tehdy byl spolumajitelem jednoho dolu na Radvanicku — srv. *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1885*, s. 183 aj.

[78] Jako správce dolu je uváděn ještě v r. 1900 — *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . 1900, s. 224.

[79] Zastavení provozu dolu bylo oznámeno horníkům na výroční valné hromadě nedvězské bratrské pokladny 22. 1. 1908. — OA Semily, OÚ Semily, 1905—1940, sign. 15—8/1.

[80] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1885*, s. 183; . . . 1890, s. 208 . . . *1895*, s. 217; . . . 1900, s. 224; . . . *1905*, s. 221; . . . 1910, s. 229.

[81] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1905*, s. 221. V roce 1905 byl majitelem ještě K. Melhart; důl však vedl Ignác Rzehak, který sem přešel se služeb A. Schmidta. Zároveň tehdy spravoval důl Isidor, jenž byl již mimo provoz a náležel jinému majiteli.

[82] Provoz obou dolů řídil zmíněný Ignác Rzehak. Jednou z jeho akcí bylo např. zřízení společného skladu na dynamit v letech 1891—1892. — OA Semily, OÚ Semily, 1883—1904, sign. 11—27/2, 8, 23.

[83] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1895*, s. 217; . . . 1900, s. 224—226; . . . *1905*, s. 221.

[84] Její název v době založení zněl: *Bratrská pokladna pro kamenouhelné doly Augusta Schmidta v firmy Isaac Mautner a syn, H. W. Dörner a Weihrauche a Josef Šipka a syn.* Později byl název změněn na *Spojená bratrská pokladna v Čikvákách, Nedvězí a Hořensku* (takto se často na *Spojená bratrská pokladna nedvězská*).

[85] OA Semily, OÚ Semily, 1883—1904, sign. 11—27/26, 29.

[86] OA Semily, OÚ Semily, 1905—1940, sign. 15—8/1. Posledními zdejšími horníky, kteří byli pojištěni v nedvězské bratrské pokladně, byli dva horníci z Nedvězí (Josef Svoboda, Jan Bílovský) a dva horníci z Košťálova (Jan Podzimek, Antonín Grafek).

[87] Toto spojení se promítlo i ve společné správě nedvězské bratrské pokladny s radvanickou bratrskou pokladnou (*Bratrská pokladna pro kamenouhelné doly v Bystrém, Chvalči a Radvanicích*).

[88] *Österreichisches Montan-Handbuch* . . . *1910*, s. 229; . . . *1913*, s. 238; . . . *1914*, s. 230.

[89] *Uhlí v Československé republice*. Sest. J. Peters. Sv. 1. Praha 1920, s. 87.

[90] V roce 1922 J. Peters udával u Rudolfovy školy v Nedvězí přípravné práce. — Uhlí v Československé republice, 2, 1922, s. 89.

[91] OA Semily, OÚ Semily, 1905—1940, sign. 15—8/1.

[92] Uhlí v Československé republice, 3, 1925, s. 47; 4, 1926, s. 44; 5, 1927, s. 30; *Statistická příručka československého hornictví pro rok 1930*. (Sest. J. Peters). Praha 1930, s. 36 aj.

[93] Četné doklady jsou zachovány v aktovém materiálu okresních úřadů Lomnice n. Pop. a Semily. — OA Semily, OÚ Lomnice n. Pop., 1855—1868, sign. 11—27/1—12; OÚ Semily, 1868—1882, sign. 11—27/1—34.

[94] Hlavář, J.: *Pověsti z Tatobit*. Lomnicko n. Pop., 1, 1920—1921, s. 79; Kosina, J.: *Košťálovské lupky*. Lomnicko n. Pop., 2, 1921—1922, s. 11—12; Soukup, J.: *Hledání uhlí v našich krajích*. Od ještěda k Troskám, 12, 1933—1934, s. 82—87; Košťálovský, F. M.: *Havírna na hranicích Oleśnice Košťálovské*. Beseda, 5, 1948, s. 285—286; Mikolášek, V.: *Jak dolovali na Kozákově uhlí*. Naše rodina 1983, č. 40, s. 12 aj.

Po stopách semilského okrašlovacího spolku

Václav Votoček

Pro druhou polovinu minulého století byl charakteristický mohutný rozvoj spolkové činnosti, k němuž vytvořil předpoklady revoluční rok 1848, i když v několika následujících letech byly občanské svobody značně omezeny. Rok 1861 přinesl obnovení ústavnosti a znovu otevřel cestu k svobodě spolkové a shromažďovací, která pak byla právně upravena zákony č. 134 a 135 ř. z. z 24. 11. 1867.[1]

Mezi spolky osvětovými, divadelními, čtenářskými, pěveckými, dělnickými, hasičskými, tělocvičnými začaly vznikat i takové, které sledovaly zvelebení měst, obcí nebo celých regionů. Dlouho neměly jednotné názvy a působily nejčastěji pod označením hospodářsko-okrašlovacích či zemědělsko-okrašlovacích spolků, zalesňovacích a okrašlovacích spolků, jednot pro zakládání sadů a okrašlování měst, spolků pro vysazování stromů či prostě jen okrašlovacích spolků. První spolek tohoto druhu byl založen roku 1861 v Kutné Hoře, následovaly Červené Pečky 1864, Domažlice 1867, Kosmonosy 1869, Jičín 1870, Hradec Králové 1871, Mladá Boleslav 1872; v dalších letech se počet těchto spolků stále rozrůstal. V Podkrkonoší a Pojizeří to byla v roce 1877 Nová Paka, 1881 Turnov, 1885 Mnichovo Hradiště, Lomnice nad Popelkou a Vysoké nad Jizerou. Lomnický spolek zaměřil svou pozornost nejprve na vrch Tábor, který výsadbou zeleně, úpravou cest a vybudováním dřevěné rozhledny na jeho vrcholu v roce 1889 učinil turisticky přitažlivým. Spolek ve Vysokém, založený 25. 3. 1885, se věnoval zřízení městského parku, do něhož umístil v roce 1891 pomník Karla Havlíčka Borovského. Park se pak stal oblíbeným místem oddechu nejen vysockých občanů, ale i spisovatelů a umělců, kteří ve Vysokém často pobývali.[2]

Příklad okolních měst, zejména Vysokého a Lomnice, nezůstal v Semilech bez odezvy. Byla tu však i jiná pohnutka věnovat se vzhledu města, snad mnohem účinnější než dobrý příklad. Německá firma Schmitt, která vybudovala v těsné blízkosti Semil velký textilní závod a tovární kolonii pro 650 obyvatel, stavěla na odiv výstavnost domů, vzornou úpravu přídomních zahrádek a továrních parků a srovnávala s opovržením toto pyšné tovární městečko se vzhledem českých Semil. Autor historie firmy, německý šovinista Löhrl, o tomto továrním komplexu v březnu 1881 napsal: *Na kusu dříve pusté země hlásají dnes hrdé tovární komplexy, obklopené kvetoucí plání, slávu německého ducha, německého pracovního úsilí.* Nelichotivé narážky se bolestně dotýkaly národnostního cítění vlastenecky založeného obecního zastupitelstva a občanů Semil.[3]

V té době bylo v Semilech zřejmě ještě předčasné věnovat se parkům a zeleni. Naléhavěji vynucoval si pozornost střed města, kde do křivolakých uliček zasahovaly nevzhledné přízemní, většinou dřevěné domky. Městská správa se proto nejdříve snažila postupně vyrovnat s tímto nedostatkem. Na spáleništích a prostranstvích po demolicích vyrůstaly vzhlednější a lépe situované domy.

V roce 1891 byl v Semilech založen *Hospodářský spolek*, jehož cílem bylo povznesení zemědělství, zelinářství a ovocnářství v obvodu města. Starostou spolku se stal knížecí nadlesní Antonín Koudelka, jednatelem odborný učitel František Kalina. Někteří členové spolku, jehož působnost byla značně široká, začali uvažovat o vytvoření organizace, která by se věnovala jen potřebám města a jeho povznesení. Iniciátory těchto snah byli především Eduard Beneš a již zmíněný František Kalina. Připravili stanovy *Spolku pro okrášlení města Semil a okolí* a požádali o jeho schválení. Dne 11. listopadu 1897 byl spolek potvrzen výnosem místodržitelství v Praze pod čj. 1776/8.[4]

Účelem okrašlovacího spolku podle stanov bylo:

a) pěstováním a vysazováním rostlin, jakož i zřizováním cest a sadů město i okolí okrašlovati,
b) pomníky, pamětní desky, odpočívadla zřizovati a je povždy v pořádku udržovati,
c) o slušný vzhled nejen města, ale i okolí se starati.

Ustavující schůze Spolku pro okrašlování města Semil a okolí, který se stal v pořadí 171. spolkem tohoto druhu v Českých zemích, se konala 4. května 1898 za účasti osmnácti občanů, kteří současně přistoupili za členy. Schůzi zahájil člen městské rady Rudolf Husák, po jeho vystoupení byli přítomní seznámeni se zněním stanov, které v počtu pěti set kusů zdarma vytiskl semilský knihtiskař Antonín Švejnar. Předsedou spolku byl zvolen poštmistr Josef Hamáček, jednatelem odborný učitel František Kalina, pokladníkem městský tajemník Eduard Beneš. Členy výboru se stali: železniční zaměstnanec Josef Špidlen, obchodník Josef Smolík, drogista Antonín Pipek, fotograf Karel Lamač, majitel realit Václav Kučera, MgPh. Karel Husák a obchodník Bohumil Dix.

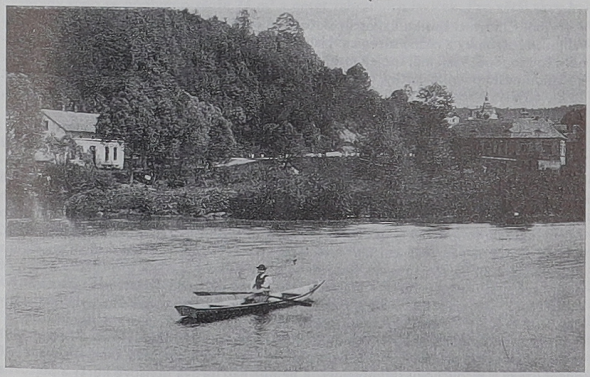
Spolek získal v roce 1898 třicet zakládajících členů, kteří složili po deseti zlatých, počet přispívajících členů vzrostl do konce roku na sto dvacet pět. Členské příspěvky spolu s dary městské rady a Občanské záložny v Semilech staly se základem spolkového jmění.[5]

Široké možnosti pro působení spolku se otevřely již v roce jeho založení tím, že město Semily koupilo od knížete Alaina Rohana zbytek semilského panství. Kupní cena 270 000 zlatých znamenala sice nesmírné zatížení pro obecní rozpočet, město však tím předešlo firmu Schmitt, která o koupi jevila veliký zájem. Do vlastnictví města přešel semilský zámek se zámeckou zahradou, pivovar a dvůr s 350 ha pozemků, převážně zalesněných. Ale již ke dni založení dalo město spolku k dispozici neplodnou stráň v blízkosti zámku, na níž rostly jen akáty, staré proschlé jabloně a nevzhledné křoviny. Jednání o její přeměně v městský park tvořilo hlavní náplň ustavující schůze okrašlovacího spolku. Petr Kramář doporučil požádat vysockého okresního starostu Vodseďálka o vyslání zahradníka, který vyměřoval park ve Vysokém. Tamní park zakládal rokytnický zahradník Kučera, Kramář však měl v tomto případě pravděpodobně na mysli zahradníka Reichla z Hoření Sytové, který v roce 1896 vypracoval projekt podstatného rozšíření vysockého parku. K dohodě nejspíše nedošlo, protože

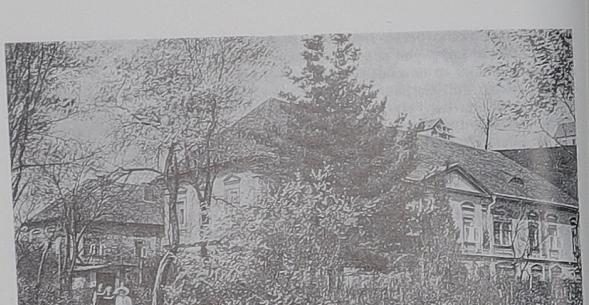
zakládání semilského parku řídil zcela bezplatně penzionovaný železniční úředník Josef Špidlen, známý svými odbornými znalostmi zahradnickými a lesnickými. Kromě placených dělníků se na zakládání parku bez nároku na odměnu podíleli i někteří členové spolku, jiní přispěli podle svých možností. Město věnovalo na úpravu cest štěrk a písek, stavitel Petr Kramář daroval cihly na podezdívky, Vincenc Kwayser železnou zahradní lavičku, Jan Chaloupecký sedm lip, Bohumil Dix větší počet habrů, další sazenice opatřil v Jičíně profesor Jan Ladislav Čapek. Pracovalo se rychle a s nadšením, takže 11. září 1898 mohl být park slavnostním způsobem odevzdán veřejnosti. Rozhodnutím městské rady ze 7. 9. 1898 byl na návrh spolku nazván sady Palackého, a to na počest stého výročí narození historika, který Semily několikrát navštívil a v letech 1858 a 1860 zde i delší dobu pobýval.[6]

Po založení parku aktivita okrašlovacího spolku nepoklesla. Během dvou let 1899 až 1900 bylo v Palackého sadech vysázeno téměř čtyřicet tisíc sazenic, z toho 19 450 smrků, 4 760 modřínů, 4 991 borovic včetně 511 vejmutovek, 1 200 břiz, 1 600 akátů, 80 kaštanů, 45 lip, 21 javorů, 3 buky, 4 duby, 1 ořech, 1 bílá vrba, 1 klokočí, 122 habrů, 4 630 hlohů, zbytek tvořily různé okrasné křoviny. V roce 1900 rozšířil spolek stávající park o pozemek Václava Kouckého v místech dnešního přírodního divadla, který koupil za 2000 zlatých. Úvěr poskytla semilská Občanská záložna.[7]

Aby se snížily dosti značné náklady na nákup stromků, zřídil spolek na pozemku občanské záložny vlastní školku, která pak z větší části kryla potřebu školkařských výpěstků. Dřevo z výřezu starých stromů, ovoce i tráva byly zájemcům prodávány

Partie za zámkem.

Zámecká zahrada na přelomu století.

v dražbě. Činovníci spolku úzkostlivě dbali, aby pachtýři při sečení trávy nepoškozovali mladé stromky a různé sazenice. Náhrady vzniklých škod byly vymáhány neúprosně, a to i soudně. Však měl spolek mezi svými členy obratného advokáta — dr. Zemana. Většinou nešlo o velké částky, ale v jednom případě musel neopatrný pachtýř zaplatit 28 zl. 60 kr. V roce 1899 vynesl prodej trávy 36 zl., za ovoce bylo utrženo 50 zl., v následujícím roce vytěžil spolek z těchto prodejů 86 zl.

Město i občanská záložna spolek účinně podporovaly, byli i mecenáši mezi občany. Nejcennější byl dar továrníka Stanislava Hyblera, který věnoval spolku dům čp. 202 s přilehlými pozemky. Přesto se okrašlovací spolek stále potýkal s finančními problémy. V roce 1903 jeho dluh u peněžního ústavu činil 4500 K. Údržba parku na prudké stráni nebyla jednoduchou a levnou záležitostí. Svahy musely být na několika místech opakovaně zpevňovány, svou péči vyžadovaly mostky, zábradlí, i cesty, na něž bylo ročně spotřebováno až 24 m³ písku. Péči vyžadovala také zahradní besídka a 26 laviček, k nimž postupně přibývaly další. V roce 1903 byla na vstupní cestě do parku postavena brána s nápisem *Palackého sady*. V parku bylo zavěšeno 42 budek pro špačky a zpěvné ptáky spolu s výzvami *Chraňte ptactvo*! Tabulkami byla označena i některá zajímavá místa, jako Riegrova skála, Špidlenova vyhlídka, k dvaceti stromům byly umístěny plechové tabulky s botanickými názvy druhů pro poučení zejména školní mládeže.

Procházky parkem získaly si velkou oblibu u semilských občanů, kteří od roku 1901 měli možnost se přímo v parku i občerstvit. Na kraji parku za zámkem při cestě podél Jizery k Bítouchovu stál hostinec, k němuž patřily dva tenisové kurty a půjčovna loděk pro projížďky po Jizeře. Majitel hostince Eduard Hampl postavil v parku několik

stolů a lavic a zajistil obsluhu. Okrašlovacímu spolku za to platil 20 K ročně. Silnice do Bítouchova, která se začala stavět v roce 1903, byla vedena při okraji parku, zčásti po pozemcích okrašlovacího spolku, který musel z toho důvodu přesadit 110 lip, javorů a jasanů. Silnice tak oddělila Hamplův hostinec od parku.

Jakmile pominuly hlavní starosti se založením Palackého sadů, obrátil okrašlovací spolek svou pozornost k zámecké zahradě. Město ji po uzavření kupní smlouvy s knížetem Rohanem pronajalo za 40 zl. ročně Josefu Hamáčkovi, jehož dům se zahradou sousedil. Rozhodnutí vyvolalo mezi občany rozhořčení. Protesty i podpisovou akci se dožadovali, aby krásná stinná zámecká zahrada s mohutnými stromy sloužila semilské veřejnosti a nikoliv jednotlivci. Obecní zastupitelstvo v květnu 1901 rozhodlo podle přání občanů a zahradu propůjčilo okrašlovacímu spolku. Na své schůzi 23. 5. 1902 pak vyslovilo souhlas s podmínkami, za jakých bude tento spolek pronajímat zahradu dalším zájemcům. Poštmistra Josefa Hamáčka se odnětí užívacího práva k zahradě nemile dotklo, takže v červenci 1901 rezignoval na funkci předsedy okrašlovacího spolku. Jeho dočasným vedením byl pověřen Rudolf Husák mladší, než byl na valné hromadě 4. května 1902 řádně zvolen novým předsedou Josef Špidlen, který i tak byl již od založení spolku hybnou pákou všeho spolkového dění.[8]

Již v době, kdy byla zahrada v užívání Josefa Hamáčka, uspořádal v ní okrašlovací spolek několik koncertů dechové hudby Františka Havránka, zpestřených ochotnickými výstupy a ohňostrojem. První z nich se konal 9. července 1899 a přinesl spolku 125 zlatých čistého zisku. O lepším vybavení zahrady pro podobné akce jednal spolek na své schůzi 10. září 1901. Stávající stromy byly doplněny novou výsadbou, zejména kulovitými akáty. Veranda, která v zahradě stála již dříve, byla přestavěna na kuželník, vybudován byl dřevěný hudební pavilón se zděnými základy o rozměrech 8 krát 5 metrů a výšce 4 metry. Obě stavby byly zadány staviteli Josefu Brodskému. Dalším vybavením zahrady stalo se pódium o ploše 24 m² a deset zahradních laviček. Pro větší akce byly jednoduché lavice a stoly sestavovány z prken a kůlů, uskladněných ve sklepení pod hudebním pavilónem. Nad vstup do zahrady byl umístěn nápis *Městská zahrada*. Zahradu pak využívaly pro různé akce i jiné spolky, dokonce i hasiči pro svá cvičení. Zvláště zdařilé bývaly dětské slavnosti, pro něž byla postavena dřevěná věž se skluzavkou a tyč pro šplhání, na jejímž vrcholu byly umístěny sáčky se sladkostmi. Úspěšní lezci si mohli sáček s mlsy utrhnout. Na pódiu se odbývala vystoupení dětí i oblíbené stínání perníkového kohouta dřevěnou šavlí se zavázanýma očima. Pro dětské soutěže bylo využíváno i hasičské lezitě. Z pronájmu zahrady a zařízení plynul další vítaný zisk do pokladny okrašlovacího spolku.

Ve schůzi 20. listopadu 1899 přišel člen výboru okrašlovacího spolku Václav Šmíd s iniciativním návrhem na zpřístupnění Krkavčí skály. Návrh byl se zájmem vyslechnut, ale odložen na pozdější dobu, neboť vedení spolku mělo v té době plno starostí s parkem. Teprve po dvou naléhavých urgencích členů výboru byl námět vzat 15. března 1903 na pořad jednání. Výbor se rozhodl posoudit možnosti úpravy při společné vycházce na Krkavčí skálu a založil zvláštní fond pro financování akce, do něhož jako první přispěli účastníci schůze. Po výzvě k občanstvu Semil se pomalu scházely další prostředky. O žádoucí úspěch sbírky se však zasloužili nejvíce semilští ochotníci, kteří o velikonocích 1905 sehráli tři jednoaktovky a 20 procent výtěžku věnovali na tento účel. Ke spolupráci se přihlásil i turistický odbor semilského Sportovního klubu. Nákladem okrašlovacího spolku byly vyznačeny cesty na Krkavčí skálu a na Kozákov, z fondu byly kryty náklady na úpravu skály a zřízení zábradlí. Slavnost otevření rozhledny na Krkavčí skále se konala 18. června 1905. Ze zbytku peněz byly

pořízeny dvě orientační tabule pro turisty, z nichž jedna byla umístěna na nádraží, druhá na radnici.

Další podnětný návrh se objevil na spolkové schůzi 10. března 1901 — zřízení turistické cesty, která by vedla od Palackého sadů v Semilech Bítouchovem a romantickým údolím Jizery na Spálov. Již na příští schůzi 25. 3. 1901 byl vytvořen zvláštní výbor pro tento projekt, současně však bylo rozhodnuto, že nebude vyvíjet činnost a zahájí ji, jakmile nastanou pro uskutečnění záměru příznivější podmínky. Část zamýšlené trasy až ke druhému tunelu vedla totiž po pozemcích firmy Schmitt, která byla s obcí semilskou ve stálých sporech a nebyla nejmenší naděje, že by jednání mělo úspěch.

Teprve v roce 1908, když se vztahy mezi městem Semily a firmou Schmitt upravily, navrhl učitel Kalina na schůzi 13. května, aby výbor pro vybudování turistického chodníku na Spálov zahájil činnost. Na 21. června 1908 byla svolána na Spálov schůzka zástupců okrašlovacího spolku ze Semil, Klubu českých turistů v Železném Brodě a dvou zmocněnců firmy Schmitt, kterou řídil semilský Eduard Beneš. Zde bylo rozhodnuto začít se stavbou stezky ihned. Protože tato velká akce přesahovala rámec působnosti okrašlovacího spolku, dohodli se semilští zástupci po spálovské schůzce, že celá záležitost bude předána Klubu českých turistů, jakmile se v Semilech ustaví. K tomu došlo 8. února 1909 a okrašlovací spolek daroval klubu do začátku 250 K. Po náročné výstavbě v obtížných podmínkách byla Riegrova turistická stezka 10. října 1909 slavnostně otevřena a stala se prvořadou turistickou atrakcí, kterou v následujících letech navštívilo tisíce turistů.

V roce 1904 se v Praze ustavil Svaz okrašlovacích spolků a následujícího roku začal vydávat svazový časopis *Krása našeho domova*. Semilský okrašlovací spolek byl mezi

Legitimace Svazu českých spolků okrašlovacích pro radu města Semil.

prvními spolky, které v roce 1905 ke Svazu přistoupily. K okrašlovacím spolkům založeným v minulém století přibyly v okolí Semil další. V roce 1904 okrašlovací spolek Vlastimil ve Mříčné, 1907 okrašlovací spolek na Malé Skále, 1908 v Jilemnici, 1909 spolek Okrasa v Líšném, v roce 1910 okrašlovací spolek v Rovensku pod Troskami.

V roce 1910 navrhlo ústředí změnu spolkových stanov podle jednotného vzoru. Tomuto požadavku semilská organizace vyhověla vydáním nových stanov z 1. 2. 1912, které byly 3. 5. 1912 potvrzeny pražským místodržitelstvím.

Nové stanovy změnily název organizace na *Spolek pro okrašlování a ochranu domoviny v Semilech*, zkráceně *Okrašlovací spolek v Semilech*, a rozšířily jeho působnost na další oblasti. Účelem spolku podle stanov bylo zkrášlovat, zalesňovat a zvelebovat město a okolí, chránit přírodu, památky všeho druhu, lidové umění, pečovat o zachování místních zvláštností, rázu krajiny a staveb, činit opatření proti znešvařování města a venkova a prosazovat při tom estetická hlediska. Probouzet v lidech a zejména v mládeži lásku k přírodě a ke všemu krásnému, podporovat dětské zahradničení. Věnovat pozornost komunikacím, dopravnímu spojení, usilovat o zpříjemnění pobytu návštěvníků a turistů.[9]

Vlivem první světové války nastal ve spolku výrazný útlum činnosti, i když výsadba menšího rozsahu a nutná údržba spolkových zařízení nebyly ani v této době opomíjeny. Počet členů klesl v roce 1914 hlavně z důvodu jejich odchodu na frontu. Následujícího roku měl spolek jen 52 členů, ale v roce 1918 znovu stoupl jejich počet na 108 a v dalším roce na 120.

Na valné hromadě 4. srpna 1919 odhlasovali členové po příkladu Lomnice nad Popelkou a Malé Skály sloučení okrašlovacího spolku s Klubem českých turistů. Ten však na toto jednostranné rozhodnutí nepřistoupil, a tak okrašlovací spolek pokračoval ve své činnosti i nadále samostatně. Nejprve upravil rumiště po pivovarských stájích, zbořených roku 1914, které po celou válku hyzdilo přímětský okraj Palackého sadů. Na obou náměstích a na Koštofranku byly vysazeny kulovité javory a na dolením náměstí před hostincem čp. 43, v dnes již zbořeném středu náměstí, dvě Lípy svobody. Stalo se tak slavnostním způsobem 12. dubna 1920 za účasti školní mládeže. Spolková školka, zřízená u domu čp. 146 na Komenského náměstí, byla ihned po skončení války přemístěna do zadní části parku a později, v roce 1929, byl zřízen také spolkový sad v Jilovcích.

V roce 1921 zemřel ve věku 89 let nejzasloužilejší člen a předseda okrašlovacího spolku Josef Špidlen, který od roku 1898 všechen svůj volný čas věnoval spolkové činnosti a především Palackého sadům, jejichž byl správcem. Denně řídil práce placených dělníků a sám vysázel přes 50 tisíc stromů a keřů. Vykonával také dozor, aby parková zeleň a zařízení nebyly svévolně poškozovány, než byl pro tuto službu přijat na letní měsíce place ý dozorce. Veškeré práce vykonával Špidlen nezištně a bezplatně. Za svou dlouholetou záslužnou činnost pro spolek i město byl jmenován čestným členem semilské organizace i Svazu okrašlovacích spolků v Praze a čestným občanem města Semil. Výrazem uznání bylo i pojmenování místa na skále v parku, odkud rád přehlížel vykonané dílo, jeho jménem jako Špidlenova vyhlídka. Když zemřel, převzal po kratším přechodném období funkci předsedy Okrašlovacího spolku v Semilech městský adjunkt Josef Dolenský, který se stal neméně výraznou postavou v historii spolku, jako jeho předchůdce.

V roce 1929 obhospodařoval spolek 4 ha 21 arů obecního lesa, 1 ha 68 arů farního lesa, 3 ha 16 arů vlastních pozemků. V jeho majetku byly stavby a zařízení v městské zahradě, 65 železných a dřevěných laviček, rozmístěných v parku, na náměstí, na

Výstrčce a v Pansku, značný počet košů na odpadky a třicet ptačích budek, přibyly ještě altány pod špejcharem, v zadní části parku, při silnici k nemonici a lavičky na Riegrově stezce.

V roce 1928 pronajal okrašlovací spolek část parku na dvanáct let divadelním ochotníkům pro zřízení přírodního divadla. Pronájem byl později prodloužen na dvacet pět let za roční poplatek 50 Kč. K dalšímu omezení plochy parku došlo v roce 1932, kdy okrašlovací spolek poskytl bez náhrady potřebný pozemek pro urnový háj, který byl téhož roku zřízen. Koncem roku 1930 měl spolek 183 členů. Kromě běžné péče o městskou zeleň věnoval v této době svou pozornost úpravě vrcholu Kozákova, kde vysázel kleč, smrky, javory a duby a v dalších letech tuto výsadbu doplňoval. Staral se také, aby turisté při svých výletech v obvodu města se měli kde osvěžit a občerstvit. Proto byla k svatováclavskému prameni pod Koštofrankem umístěna tabulka s upozorněním na pitnou vodu a zavěšena nádobka na pití. Dalším záměrem bylo upravit studánku u Krkavčí skály. Spolek požádal majitele lesa Slap Julia Netíka o povolení, ten se však rozhodl zařídit potřebné vlastním nákladem. Studánku s pitnou vodou nechal v roce 1933 upravit, v jejím okolí vysázet okrasné stromy a keře a u Krkavčí skály postavit dvě lavičky. V roce 1937 zřídil spolek studánku s pitnou vodou v blízkosti přírodního divadla v parku, a to na tehdejší dobu dosti značným nákladem téměř dvou tisíc korun.

Poprvé v historii spolku se v roce 1935 podařilo zaplatit všechny spolkové dluhy. Konto však dlouho čisté nezůstalo. O dva roky později využil spolek možnosti znovu rozšířit Palackého sady, tentokrát o pozemek Evy Sudkové-Ouhrabkové, která odjíž-

Nádražní ulice s novou výsadbou javorů a lip.

děla natrvalo do zahraničí. Aby okrašlovací spolek nemusel platit úroky peněžnímu ústavu, půjčil potřebnou částku pět tisíc korun předseda Josef Dolenský ze svého.

Do roku 1938 stoupl počet okrašlovacích spolků v Čechách na 289, na Moravě na 270. V okolí Semil se ustavil v roce 1932 spolek v Klokočí, 1934 v Držkově, 1936 v Koberovech. Semilský okrašlovací spolek oslavil v tomto roce jubileum čtyřiceti let své činnosti. K výročí vysázel několik stromořadí — na nábřeží Svatopluka Čecha a podél silnice k nemocnici 62 třešní, podle Jizery od mostu k Řekám 59 třešní, při vysocké silnici na Cimbál 71 třešní, jabloní a hrušní, na jiných místech větší počet topolů, jeřábů a okrasných křovin, na Ostrově košíkářské vrby, na Vinici čtyři druhy raného vína, pod Vartou 370 ovocných stromů, na dolením náměstí růže a hledíště přírodního divadla olemoval pyramidálními topoly.

Spolek se v meziválečném období staral i o plnění dalších úkolů, které mu stanovy ukládaly. V roce 1929 nechal vlastním nákladem pořídit propagační 35milimetrový film *Riegrův kraj*, v třicátých letech se postaral o umístění pamětní desky na Riegrův rodný domek, u správy města prosadil zřízení muzejního odboru, pro který koupil několik obrazů zbořených domů, nechal zhotovit snímky Semil a zajímavých míst v okolí, od školního inspektora Josefa Skopečka získal album starých domů a soch na Semilsku, spolupracoval na otevření propagační kanceláře města Semil, k němuž došlo v roce 1939.

Některé zajímavé záměry okrašlovacího spolku se neuskutečnily, protože jejich realizaci zmařily dramatické události podzimu 1938 a následná okupace. Mezi ně patřil návrh Zdeňka Macha na valné hromadě 15. 3. 1937 postavit svépomocí na Komenského náměstí před farou svítící fontánu. Navrhovatel slíbil dodat k tomu účelu zdarma potřebný kámen. Se souhlasem byl přijat návrh Františka Flekny na odhalení pamětních desek slavným rodákům, zejména profesoru Adamu Petřínovi a arcibiskupovi Josefu Františku Novákovi. Na valné hromadě 30. 6. 1938 přišel Josef Skopeček s návrhem na postavení pomníku obětem světové války před radnicí nad schodištěm ke kostelu. Jeden z členů spolku, ředitel Štolc, se zavázal vypracovat k tomu projekt a dodat kámen, vše zdarma. Návrh byl schválen a vyhlášena veřejná sbírka.

Spojení Semil a Podmoklic v roce 1938 vedlo k rozšíření působnosti spolku na území podmoklického katastru, kde okrašlovací spolek dosud zasahoval jen ojediněle. Bylo to zejména v roce 1909, kdy spolek prosadil zřízení přímé cesty od mostu k nádraží a v roce 1916 vysázel podle ní javory a lípy. Po sloučení obou obcí stoupl počet členů okrašlovacího spolku na 246, z toho bylo 57 z Podmoklic. První zvelebovací akcí v tzv. Semilech II se stalo zřízení parčíku před Bednářovou tkalcovnou u mostu. Mnohem větší úsilí si vyžádala úprava podmoklického náměstí a prostranství před Paulusovou továrnou.

Krutá zima v roce 1941 způsobila spolku značné škody, mrazem byla zejména poškozena výsadba pod Vartou. Nově zde bylo v roce 1942 vysazeno 160 jabloní a v následujícím roce dalších 80 jabloní, hrušní a ořešáků, čímž počet ovocných stromů pod Vartou byl doplněn na 500. V zimě 1942/1943 změnila svůj vzhled okrajová část Palackého sadů před zámkem. Po vykácení stromů bylo tu vybudováno alpinum podle návrhu zahradního architekta Kumpána z Prahy. Na jiném místě za zámkem při bítouchovské silnici byl naopak vzhled parku narušen vybudováním protileteckého krytu ve skalním masívu, určeného především pro německé zaměstnance okresního úřadu.

Okrašlovací spolek v Semilech, v roce 1944 již s 293 členy, byl v této době velmi účinně podporován městem, peněžními ústavy i občany. Jen v období 1943 až 1944 činily dotace města 47 tisíc korun, dary občanů 22 tisíc korun. Navíc spolek utržil za

vytěžené dřevo ve svých lesích přes 6 tisíc K. Protipólem podpory a uznání, kterého se spolku dostávalo od české veřejnosti, bylo perzekvování členů okupačními orgány. V koncentračních táborech bylo uvězněno šestnáct členů okrašlovacího spolku a pět z nich tam zahynulo — Karel Beneš, Josef Čečelka, František Vondráček, Zdeněk Mach a JUDr. Václav Fridrich.

První poválečná valná hromada se konala 25. října 1945. Dramatické události na sklonku války i značný pohyb obyvatelstva v roce 1945 ovlivnily počet členů, který se snížil na 65. Během dvou let se však spolek opět rozrostl v silnou organizaci s 238 členy. Pokračoval ve výsadbách, v údržbě spolkového zařízení, pořádal houbařské kursy, výstavy ovoce, odborné přednášky doplněné promítáním naučných filmů, později zajišťoval členům i dalším zájemcům z řad zahrádkářů zpracování ovoce pomocí lisu, který k tomu účelu zakoupil. Za největší spolkovou akci v roce 1945 možno považovat vybudování stezky bořkovským lesem od města k nemocnici nákladem 13 tisíc Kčs. Cesta, na jejíž trase byly rozmístěny lavičky a altán jako úkryt před nenadálým deštěm, byla na přání členů pojmenována po předsedovi okrašlovacího spolku Dolenského stezka.

Po únorových událostech 1948 ustavil se ve spolku 31. března z příkazu okresního národního výboru čtyřčlenný akční výbor, který 9. dubna 1948 zaslal na semilský ONV požadované hlášení o své činnosti. Úvedl v něm, že po prověření všech členů nebyl nikdo z očistných důvodů ze spolku odstraněn. Události, které v nedlouhé době následovaly, nenasvědčovaly, že by zvelebovací snahy okrašlovacích spolků měly podporu nových představitelů státní moci. Na mimořádné valné hromadě Svazu okrašlovacích spolků v Praze v roce 1950 byli delegáti seznámeni s připravovanou likvidací tohoto vrcholného orgánu. Zákonem z 12. 7. 1951 č. 68/51 Sb. dostaly okrašlovací spolky na vybranou: buď likvidovat, nebo se začlenit do některé organizace v zákoně vyjmenované.

O svém dalším osudu a o prodeji pozemků se semilský okrašlovací spolek rozhodoval na členské schůzi 26. září 1951. Členové odhlasovali, značně roztrpčeni, zapojení do závodního klubu ROH Oblastního sdruženého komunálního podniku v Semilech, v němž pak byli vedeni jako *odbor pro zvelebování města*.[10] Část pozemků v parku byla postoupena pro rozšíření přírodního divadla a urnového háje, další byla prodána. Z výtěžku prodeje byly za 12 570 Kčs koupeny obrazy a fotografie pro budoucí muzeum. K témuž účelu koupil spolek již v roce 1945 obrazy Antonína Šmída a Fedora Antonína Kracíka, mající především dokumentární hodnotu. Měnovou reformou v roce 1953 přišel spolek o 29 496 Kčs. V této částce byla i část příjmu za prodané pozemky.

Odbor pro zvelebování města, jehož členská základna se výrazně snížila na třicet, pokračoval, byť v menším rozsahu, ve své činnosti. Pojízerskou silnici ozdobil alejí červeného hlohu, k nádraží vysadil 17 kulových javorů, ke sboru československé církve živý plot. V letech 1954—1955 se odbor podílel na výsadbě u nových škol, kde zasadil 450 růží, svislé jalovce a zakrslé smrky. V té době udržoval ve městě a okolí 120 zahradních laviček, o dalších 45 se staral Klub českých turistů. Tímto počtem se pravděpodobně mohlo pochlubit málokteré město. V péči odboru bylo v té době i šest altánů a 60 ptačích budek.

V roce 1958, při zahájení výstavby budovy Okresní správy spojů, byla likvidována městská, kdysi zámecká zahrada s mohutnými stromy, z nichž některé nedokázal ani dospělý člověk obejmout. Stavební stroje odstranily lípy, habry, duby, stříbrné smrky, břízy a další zeleň, zbořen byl hudební pavilón a spolkové skladiště. Za své vzala i desítky let členy opatrovaná lavička, na níž sedával český spisovatel Karel Václav Rais

s Antalem Staškem při návštěvách v Semilech. I na jiných místech začaly mizet výsledky činnosti okrašlovacího spolku. Nad špejcharem pokácena topolová alej, stejný osud potkal javorovou alej k nádraží, vysazenou spolkem v roce 1916. V roce 1959 byl zbourán na Komenského náměstí starý roubený Kousalův domek čp. 115 s pavlačí a podloubím, významná památka lidové architektury, na jehož opravu okrašlovací spolek v roce 1950 přispěl ze svých prostředků. Okrašlovací spolek nechal také ihned po válce svým nákladem zhotovit chybějící písmena na Riegrův pomník, správa města přes urgence však ani v dalších letech neprojevila snahu nechat písmena připevnit.

Okresní průmyslový kombinát v roce 1959 zanikl a odbor pro zvelebování města stál znovu před rozhodnutím, jak dál. Jednal o tom na členské schůzi 25. října 1959. Člen výboru Antonín Jína navrhoval zapojení do Osvětové besedy města Semil, členská schůze však většinou hlasů nakonec rozhodla o připojení k zahrádkářům pod novým názvem *výbor pro zvelebení a zkrášlení města* při pobočce Československého svazu zahrádkářů a ovocnářů v Semilech.

V roce 1960 město přijalo dva zahradníky, kteří sice pečovali o parčíky a květinové záhony ve městě s profesionální odborností, zdaleka však nemohli zajistit všechny práce v rozsahu, v jakém je prováděl okrašlovací spolek, zvláště když byli i v době vegetace často pověřováni úkoly, které s péčí o zeleň nesouvisely. Okrašlovací výbor byl již od roku 1958 zbaven jakékoliv materiální, finanční i morální podpory ze strany města, odkázán jen na nepatrné členské příspěvky. Jediným větším příjmem pro pokladnu výboru byl v roce 1960 dar 1000 Kčs od akademika Jaroslava Heyrovského, nositele Nobelovy ceny, který vděčnost ke svému učiteli, semilskému rodákovi profesoru Bohumilu Kučerovi, přenesl po jeho smrti na město Semily. Polarografický ústav Československé akademie věd v Praze nabídl městu pořízení pamětní desky na rodný dům profesora Kučery čp. 113 na Komenského náměstí, město však o tuto nabídku neprojevilo zájem. Bez vědomí a upozornění činovníků okrašlovacího výboru nechal předseda národního výboru porazit dvě mohutné smuteční vrby, obdivovanou ozdobu Riegrova náměstí.

Počátkem šedesátých let byly zcela devastovány Palackého sady včetně mostků a altánů, rozlámána zábradlí, lavičky. Oznámení učiněná na Veřejné bezpečnosti byla bezvýsledná. Poškozeny byly také třešňové aleje, Dolenského stezka bořkovským lesem se stala neschůdnou, altán a lavice tam umístěné byly zničeny. Po požáru na Kozákově v roce 1964 se již nenašla spolková sbírka polodrahokamů, která tam byla ve třicátých letech zapůjčena.

Za této situace bylo pochopitelné, že počet členů okrašlovacího výboru stále klesal. Na výroční schůzi 24. října 1968, v roce 70. výročí založení spolku, se sešlo jen šest členů. Znechuceni vývojem poměrů ve městě odhlasovali likvidaci výboru.

Okrašlovací spolek v Semilech vykonal za sedm desetiletí svého působení obdivuhodný kus práce nejen vlastní zvelebovací činností, ale i formováním vztahu občanů k městu, přírodě, památkám a všemu krásnému. Ke škodě města a jeho vzhledu se rok sedmdesátého výročí založení okrašlovacího spolku stal i jeho rokem posledním.[11]

Poznámky

[1] Karel Mslý — Florián Sivák: *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*. Praha 1988, s. 491.

[2] Krása našeho domova, 4, 1908, s. 69—72; 6, 1910, příloha, s. 7; Václav Lukáš: *Okrašlovací spolek ve Vysokém*. Větrník 1990, č. 4, s. 5—6.

[3] Rudolf Löhrl: *Geschichte Iserthals*, 1891. Srv. Václav Votočka: *Národnostní otázka ve vývoji textilního průmyslu na Semilsku*. Z dějin textilu, supplementum 4, Ústí n. Orl. 1985, s. 165—190.

[4] Hospodářský spolek se v roce 1907 dobrovolně rozešel. OA Semily, OÚ Semily, sign. 18 S/38; tamtéž, spolkový registr, s. 594, b. č. 175.

[5] Zakládající členové semilského okrašlovacího spolku v roce 1898. Obec města Semil, Občanská záložna v Semilech, lékárník Rudolf Husák, stavitel Petr Kramář, městský tajemník Eduard Beneš, krejčí František Melich, lékař MUDr. Antonín Špidlen, okresní poštmistr Josef Hamáček, obchodník Bohumil Dix, cukrář František Šamek, drogista Augustin Pipek, tovární ředitel František Kouble, obchodník Josef Ignác Dix, zdvokát JUDr. Antonín Zeman (Antal Stašek), sládek František Schönfeld, obchodník František Hamáček, majitelka realit Anna Vitáňáková, pekař Jan Patka, okresní notář Jindřich Lamesch, továrník František Matouš, říšský poslanec JUDr. Karel Kramář, bývalý pražský místodržící JUDr. Alfréd von Kraus, vikář Jan Stejnygr, továrník Josef Menčík, Mládenecký spolek Semily, drogista Karel Dix, hostinští Josef Farský a Jan Ort.

[6] František Mizera: *Paměti města Semil a okolí*. Semily 1930, s. 218; OA Semily, protokoly ze schůzí městské rady; tamtéž, fond Kwaysser-Husák, deník Rudolfa Husáka.

[7] Na získaném pozemku bylo vysázeno 35 jasanů, 13 jírmů, 33 lip, 90 jeřábů a 1 500 modřínů.

[8] OA Semily, AM Semily, zápisy o schůzích obecního zastupitelstva, protokol z 13. 5. 1901 a 23. 5. 1902. Tamtéž, AM Semily, kart. 95, sign. II-7/5, protesty proti pronájmu zámecké zahrady Josefu Hamáčkovi.

[9] OA Semily, OÚ Semily, sign. 18 S/38; Krása našeho domova, 10, 1914, s. 14.

[10] Při reorganizaci v roce 1952 se stal OSKP Okresním průmyslovým kombinátem (OPK) Semily.

[11] Mezi činovníky, kteří nejvíce přispěli k dosažení cílů okrašlovacího spolku, patřil vedle J. Špidlena nesporně i poslední předseda Josef Dolenský. Narodil se 5. 1. 1883 v Semilech čp. 104 jako syn pilníkáře. Od 21. 2. 1903 pracoval na městském úřadě v Semilech, kde byl 10. 2. 1919 jmenován tajemníkem. Po vstupu do okrašlovacího spolku v roce 1903 byl na valné hromadě 20. 6. 1909 zvolen jednatelem. Přečsebou se stal 13. 5. 1927 a tuto nejvyšší funkci vykonával nepřetržitě 41 let až do likvidace spolku, jehož zánik dlouho nepřežil. Zemřel 11. dubna 1972. — OA Semily, OÚ Semily, spolkový katastr; Okrašlovací spolek Semily; Pozůstalost Josefa Dolenského; Archiv města Semily, zápisy ze schůzí zastupitelstva; depozitum městské kroniky, zápisky a korespondence Josefa Dolenského.

Větrov Zdeňka Róna

Vilém Kmuníček

Naposled Z. Rónovi vyšla knížka před více než čtyřiceti lety. To je dost dlouhá doba na to, aby někdejší čtenáři pozapomněli a dnešní neznali. Kdo to byl Zdeněk Rón? Pochází z Vysokého nad Jizerou (zde se 23. 5. 1889 narodil a sem se také vrátil 13. 7. 1948 zemřít), z početné rodiny nezámožného truhláře, který přesto umožnil svým synům vystudovat. Občanským povoláním byl Zdeněk Rón inženýrem vodních staveb. Publikovat začal v denním tisku, jemuž zůstává věren i nadále. Knižním debutem, povídkami *Za člověkem* (1924), je předznamenáno celé další Rónovo dílo, věnované urputnému životnímu zápasu horského člověka v Rónově rodném kraji. Sbírkami povídek jsou i tituly *Proudy a přístavy* (1926) a *Než bude pozdě* (1931). Dvoudílnou prací o Podkrkonoší za 1. světové války *Průvan v podhoří* (1928) a *Svěží den* (1929) začíná Rónova románová tvorba. Z ní vyniká obšírná skladba o industrializaci horské vesnice *Radost na světě* (1938), dvě knihy příběhů strýčka Ondřeje (1940, 1942) a román *Září* (1944). Rón píše i básně (*K pramenům*, 1940) a dramata (*Očistec*, 1942).

Do výčtu děl patří také román *Větrov* (1941).[1] Líčí okolnosti požáru Vysokého nad Jizerou, při němž celé město lehlo v roce 1834 popelem a který se tak stal významným mezníkem v jeho historii. Zvěst o požáru byla pak tradována z generace na generaci. Zdeněk Rón, jako vysocký rodák, se po stu letech podujal úkolu dát jí literární podobu, zvěčnit ji. Tuto práci chceme věnovat některým faktům kolem vzniku zmíněného románu.

Mezníky osudů textu

Na tom, že se v literární pozůstalosti Zdeňka Róna dochovalo 29. číslo *Týdne horských okresů* z 28. 7. 1934, není vůbec nic zvláštního. Jednak proto, že toto číslo bylo věnováno slavnostním dnům Vysocka, a za druhé proto, že zde najdeme nejen materiály o Vysokém nad Jizerou, ale také se zde adresně mluví o členech Rónovy rodiny i o Zdeňku Rónovi samém. Při spatření druhé strany listu nás však překvapí jedno: setkaly se na ní dva články, jejichž těsné sousedství lze hodnotit buď jako náhodu, nebo jako inspirující moment předurčující příští Rónův román Větrov. Vedle sebe tu totiž spatříme článek ke stému výročí požáru Vysokého nad Jizerou spolu s úryvkem statě nazvané *Prázdninový život studentů na Větrově*, v níž pojmenování *Větrov* autorka používá v intencích místní raisovské tradice pro Vysoké nad Jizerou. Uvědomíme-li si to, není

Zdeněk Rón ve Vysokém nad Jizerou roku 1941. (Foto B. Josífek.)

odtud daleko k hypotetickému tvrzení, že pro Zdeňka Róna mělo slavnostní vysocké číslo Týdne ještě další význam: stalo se jedním z podnětů pro zrod jeho příští práce a usměrnilo její začlenění do literárního kontextu podřízením raisovské tradici, což v konečném důsledku ovlivnilo i volbu názvu budoucího románu.

Uvedeným konstatováním nechceme tvrdit, že se Rón myšlenkou zpracovat tak poutavý námět nezabýval už dříve. Sám se zmiňuje, že se o to pokoušel už ve věku

dvanácti let.[2] Požár Vysokého nad Jizerou se stal událostí, která hluboko poznamenala historické vědomí nejen zúčastněných, ale i jejich potomků (příznačná pro to je vysocká chronologie *před vohněm* a *po vohni*[3]) a jíž se nelze vyhnout v žádném exkursu do minulosti Vysokého. Tak se zmínka o požáru dostala v roce 1911 i do studentského referátu Zdeňka Róna ke 125 letům činnosti ochotnického divadla ve Vysokém nad Jizerou, kde v úvodu najdeme i motiv onoho Rónem později v románu Větrov vyzdviženého hesla pohořelých *Byli jsme a budeme*.[4]

Titul *Křest ohněm*, původně zamýšlený jako název Rónova románu o požáru Vysokého nad Jizerou, byl použit už v roce 1927,[5] ovšem pro povídku v podstatě s tématem budoucího románu nesouvisející. Také jméno *Karlík Habrů* z roku 1933[6] je tehdy začleněno do jiného než větrovského kontextu.

Žádné další výskyty větrovských motivů už nenalézáme, a budeme se tedy muset spokojit s Rónovým konstatováním, že román Větrov byl napsán roku 1937 a pojmenován tehdy *Křest ohněm* a že v témže roce pak vyšly i otisky jeho kapitol jako úryvky z něj.[7] V literární pozůstalosti Rónově jsou pak doloženy otisky z roku 1938 (titul románu se v nich neuvádí).[8] V roce 1939 je román vesměs ohlašován (jednou dokonce již na rok 1939) pod názvem *Křest ohněm*.[9] Další otisk nalézáme až 21. 7. 1940, jako úryvek *Křtu ohněm*.[10] Jako ukázka z románu *Větrov* vychází část textu 15. 4. 1941.[11] Mezi těmito dvěma daty se tedy rozhodlo o definitivním názvu románu; podle sdělení v časopisu Beseda[12] přicházel v úvahu dokonce ještě titul třetí, *Jasno na horách* (použitý pak při jiné příležitosti).

Proč toto tápání? V první řadě musíme konstatovat, že takovéto hledání výstižných titulů je pro Róna příznačné, jak se o tom můžeme přesvědčit i v případě dalších prací. Co se týče Větrova, navíc došlo ke vzniku jisté delikátní situace: požárem, při němž vyhořela celá podkrkonošská vesnice, a byla přesto znovuvybudována, se současně inspiroval v románu *Z plamenů roste*[13] i Jan Knob, spisovatel náležející rovněž k okruhu Noviny a Hlasů země. Je možné, že i tato aktuální souvislost dala podnět ke změně titulu se snahou odlišit pro čtenáře Rónův román od Knobova a vystihnout specifiku díla Rónova. Ať tak, či tak, dopadla konečná volba dobře. Jednak zdůrazňuje, že román má kolektivního hrdinu, celé podhorské město, všechny jeho obyvatele, jak se spojili ve snaze obnovit jeho život. Dále pak je názvem zvýrazněna návaznost na raisovskou tradici, ve Vysokém nad Jizerou, Raisem v jeho Zapadlých vlastencích přejmenovaném na Větrov, stále živou.

Román Větrov byl tedy napsán už v roce 1937,[14] byl však potom Rónem celkem třikrát přepracován, hlavně kvůli listopadovým událostem roku 1938, tj. záboru českého pohraničí fašistickým Německem; poslední úpravy Rón provedl po okupaci v létě 1939 (*Křest ohněm* byl dopsán a připraven do tisku již 30. 7. 1939[15]). Možnost vydání zkomplikovaly i další okolnosti (např. v roce 1938 ztroskotání plánů na soutěž, jíž bylo možno románem obeslat, omezení publikační možnosti v Novině i jinde, blokování textu ředitelem Májem), k nimž přistoupilo nakonec i již zmíněné křížení cesty s románem Jana Knoba. V tomto případě se naštěstí ukázalo, že práce Knobova a Rónova jsou naprosto rozdílné. Zatímco Jan Knob píše tradiční román, založený na dramatické linii příběhu hlavních postav, přičemž motiv požáru je do těchto souvislostí zapojen jako ústředním ve střetech lidských osudů a vášní, Zdeňku Rónovi jde o detailní postižení historické události, konkrétní jak místem a časem, tak i účastníky a jejich jednáním, takže výsledek má blíže kronikářské mozaice,[16] jen občas dramatizované vypravěčsky nosnějším motivem, než románově sevřenému, dějovému zpracování. Zatímco Knob je méně reálný, romantičtější, usiluje Rón o realismus až faktografický,

spíná své vyprávění těsně s historií, jak je známa z vysockého podání požáru Vysokého nad Jizerou v roce 1834 i dobových pramenů (přes veškeré fantazijní domýšlení a přetváření zjištěných faktů). Tato zásadní rozdílnost pojetí (i když lze např. v ideovém vyznění, jímž oba romány dodávají naději v těžké době, kdy lze obstát jen v semknutém kolektivu, najít i podstatnou shodu) umožnila, aby oba romány vyšly v poměrně krátkém časovém odstupu a dokonce v téže edici (Knobův román jako 24. svazek a Rónův Větrov jako 31. svazek knižnice Hlasy země). Zásluhu na tom jistě má i citlivý přístup redaktora edice J. V. Sedláka.

Tolik vnější osudy Rónova románu. Jaké byly vnitřní motivy jeho vzniku?

Podněty a motivace

Zdeněk Rón se o tom, co ho dovedlo k sepsání Větrova, vyslovil několikrát.[17] Hovoří především o svém vlastním zájmu, příznačném pro všechny Vysocké, o historii tak významné události v životě svého rodiště. Už záhy si uvědomuje jeho hodnotu jako materiálu hodného literárního zpracování, a to nejen svou dramatičností. Róna fascinovala historická událost v celé své důsažnosti, nikoli sám požár, nýbrž následující zázračné zmrtvýchvstání zcela zničeného městečka, a rozhodl se zjistit, jakým reálným úsilím znovuzrození bylo možné (když k němu skutečně došlo), a ukázat nám nezlomný heroismus všech těch drobných, obyčejných lidí, kteří to vypjatým, obětavým a cílevědomým úsilím dokázali.

Stará část Vysokého směrem k Tříči kolem roku 1900. (Foto J. Hladík.)

Rónovi se tak dostalo námětu na román. Uvědomil si, že jím vstoupí do literárního kontextu, tvořeného na jedné straně dílem Antala Staška, na druhé straně pak pracemi Karla Václava Raise. Na tomto pozadí se rozhodl zachytit podhorský život z úhlu, kterým by byl obraz Staškův i Raisův doplněn. Oba podle Rónа opominuli *hospodářské proudění a zápasení na přelomu epoch, kdy se již téměř nadobro vyžívalo nevolnictví a kdy z těžkých rozpaků i prudkých rozběhů se formoval nový život, nový svět, budovaný na zásadách liberalismu.*[18] Rón se domnívá, že v Raisovi není pojednán hospodářský prvek, speciálně selský a řemeslnický, a přitom právě Vysoké bylo obnoveno *podivuhodnou spoluprací lidu selského s okolních vesnic a řemeslného z města.* Rón proto usiluje o *nový pohled do doby a kraje Zapadlých vlastenců*,[19] kterým by zmíněné skutečnosti zachytil.

Rón literární tradici nejen doplňuje, ale vědomě na ni i navazuje. Vnějším výrazem toho je převzetí Raisova přejmenování Vysokého nad Jizerou (na *Větrov*), Pasek (na *Pozdětín*) a také Semil (u Raise *Milova*, u Róna *Smilov*), jak je známe ze Zapadlých vlastenců. Použití raisovského pojmenování *Větrov* zdařile řeší problém, jak literárně prezentovat autenticitu: pro vysockého čtenáře je dík raisovské tradici jednoznačné, že je pojmenováním *Větrov* míněno Vysoké nad Jizerou.[20] Přitom však jeho užití umožňuje Rónovi literárně volně nakládat s fakty, dokreslovat je fantazií, aniž by takto snížená hodnověrnost vysockému čtenáři vadila, protože si je stále dík pojmenování *Větrov* vědom, že jde o literární fikci.

Když Rón přemýšlí o zdrojích obnovy, dospívá od údivu k pochopení zásad, jimiž se Vysočtí museli řídit, aby obstáli:

Jako by všecky dobré duchy kraje probudilo neštěstí k pomoci těm, kteří šťastně a do všech důsledků položili si na práh svých nových dnů dvě hesla. První — byli jsme a budeme! — a druhé — jeden za všechny a všichni za jednoho![21]

Právě toto poselství z hlubin historie chce Rón předat jako pochodeň svým čtenářům, což je tím významnější, že o to usiluje v době pro národ tak těžké. Také proto psal svůj román a usiloval o jeho vydání právě za okupace.

Píše o tom:

...já, jako jeden ze současných mluvčích svého kraje, jsem měl přímo povinnost po listopadu z r. 1938 nedat padnout pod stůl věcem, které z vnitřní národní souvislosti nemohly rozdělit žádné hranice. Cítil jsem to sám, byl jsem o to žádán těmi, na nichž nejkrutěji leží všechno horácké břemeno doby, a jsem o to den po dni důtklivě upomínán nejen jimi, ale i mnohými z celého českého souručenství.[22]

V uvedeném citátu je zřejmý i další podnět vzniku románu: zájem veřejnosti. A navíc šlo Rónovi při psaní románu také *o splacení dluhu těm, jejichž rod je mým rodem, jejich kraj mým krajem a jejich touhy mými touhami.*[23] Těm, kteří svým životním úsilím umožnili život potomkům a neměli by být zapomenuti, ať jsou to přímo vlastní Rónovi předci, nebo plejáda ostatních Vysockých. I proto zní věnování Zdeňka Róna v úvodu Větrova *Svému rodišti.*

Prameny a zdroje

Aby měl na čem založit svůj román, podstoupil Rón pečlivé studium pramenů.[24] My nyní můžeme zpětně tyto zdroje najít a určit jejich význam pro výstavbu románu.

V prvé řadě na sebe upozorní téma osudů Karlíčka Habrovce a jeho rodiny. Srovnáním této linie s tím, co vypráví František Rón, otec Zdeňka Róna, ve svých pamětech o svém dědečkovi Karlu Rónovi,[25] dojdeme ke zjištění, že Zdeněk Rón k její výstavbě

použil motivy z osudů svého pradědečka. Co je ve vzpomínkách sepsáno v několika odstavcích, to je ve Větrově roztroušeno po celém tématu rodiny Habrovcovy, jež tvoří nosnou vypravěčskou osu románu; fakta z pradědečkových osudů jsou ovšem fantazijně domyšlena a dotvořena, jak to vyžaduje literární forma.

Bylo by možné vedle sebe uvést řadu drobných motivů, jež se objevují zároveň ve vzpomínkách i v románu. Pro ilustraci Rónovy práce s prameny si uveďme:

Paměti (s. 1):

Kde se můj dědeček Karel, pro malou postavu všeobecně nazývaný Karlíček Jirchářů, vyučil koželužství, nevím. Jen tolik jsem slýchal, že jako dělník byl zaměstnán v Chrudimi a že se po létech vrátil do Vysokého jako malíř pokojů, kostelů, obrazů, divadel, nábytku a že vyřezával i Kristusy na kříže. Vysockým ochotníkům namaloval dvakrát divadlo. Ponejprv papírové, po druhé již plátěné, v němž jsem již i já hrával.

Větrov (s. 14, 15—16, 17, 27):

Karel Habrovec, kterému se ve Větrově i v okolí všeobecně říkalo Karlíček Jirchářů, nebo jen prostě Karlíček pro jeho drobnou postavičku a pro milou, veselou povahu, snad i trochu dětinskou, nebyl podle svého výučného mistra ani truhlářem, ani malířem. Větrovští Habrovci od nepaměti jirchařili a podle rodinné tradice i Karlíček měl zůstat věren tomuto řemeslu, třebaže jevil k němu pramálo chuti...

Začalo to horlivým přihlížením a drobnou pomocí v řezbářské a sochařské dílně mistra, jehož dovedné výrobky sloužily pod klenbami kostelů, kostelíků, kaplí i domácích svatyněk k větší cti a slávě boží. Netrvalo dlouho a Karlíček i před dobrým řezbářským tovaryšem, ne-li před samým mistrem se nemusel stydět za to, čemu se přiučil a co svedl sám i bez cizí pomoci...

Ale Karlíček pro svůj věčný nepokoj těkal od zaměstnání k zaměstnání a hledal uklidnění i živobytí ve všem možném. Od umělého truhlářství, ať již šlo při něm o oltáře a jinou kostelní výzdobu, či o vykládaný a leštěný nábytek, až po příležitostného harfeníka a kytaristu, hle, jak pestrá, ale též trnitá a svízelná cesta člověka, jenž se nedoved pořádně vyznat sám v sobě!...

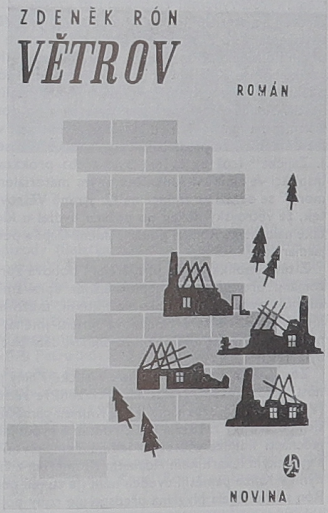
Avšak jeviště na sále v prvním patře honosné dřevěné radnice bylo tak rozlehlé, že na plátno pro tento čas nebylo ani pomyšlení a nezbylo než spokojit se papírem v bytelných dřevěných rámech. Nešlo tu jen o peníze za materiál, za truhlářskou práci a za barvy, ale především za odměnu Karlíčkovi, i když on v prvním, nejprudším nadšení o něčem takovém nechtěl ani slyšet...

Tak se v pamětech a Větrově objevuje např. shodný motiv zvláštního chování Karlíčka za požáru, života s harfou a cest harfenic z Karlíčkovy rodiny do světa, Karlíčkovo malování jarmar, truhel, betléma, kulis, apod.

Karlíčku Habrovci je věnována převážná část expozice románu — 1. kapitoly. Následuje kapitola, jíž dominuje Jeník Nygrin. Její těžiště je v dramaticky gradované pasáži o prvních zprávách o požáru a následné Jeníkově cestě domů, do vyhořelého Větrova (s. 70—106). Srovnáme-li tuto část s *Příhodami* Josefa Kramáře (1814—1895, někdejší lékárník a starosta Vysokého nad Jizerou)[26], kde na s. 74—85 vzpomíná na požár Vysokého, zjistíme, že tohoto úseku Příhod Zdeněk Rón v románu vrchovatě využil, a to trojím způsobem. Jednak si uvědomil dramatický náboj popisu návratu Josefa Kramáře do Vysokého a do detailu z něj čerpá při komponování Jeníkovy cesty do vyhořelého domova. Dále na základě vypravěče Příhod vytvořil postavu Josefa

Kupeckého, syna větrovského lékárníka.[27] Do třetice pak používá jednotlivých v Příhodách zachycených faktů, aby z nich složil mozaiku života větrovských po požáru (podobným způsobem, jak jsme to viděli už u vzpomínek Františka Róna), která je náplní zbývajících kapitol. Jejich sled postihuje pořadí kroků obnovy Větrova, v něž se skládá konkrétní úsilí řady větrovských občanů. Mezi nimi i nadále převládá téma rodiny Habrovcovy a Nygrinovy.

A právě s postavou pekaře Josefa Nygrina — a v menší míře pak i kantora Dibelky— se spíná užití zvláštní literární stylizace — formy citace jejich zápisků. Nepochybně slouží vedle vyvolání pocitu autentičnosti k oživení, dramatizaci, zvýšení čtivosti sdělovaných fakt (podobně jako Rónem vytvořený svérázný obsáhlý monolog či dialog, který mu umožňuje všestranně a přitom poutavě zachytit existenční problémy, jak o nich uvažují a snaží se je řešit pohořelí). Zároveň nás však myslím opravňuje k předpokladu, že tato forma navíc odkazuje na skutečné prameny, z nichž Rón čerpal, a má

Obálka Eduarda Miléna z roku 1941.

blízko k citaci v pravém slova smyslu, podobně jako v případě přetištění dobové zprávy o požáru (o tom viz níže). Co se týče postavy pekaře a písmáka Josefa Nygrina, pro naše tvrzení svědčí i to, že podle všeho byl její předlohou *Jozef Nykryn, kruntownjk a pekář*[28] z č. 55. Na této parcele totiž v letech 1869 a 1870 si dal postavit dům František Antonín Nigrin, knihař a t. č. městský starosta a ředitel občanské záložny,[29] zřejmě tedy Josefův potomek a dědic, v jehož domě později bydlel učitel Josef Zajíček, který pro vysoké muzeum zachránil podstatnou část Nigrinovy knihovny,[30] a měl by proto možnost svému zeti Zdeňku Rónovi zprostředkovat písemnosti uchované potomstvem Josefa Nigrina, jež se tak mohly stát předlohou poznámek v kalendáři Josefa Nygrina (Větrov, s. 10, 212) nebo třeba i jeho korespondence (Větrov, s. 61, 206).

Předlohou postavy kantora Dibelky by měl být *Josef Diaubaljk, mjstnj učitel školnj a Cantor*[31] z č. 135, jehož zápisky podle J. Kohoutové-Rónové[32] se staly zdrojem motivů spojených s postavou a pamětnicí Dibelkovou (např. epizoda se zničenými houslemi, Větrov, s. 138).

Zatímco nalezení písemností Josefa Nigrina a zápisků Josefa Ďoubalíka, stejně jako zdrojů informací např. o prvním jarmarku po požáru[33] na nás dosud čeká, ukazuje se jako další pramen (či přehled pramenů) publikace *Kde se bělí Krkonoše*,[34] vydaná ke stému výročí vyhoření Vysokého nad Jizerou. Z. Rón se na jejím sestavení podílel, ale zároveň z materiálu jí přineseného čerpal pro Větrov. Nejpodnětnější v tom směru je text sepsaný K. Práškem.[35] Na jeho údajích je založeno Rónovo líčení požáru, jeho příčin i důsledků, Rón přejímá také jeho vysvětlení rozporných záznamů týkajících se vzniku požáru. K dalším jeho podnětům, které Rón použil a rozvinul, patří např. zmínka o lékárníku Josefu Kramářovi (jak jsme sledovali už výše), sdělení o pojištění a společnosti Azienda assekuratrice, konstatování o obnově Vysokého nad Jizerou stavbami z kamene a nepálených cihel nebo o neochotě vrchnosti pohořelým pomoci. Dále se lze domnívat, že při líčení topografie požáru se Z. Rón opíral o práci svého tchána J. Zajíčka[36] (což by ovšem bylo třeba prokázat podrobným srovnávacím studiem). Inspirací ve zmíněné knize sebraným materiálem dokládají i drobnosti. Stať o hladomoru[37] se odráží ve zmínce na 12. straně Větrova, z článku Zajíčkova pochází i poznatek, že větrovský děkan po požáru bydlel u kloboučníka (Větrov, s. 180), u Zajíčka také nalezneme Rónem použité jméno *Topš* a podnětem mohl být i článek o vysockých jarmarcích.[38]

Z této publikace byla přetištěna i dobová zpráva o požáru,[39] kterou Rón do svého románu převzal jen s nejnutnějšími úpravami, představovanými hlavně přepisem autentických místních jmen na fiktivní, takže nyní můžeme porovnáním obou textů identifikovat některá románová místní jména. Potvrzuje se přejmenování Vysokého nad Jizerou na *Větrov* a Semil na *Smilov*, dále pak *Staroveč* je původně Stará Ves a *Koldov* byla Tříč.[40]

Zda Z. Rón vycházel i přímo z vysocké *Knihy pamětní*[41], není už tak zřejmé. Pochybnosti o tom může vyvolat např. tvrzení *ve Větrově nehořelo pořádně už snad půl století* (Větrov, s. 120), srovnáme-li je s Knihou pamětní, která na fol. 182a a 182b píše o menších požárech v r. 1819 a 1833. Podobně vypovídá i přehled pojištěných.[42] Z uvedených jedenácti lidí lze ztotožnit jedině románovou postavu lékárníka Josefa Kupeckého s vysockým lékárníkem Adamem Kramářem z č. 123; Josef Nigrin z č. 55 mezi pojištěnými v Knize pamětní uveden není (je tu jen pernikář Jan Nigrin z č. 117), byť Zdeněk Rón svého Josefa Nygrina představuje coby pojištěnce. U ostatních osob neumožňují ani jména, ani povolání najít nějaké paralely.

Ve Větrově ovšem vystupuje mnohem víc postav. Některé se objeví jen jednou, jiné

Obálka druhého vydání z roku 1949.

probleskují v drobných motivech celou knížkou (Ventluka, Prokop Doleňů, Václav Vlk aj.), jiným byly svěřeny celé epizody (Balatka, Dibelka, Kupecký), dalším pak rámcové příběhy (Nygrinovi, Habrovcovi). Širší srovnání postav románu s jejich historickými předlohami dovoluje provést v Knize pamětní na fol. 184a — 186b zapsaný seznam všech pohořelých. I zde vyvstane domněnka, že Z. Rón neměl tuto kroniku k dispozici, pokud se ovšem nerozhodl používat jiná než vysocká jména vědomě, aby byl pro čtenáře text přehlednější. V seznamu je totiž celá řada Nigrinů, Nečásků, Vodseďálků, Kramářů, Patočků, Nosků či Petrušků; Z. Rón pak z těchto častých jmen použil vždy po jednom, a to Nygrin, Patočka, Petruška a Kramář.

Své jméno dostal farář Josef Kramář (v románu děkan Kramář), podle všeho také pekař Josef Nigrin (u Róna Josef Nygrin) a možná Václav Vlk. Kantor Doubalík v románu vystupuje jako Dibelka, syn lékárníka Adama Kramáře, pojmenovaného Josef Kupecký, se také jmenuje Josef Kupecký, palič Dominik Janouš má jméno Janouch, jeho ubytovatel František Kramář je pojmenován Rónem Franc Picmachr. Pohořelý jirchář František Rohn (z č. 68) je zjevně někdo jiný než Karel Rón (románový Karlíček Habrovec).[43]

V některých případech může jít o použití vysockého jména pro vymyšlenou postavu, např. u jmen Koucký, Marinek, Holman, Chlebna, Uman, Rechcikl (v seznamu Rest-

cykel) — víc jich není. Slavík je vysocké jméno použité pro mimovětrovské, podobně by to mohlo platit o jménu Mildner, ale to je převzato z Příhod,[44] jméno Šlechta se sem dostalo asi z dobového novinového článku[45], o jménu Topš jsme již hovořili.

Všechna ostatní jména, a že zbývajících postav je ještě početný zástup, mezi skutečnými jmény pohořelých nenajdeme. Jsou Rónem vymyšlená. To nám dovoluje předpokládat, že i většina postav je uměleckou fikcí. Proti tomu by mohlo průkazně promluvit jen objevení dalších pramenů, ze kterých mohl Z. Rón čerpat pro svůj Větrov.[46] Lze jen doufat, že další bádání naše vědomosti o Rónově Větrovu a vůbec celém jeho díle rozšíří.

□

Touto dílčí studií na rónovské téma chceme připomenout, že 23. května 1989 uplynulo sto let od narození spisovatele Zdeňka Róna. V zamyšlení nad jeho literárním odkazem jeho dcera Jasněna Kohoutová-Rónová říká:

Není to úhelný kámen naší literatury; ani si na takový úkol nikdy nečinil nárok. Ale zachycuje věrně ducha našeho pojizerského podhůří z konce minulého a začátku tohoto století s vědomou snahou uchovat jeho živé kořeny, tvářnost krajiny i lidí, než ji překryje a setře moderní doba, která někdy až příliš prudce a tvrdě rušila staré dobré tradice. Já nejsem žádný měnič, říkával tatínek položertovně. Svou prapodstatou opravdu nebyl. Ale jeho povolání inženýra vodních staveb a jeho rozumová úvaha ho vedly nikoliv k omezenému staromilství, ale ke snaze citlivě vpojit to nové do tradičního rámce. Nepřerušovat kontinuitu násilím.[47]

V intencích tohoto Rónova postoje cítíme se i my podobně zavázáni literárnímu odkazu Zdeňka Róna a dovolujeme si vyslovit přesvědčení, že to, co je z jeho díla živé, by bylo záhodno vpojit do kontextu kultury dneška.

Poznámky

[1] Bibliografický údaj textu, z něhož vycházíme: Zdeněk Rón, *Větrov*. Praha 1941, nakladatelství Novina, edice Hlasy země, sv. 31. Naše stránkové odkazy v dalším textu se vztahují k tomuto vydání. Druhé vydání vyšlo po válce (Blatná 1949, jihočeské nakladatelství Bratří Římsové v Blatné, edice Domov). Toto vydání je v tiráži označeno jako první, zatímco exemplíře z roku 1941, jež se mi dostaly do rukou, byly vesměs v tiráži označeny jako vydání druhé — v tomto případě snad mohlo jít o dotisk, v případě vydání z r. 1949 o omyl.
Vydání z r. 1949 vykazuje jen malé odchylky od textu z r. 1941. Jednak zde chybí věnování *Svému rodičtí* (ve vydání z r. 1941 na s. 7), a na s. 27 (1949) v obratu *... kdesi přehluboko v mátuše Rusi* mezi pracizím **pronárodem** (1941, s. 32) byla vynechána, patrně z důvodů politicko-ideologických, mnou zvýrazněná část. Komu ty úpravy připsat, není zřejmé. Ostatní změny jdou spíše na vrub tiskárny (překorigovaná řádka — 1949, s. 160, drobné chyby).
Podle ústního sdělení šlo vydání z r. 1949 do stoupy, ovšem přinejmenším v Univerzitní knihovně Brno se exemplář tohoto vydání dochoval.
Stručnou informaci o celém Rónově díle se pokouší dát můj článek *Být strýčkem Ondřejem*, Krkonoše, 22, 1989, č. 4, s. 28—29, což je v podstatě sukus mé podrobnější práce *Optimista z hor*, připravované pro Krkonoše-Podkrkonoší, svazek 9.

[2] *Větrovu na cestu mezi naše čtenáře. Člověk je dobrý a zaslouží si důvěru. Spisovatel Zdeněk Rón o svém nejnovějším díle.* Lidový deník, 17. 8. 1941.

[3] Tamtéž.

[4] Zdeněk Rón: *125 let činnosti vysockého ochotnictva*. Rukopisný náčrt. Uloženo v Literárním archívu Památníku národního písemnictví (LA PNP) ve Starých Hradech v literární pozůstalosti Zdeňka Róna.

[5] Zdeněk Rón: *Křest ohněm*. Cesta, 9, 1927, č. 22, s. 350—352, č. 23, s. 368—370, č. 24, s. 385—387, č. 25, s. 399—401. Tato povídka později vyšla ve sbírce *Než bude pozdě* (1931) pod titulem *Cesta k lidem*.

[6] Zdeněk Rón: *Karlík Habrů*. Venkov, 5. 3. 1933.

[7] LA PNP, pozůstalost J. V. Sedláka, dopis Z. Róna z 21. 12. 1939.

[8] Zdeněk Rón: *Na prahu jara*. Národní listy, č. 119, 1. 5. 1938. Zdeněk Rón: *Hnízdo v ohni*. Národní listy, č. 154, 5. 6. 1938. Zdeněk Rón: *Rudý kohout a větrovši*. Národní listy, č. 242, 4. 9. 1938.

[9] Zprávy jsou uvedeny v těchto periodikách: České slovo, večerník, Mladá Boleslav, 21. 9. 1939; Národní politika, Praha, 1. 10. 1939; Týdeník, Železný Brod, 6. 10. 1939; Národní listy, večerník, Praha, 7. 11. 1939; Beseda, 1, 1939/1940, s. 124.

[10] Zdeněk Rón: *A přece!* Národní listy, 21. 7. 1940.

[11] Zdeněk Rón: *Jasné studánky*. Salon, 1941, č. 4, 15. 4.

1941. Za textem je poznámka, že román Větrov právě vyšel. Vedle otisků zmíněných v pozn. 8 a 10 a zde doložený ještě další dva: Zdeněk Rón: *Ze vsi do města.* Osveta Venkova, leden 1941, s. 156—159, název románu neuveden. Zdeněk Rón: *Z románu Větrov.* Cesta za knihou, s. 14—15, datace nezjištěna.

[9] Beseda, 1, 1939/1940, č. 17, s. 338.

[10] Jan Knob: *Z plamenů roste.* Nakladatelství Novina, knihovna Hlasy země, sv. 24.

[11] Fakta jsou čerpána z dopisů Zdeňka Róna redaktoru Hlasů země J. V. Sedlákovi ze dne 1. 6. 1939, 15. 12. 1939 a 21. 12. 1939, uložených v LA PNP Staré Hrady v literární pozůstalosti Jana Vojtěcha Sedláka.

[12] *Spisovatel Zdeněk Rón nám píše.* Lidový deník, 30. 7. 1939.

[13] Jde zkrátka o svébytný tvar. Jak říká Zdeněk Rón, neuiloval ani o historický román, ani o dějepisnou kroniku (srv. Lidový deník, 17. 8. 1941).

[14] Srv. tamtéž a citované dopisy J. V. Sedlákovi v LA PNP.

[15] Lidový deník, 17. 8. 1941.

[16] LA PNP, pozůstalost J. V. Sedláka, dopis Z. Róna z 15. 12. 1939.

[17] Dokladem může být např. titul článku Zdeny Hochové-Brožíkové *Prázdninový život studentů na* Větrově. Týden horských okresů, 4, č. 29, 28. 7. 1934, s. 2, nebo fakt, že Vysočtí své významné rodáky označují za zapadlé vlastence (srv. titul článku Zdeňka Róna *Jeden ze zapadlých vlastenců, snad již poslední. K úmrtí Josefa Zajíčka, horského učitele z Vysocka nad Jizerou,* I, Národní listy, č. 78, 20. 3. 1938; II, Národní listy, 24. 3. 1938). O přetrvávání tradice až do dneška svědčí např. název ve Vysokém nad Jizerou umístěného podnikového rekreačního střediska *Větrov.* Hlavně však nesmíme opominout současnou vysokou tiskovinu *Větrník.*

[18] Že se Z. Rón při pojmenování svého románu inspiroval rasovskou tradicí, je zřejmé, ovšem kde čerpal K. V. Rais, už jednoznačně není. Jednak zaraží fakt, že Raisův Větrov není jediný — v publikaci *Topographisches Lexikon von Böhmen.* Praha 1852, s. 444, míst téhož jména napočítáme ještě osm. A stejně překvapivé je, že ve vysoké Knize paměťní (viz pozn. 28) na fol. 2a se lze po doplnění podle fol. 10a dočíst o *Symeonu Wět[rovském]* (!), v r. 1629 *Auředniku Na (Se)milych* ,Jde pouze o náhodu, nebo snad o důkaz Raisovy badatelské činnosti!

[19] Lidový deník, 17. 8. 1941.

[20] LA PNP, pozůstalost J. V. Sedláka, dopis Z. Róna z 15. 12. 1939.

[21] Lidový deník, 17. 8. 1941.

[22] LA PNP, pozůstalost J. V. Sedláka, dopis Z. Róna z 1. 6. 1939.

[23] V LA PNP Staré Hrady je v pozůstalosti Zdeňka Róna několik set listů s ručními rukopisů *Paměti* Františka Róna. Citujeme podle textu bílé složky, který byl patrně použit Zdeňkem Rónem při přednášce pro spolek rodáků a přátel Vysokého nad Jizerou.

[24] Josef Kramář: *Příhody svého života pro rodinu napsal...* Olomouc, Národní knihtiskárna Kramáře a Prochásky, nákladem vlastním. V exemplíři z Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou jsou podle svědectví J. Kohoutové-Rónové vlastnoručně poznámky Zdeňka Róna (viz její dopis autorovi této statě ze dne 25. 11. 1988).

[25] Na tento fakt poukazují (až na jednu) zprávy o románu uvedené v pozn. 9 a je podepřen mj. i významovým vztahem jmen Kramář — Kupecký.

[26] Kniha paměti pro město Vysoké, založená roku 1612; uložena v Okresním archívu Semily pod signaturou KR 389. Tam fol. 184b.

[27] Tamtéž, fol. 239a.

[28] Viz dopis dr. Václava Lukáše autorovi této statě ze dne 25. 5. 1989.

[29] Kniha paměti od roku 1612, fol. 185b.

[30] Dopis Jasněny Kohoutové-Rónové autorovi této statě ze dne 21. 10. 1988.

[31] Vedle Knihy paměti od roku 1612 se dochovala ještě vysoká pamětní kniha 1754—1829, uložená také v Okresním archívu Semily. Je zajímavé, že na s. 219 až 221 obsahuje zápisy o pronájmu prodejních míst na městském rynku ve Vysokém nad Jizerou datované těsně před požárem 1834, konkrétně ze dnů 7. 4., 5. 5., 6. 7. a 7. 7. 1834.

[32] *Kde se běll Krkonoše. Vzpomínkový sborník. Vysoké nad Jizerou 1834—1934.* Uspořádali Antonín Nečásek a Josef Mařatka. Vydal v měsíci červenci 1934 na paměť 100. výročí vyhoření města Vysokého n. Jiz. sjezdový výbor.

[33] Tamtéž, s. 33—36, kde je přetištěn zápis do vysoké obecní pamětnice o požáru 1834 z pera Karla Práška z července 1923.

[34] Tamtéž, s. 37—40, kde je přetištěn zápis do vysoké obecní pamětnice z pera Josefa Zajíčka o požáru 1834.

[35] Tamtéž, s. 25—32. *Z doby hladu a moru ve Vysokém n. Jiz. r. 1771—1772.* Sdůluje Jos. Vobornik.

[36] Tamtéž, s. 72—76, dr. Zdeňka Dyková-Hásková: *Vysocký jarmark.*

[37] Tamtéž, s. 41—42; na s. 42—43 zpráva o zapravení pohledávek u Azienda assekuratrice, povstalých vyhořením Vysokého nad Jizerou.

[38] Podle zmínek ve Větrově na s. 10, 129 a 142 lze potom ztotožnit *Metelinec* se Sklenařicemi, dále pak podle Větrova, s. 239, a paměti Františka Róna, exemplář z majetku J. Kohoutové-Rónové, s. 6, *Příkolí* dešťrubem jako *Příchovice*; *Jesany* (Větrov, s. 86, 87) by podle podoby jména mohl být Jesenný, a pak by *Křibský kopec* byl ve skutečnosti Barejtův kopec. Záhadou zůstávají často se vyskytující *Okrouhlice* (Stanový? — viz Větrov, s. 169), *Rozvodí, Kopčoví.*

[39] Kniha paměti od roku 1612.

[40] Tamtéž, fol. 187a.

[41] Karel Rón totiž, podobně jako Karlíček Habrovec, neměl vlastní domek, což dosvědčuje František Rón ve svých pamětech (ve verzi z vlastnictví J. Kohoutové-Rónové na s. 6). Tento fakt ovšem vypovídá o mezích srovnání jmen z Knihy paměti a jmen v seznamu pohořelých z Větrova, neboť ne všichni pohořelí a ne všichni Vysočtí jsou v seznamu.

[42] J. Kramář: *Příhody,* s. 76; tam Müldner.

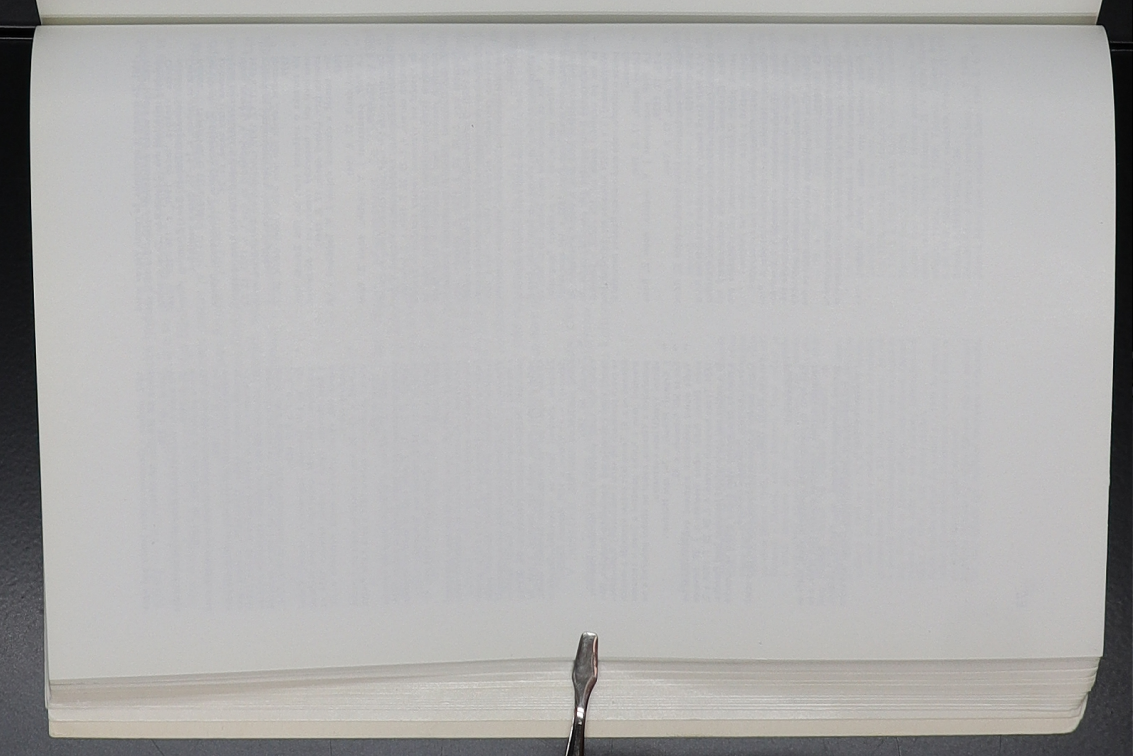
[43] *Kde se běll Krkonoše,* s. 42.

[44] Vedle dosud zmíněných pramenů uvádí V. Lukáš ve svém článku *Požár města Vysokého n. J. 29. července 1834,* Týden horských okresů, 4, č. 29, 28. 7. 1934, s. 2, že o požáru psal i sklenařický letopisec Josef Patočka, a snad by bylo možno něco najít i přímo ve vysocké obecní kronice Prášlkově-Rónové autorovi této statě ze dne 29. 12. 1988.

[45] Dopis Jasněny Kohoutové-Rónové autorovi této statě ze dne 29. 12. 1988.

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval všem, kteří se zasloužili o vznik i konečnou podobu této práce, a to dr. Vladimíru Wolfovi, dr. Karolu Bílkovi, paní Jasněně Kohoutové-Rónové, dr. Václavu Lukášovi, dr. Evě Bílkové a dr. Ivo Navrátilovi. Děkuji také svým rodičům za podporu.

MATERIÁLY

Domov v Čechách císařsko-královských, republikánských, protektorátních a komunistických

Jan Bayer

Předlistopadová doba je chudá na memoárovou literaturu. Autor biografického díla, z něhož jsme se v našem sborníku rozhodli publikovat alespoň tu část, jež se týká Semilska, se mohl do Československa vrátit až nyní, po pětadvaceti letech od svého odchodu do exilu. Poskytl nám svůj souhlas k tisku, za což mu tímto projevujeme upřímný dík — domníváme se, že osudy německého podnikatelského rodu Bayerů mohou být dnes v mnohém zajímavé i pro širokou veřejnost.

Papírník Petr Ossendorf, původem z vestfálského Münsteru, zakotvil v Čechách po roce 1610 a pronajal si papírnu v Mimoni. Byl zakladatelem známého rodu, působícího v papírnách v Mimoni, Hamru, Benešově nad Ploučnicí, Polici nad Ploučnicí, Ústí nad Labem, Praze, Frýdlantu, Dušníkách, Pardubicích, Klatovech, Poběžovicích, Zbraslavi, Litomyšli a Chomutově. Antonín Eustach Ossendorf byl v druhé polovině 18. století pletařem punčoch v Mimoni, další členové rodu řezníky a truhlářskými mistry. Nemanželský syn řezníckého tovaryše Václava Ossendorfa Josef Bayer (1854—1903) byl zedníkem. K průmyslovému podnikání se Ossendorfové vrátili osobou Josefova syna Jindřicha.

Jindřich Bayer se narodil 4. srpna 1884 v Pertoltících, v Liberci navštěvoval dvouletou státní živnostenskou školu, pak byl dezinatérem u firmy Anton Schicketanz ve Velkém Grunově. Roku 1909 přijal místo vedoucího tkalcovny bavlny Bauer & Gerber ve Varnsdorfu, po třech letech se oženil s Adélou Maazovou ze Šluknova. Za mobilizace narukoval do Turnova a část války strávil v Bosně a Haliči. Po převratu se Jindřich Bayer osamostatnil — zavedl si obchod přízí, dovážel též umělé hedvábí. Získaný kapitál vložil do koupě malé pletárny od firmy Julius Kunert a synové ve Varnsdorfu a postupně ji rozšiřoval a modernizoval. V závodě, který byl nadále veden pod tradiční Kunertovou firmou a zaměstnával na osmdesát dělníků, našel v roce 1937 uplatnění i Jindřichův starší syn Jan, který se narodil 8. prosince 1912 ve Varnsdorfu a absolvoval tam i dvouletou obchodní školu, zatímco mladší Fritz (narozen 15. února 1914) navštěvoval školu pletařskou a stávkařskou.

Nacistická ideologie změnila zásadně poklidný život rodiny. Zatímco Fritz roku 1936 vstoupil do Sudetoněmecké strany a později do NSDAP, Jindřich a Jan patřili k těm Němcům, kteří si vytvořili pozitivní vztah k Československé republice, v níž viděli stát s vyspělým zákonodárstvím, stabilním právním řádem, kvalitním školstvím a demokratickou veřejnou správou, vážili si osobnosti T. G. Masaryka — proto se rozhodli ordnerské pohraničí opustit a vybudovat si novou existenci někde v oblasti Českého ráje nebo Podkrkonoší. Fascinující je rychlost, s níž se jim podařilo vybudovat v Semilech nový pletařský závod. 4. října 1938 se Jindřich a Jan usazují v Semilech, 26. listopadu vyslovuje ministerstvo obchodu souhlas se zřízením výroby stávkového a pletařského zboží v tomto městě s podmínkou, že ve vytvořené akciové společnosti (s kapitálovou účastí 2,5 miliónu korun) bude mít 51% kapitál český (za společníky byli přibráni Bohumil Vobořil, František Zubač, Jaroslav a František Pánkové); 34% akcií náleželo Jindřichu Bayerovi a 15 % Janovi. Nové německé stroje byly instalovány v prvním patře pronajaté továrny na automaty a kontrolní sčítací pokladny Josefa Vaňka čp. 512 (vystavěna v letech 1927—1928) a již 15. ledna 1939 byla zahájena výroba. Živnostenský list, vydaný 11. března 1939, zněl na výrobu stávkového, pleteného a tkaného zboží a konfekce, spolu s jeho bílením, barvením a úpravou, jako

punčoch, kravat, rukavic, prádla, svetrů aj. V sortimentu převažovala výroba dámského a pánského prádla z umělého hedvábí, zčásti též z bavlny a pravého hedvábí; k jeho získání vysázela firma v Semilech na tři tisíce morušovníků.

Touhou firmy však byla stavba moderní p!e-tárny, o jejíž povolení na parcele č. 1716 požádala 12. září 1939. Projekt rozsáhlé třípatrové továrny s železobetonovou rámovou konstrukcí vypracovali dr. ing. A. Hrásky a ing. F. Jenč z Mladé Boleslavi. Strojní zařízení mělo sestávat ze 14 rychloběžných osnovních stavů, 16 velkých a 40 malých punčochářských strojů, 12 okrouhlých pletacích stavů, 5 soukacích strojů, 2 háčkovacích, 4 snovacích, 2 formovacích strojů, 4 vyšívacích automatů a 110 automatických šicích strojů. Stavba závodu byla již 2. prosince 1940 kolaudována a výroba do něj přestěhována. Během následujícího roku se firmě podařilo postavit ještě tři dělnické domy s 36 byty — v každém byla předsíň, kuchyň, obývací pokoj, dětská ložnice, koupelna a příslušenství, za roční nájemné 1800 korun.

Po celou dobu okupace se Jindřich a Jan Bayerovi cítili Čechoslováky, a trvali proto na protektorátní příslušnosti; odmítali se přihlásit ke své německé národnosti, třebaže by si tím ušetřili řadu nepříjemností. Dne 4. března 1942 jim bylo rozhodnutím pražského gestapa obestaveno jmění ve prospěch říše a treuhänderem jmenován Karl Posner, nacista z Karlína. Bayerové přesto v továrně zůstali jako nepostradatelní vedoucí úředníci, což jim umožňovalo pokračovat v sociálním díle — podporování potřebných dělníků, ale i obětí nacistické zvůle a pozůstalých po nich. O rok později říšské úřady rozhodly o tom, že Jindřich a Jan Bayerové s rodinami ztrácejí protektorátní příslušnost, čímž se stali osobami bez státního občanství. Jan Bayer se aktivně zúčastnil Květnového povstání, nedělal však ze sebe hrdinu, ačkoliv národní odboj podporoval během celé války — již v lednu 1941 prostřednictvím Františka Pánka poskytl 50 tisíc korun skupině, která poslére nesla jméno dr. Kamila Krofty, Jaroslava Kvapila a dr. Emila Lány.

V poválečné protiněmecké atmosféře byli též Bayerové terčem zloby některých semilských občanů. Za záminku Janova zatčení dne 13. června 1945 posloužila jeho neúspěšná intervenční cesta do Varnsdorfu ve prospěch bratra Fritze, který se během války stal invalidou, s nacismem se rozešel a byl z NSDAP krajským soudem strany vyloučen. Po zásahu ministerstva vnitra musel být Jan 1. září pro nedostatek důkazů o proněmeckém smýšlení propuštěn, negativní byla i poúnorová revize procesu. Po prokázání státoobčanské spolehlivosti majitelů byla 29. listopadu 1946 odvolána národní správa, uvalená na závod zemským národním výborem 2. července 1945 (národním správcem byl jmenován předseda závodní rady Václav Slezák, později František Pánek a Karel Táborský). Přes odpor komunistických činitelů v čele s Petrem Puturkem, bránících ve vydání osvědčení o československém státním občanství Bayerovým a neoprávněně tvrdících, že národní správa byla zrušena jen nad polovinou českou, se Jindřichu a Janu Bayerovým podařilo úspěšně obnovit výrobu, získat nová zahraniční odbytiště a doplnit strojní park. Prosperita závodu, moderní a čisté prostředí i četné sociální výhody zaměstnanců nezabránily ONV Semily, aby ve svém výměru z 4. března 1948 nezdůvodnil zavedení národní správy obligátním konstatováním, že v podniku je ohrožen plynulý chod výroby a hospodářského života. Je též příznačné, že již za týden musel být původní národní správce (n. p. Baťa Zlín) nahrazen n. p. ELITE. Po znárodnění vyhláškou ministerstva průmyslu z 27. června 1948 byl závod definitivně přidělen n. p. ELITE, továrny jemných punčoch, ve Varnsdorfu, krátce pracoval pro n. p. TENA, pletárny v Teplicích, až rozhodnutím Československých textilních závodů z 23. 2. 1949 byla majetková podstata firmy převedena do Pojizerských bavlnářských závodů, n. p., v Semilech, jež se v roce 1958 změnily v n. p. Kolora, bavlnářské závody, Semily. Moderní pletařské stroje zahraniční výroby byly nesmyslně zlikvidovány a nahrazeny tkalcovskými stavy Hrdina.

S Bayerovými by!o od únorového převratu nakládáno jako se zavilými třídními nepřáteli — kdykoliv se domohli nějakého odpovědnějšího místa, zasáhl komunistický aparát a museli být přeřazeni na nekvalifikovanou práci. Zatímco pětašedesátiletému Jindřichovi se v srpnu 1949 podařilo legálně vystěhovat do Rakouska, snášel Jan s chotí a dvěma dětmi všechna příkoří trpělivě a hrdě, morálně nezlomen. Pomáhala mu v tom jeho optimistická a přátelská povaha, skromnost, čestnost a vzácná schopnost ironizovat sám sebe, jimiž si dokázal získávat důvěru spoluobčanů. Teprve emigrace 2. srpna 1964 mu umožnila získat kromě vyztužené svobody i zaměstnání, odpovídající jeho odborné kvalifikaci — stal se vedoucím exportu v závodě na zušlechťování umělých vláken firmy Heinrich Kunert v bavorském Deggendorfu.

Jan Bayer se v obdivuhodné duševní i fyzické síle dočkal chvíle, kdy se jeho vlast zbavila podruhé okovů totalitní poroby. 20. července 1990 byl okresním soudem v Semilech zrušen rozsudek, vyslovující trest odnětí svobody na dva a půl roku a propadnutí veškerého majetku za nezákonné opuštění republiky. Často nyní zajíždí ve svém sportovním voze za dcerou do Semil a pozorně sleduje náš politický a hospo-

dářský vývoj — přemýšlí, jak by mohl svými kontakty pomoci stagnujícímu bavlnářskému průmyslu.

□

Jan Bayer ve své *Familien-Chronik Ossendorf-Bayer* navázal na genealogická studia svého otce. Kroniku, jež líčí osudy rodu Bayerů od poloviny 19. století až po emigraci v roce 1964, skládal systematicky teprve po svém odchodu na odpočinek roku 1975; má 101 listů strojopisu a desítky originálních fotografií a dokumentárních příloh. Připojeno je také 16 listů historického pojednání o rodu Ossendorfů od jeho příchodu do Čech, opřeného o solidní studium literatury i archivní výzkum.

Rukopisná kniha *Schicksal in Böhmen. (Petr Ossendorf und seine Nachkommen.)* vychází ze zmíněné kroniky, je však obohacena o množství osobních vzpomínek, humorných příběhů a plastických vyprávění, z nichž jen málo se dostalo do paralelně vznikajícího českého překladu, dokončeného roku 1980. Německá verze má 230 listů strojopisu s 27 kapitolami, opět doplněných množstvím fotografií v originálech i kopiích. Našemu vydání byla předlohou česká verze se 155 strojopisnými stranami. Autorský překlad byl sice revidován, je však až obdivuhodně jazykově čistý, proto se textová úprava soustředila jen na opravu překlepů, interpunkce, slovosledu, dokonavosti sloves, vyšinutí z vazby apod., s maximálním zachováním zvláštností autorova stylu (infinitiv na -ti aj.). Pravopis byl přizpůsoben dnešní normě.

Omezené možnosti našeho útlého sborníku nás donutily přinutily k bolestnému krácení obsáhlého díla. Zvlášť musíme upozornit na vypuštění prvních padesáti sedmi stran, líčících osudy rodu Ossendorf-Bayerů do jejich přestěhování z Varnsdorfu do Semil. Další případná krácení jsou v textu vyznačena (s udáním počtu řádek) — jde o méně závažná místa, která se buď vymykají toku vyprávění, nebo mají ryze osobní ráz. Autora i čtenáře prosíme o laskavé prominutí a věříme, že naše důvody pochopí.

Předkládáme našim čtenářům pozoruhodné memoárové dílo, které dr. Thomas Winkelbauer z Institutu pro rakouský dějezpyt ve Vídni doporučil k tisku jako *ein wertvolles, von abgeklärten Humanität geprägtes Dokument für das konfliktreiche Mit- und Nebeneinander von Tschechen und Deutschböhmen im 20. Jahrhundert.* Ocenil současně, že dílo je psáno věcně a bez sebelítosti, protože hrdost a vůli k životu obou Bayerů se nepodařilo zlomit nacistům ani komunistům. Chtěli bychom doufat, že tato biografie neujde pozornosti profesionálních vydavatelů, kteří by ji mohli publikovat v úplnosti a nákladem, odpovídajícím jejímu významu.

Literatura

Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder. Bd. 3. Lief. 2. München 1986.

Hantschel, Franz: *Biographien deutscher Industrieller aus Böhmen.* Böhmisch-Leipa (1920).

Schicketanz, Karl: *Die Familie Ossendorf.* In: Aus unserer Heimat. Niemes 1925.

Neder, Emil: *Die Papiermühle zu Bensen, 1569—1884.* Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, *44*, 1905.

Votoček, Václav: *Vývoj n. p. Kolora, bavlnářské závody, Semily. Část 1. 1946—1958.* Semily 1989.

Zuman, František: *Popíry Starého Města Pražského.* Technicko-průmyslový archiv, *1*, 1927.

Zuman, František: *Přehled papíren v Čechách v 17. století.* Český časopis historický, *27*, 1921.

Zuman, František: *Filigrán mimořský a hamerský.* Památky archeologické, *33*, 1922.

Prameny

Okresní archiv Semily, Okresní úřad Semily, sign. VI V/6; ONV Semily, kart. 70, TNK 242; kart. 135, zn. 551; MěstNV Semily, zn. 82/1946.

Ivo Navrátil

■

Problematika českých zemí

Ano, dosud se utvářelo vše po zhoubné první světové válce přijatelně, často šťastně:

Doch mit des Geschickes Mächten
Ist kein ew'ger Bund zu flechten
Und das Unglück schreitet schnell

[Přece se silami osudu
Věčný spolek se splétati nemá
A neštěstí kráčí tak rychle]

(Schiller — Das Lied von der Glocke)

Tím neštěstím pro všechny byl nepodařený Rakušan Adolf Hitler a v naší vlasti rozdmýchání nacionalistických emocí našich německých spoluobčanů hesly jeho nacionálsocialismu.

Mnoho našich německých občanů po válce těžce neslo zánik staroslavné monarchie, mnohonárodního rakouského státu se svou širokou kulturní a hospodářskou bází. Mnozí litovali, že dynastie a stát v druhé polovině devatenáctého a na začátku dvacátého století nedokázaly vyvinouti sílu a odvahu k uskutečnění dávno splatných federalistických reforem. Nicméně byl severní nástupnický stát, Československá republika, právním státem, ve kterém se dalo žíti. Mnoho osvědčeného, vzniklého ve staletích, zůstalo a zachovalo se. O tom svědčilo zákonodárství, právní řád, školství, veřejná správa a jiné. Leccos bylo pokrokovější, demokratičtější. Ovšem existovaly i v této, jejím zakladatelem Tomášem Garriguem Masarykem vedené republice nedostatky i důvody k nespokojenosti. Nespravedlivě byli propuštěni z vyšších i nižších kategorií státní služby téměř všichni Němci a Maďaři, ačkoliv mohli býti z velké míry získáni pro republiku. Dlužno však říci, že nebyly postiženy učitelské a profesorské sbory. Německé školství v českých zemích bylo a zůstalo naprosto intaktní.

Bez pochyb začátkem třicátých let tížila zemi hospodářská nouze a těžká nezaměstnanost. Přesto Němci, i když nepatřili k *státnímu* národu, nebyli v zoufalé situaci, poněvadž hospodářskou pílí a zdatností v mnohých generacích zesílili ekonomicky i politicky, účastnili se též opět v jisté míře správy státu a jejich životní podmínky relativně nebyly nepříznivé, v ryze hospodářském ohledu dokonce často příznivější než poměry dominujícího českého dílu obyvatelstva, o slovenském nemluvě. Hodno politování, že zemský patriotismus v Čechách, pojící Čechy a Němce až do šedesátých let minulého století, byl utrmácen v bludech přehnaných nacionalistických emocí obou kmenů a v nacionálním šovinismu. Hlas českého historika a politika Palackého tragicky zanikl v bídném hluku národnostních sporů. Palacký měl vhodný politický recept a vyhlásil jej v revolučním roce 1848 i později důrazně a varovně: Rakousko se mělo přetvořit ve federaci národů. Země České koruny měly pozůstávat z české a německé části. K české mělo býti připojeno (maďarské) Slovensko... Jistotně, kdyby rakouský stát neexistoval od starodávna, bylo by nutno v zájmu Evropy, ano humanity samotné, jej vytvořiti. Palacký se obával, že Čechy a Morava dostaly by se pod pruskou nebo ruskou nadvládu, kdyby Rakousko přestalo existovati. Prusko jako pán by bylo pro Čechy nesnesitelné, v ruské univerzální monarchii viděl *nevýslovné zlo* a *neštěstí bez míry a konce*. Byl prorokem, což si mnozí měli uvědomiti teprve v dlouhých letech nesvobody, následujících po roce 1938 pod hitlerovským a poté moskevským režimem.

T. G. Masaryk, narozený roku 1850, se jako poslanec ve čtvrtstoletí, předcházejícím první světové válce, vždy znovu snažil o dorozumění s Němci v rakouském státě. I on si přál mírového přetvoření monarchie ve spolkový stát autonomních a rovnoprávných národů. Takovéto řešení by bylo muselo bez pochyb překonati houževnatý maďarský odpor, jelikož by bylo znamenalo pro Maďarsko ztrátu zejména jihoslovanských oblastí (Chorvatska) a Slovenska. Pravděpodobně by takovéto řešení zůstalo Masarykovým programem, kdyby nebyla vypukla světová válka.

Ačkoliv pro dynastii Habsburků neměl sympatií, mohly se zde projeviti styčné body s představami a úmysly nástupce trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Emil Ludwig píše ve své biografii o Masarykovi, že ještě roku 1913 usiloval o vyrovnání s Jihoslovany (se státem Srbů a s Chorvaty, Srby, Slovinci a Bosňany, žijícími v rakousko-uherském státním svazku). To proto, že *chtěl raději se vyhnouti katastrofě, než stavět na snech*, ačkoliv národ, kterému přináležel, Češi i Slováci, mohl snad v důsledku takové katastrofy, totiž války, získati plnou národní svrchovanost. Nic nemluví jasněji pro čisté ruce Masaryka, i v revolučním smyslu, než skutečnost, že až do posledního okamžiku bojoval o udržení míru. Jednou z posledních jeho řečí v Rakousku byla ona z listopadu 1913 před vídeňskou Společností pro mír. Rozhodnutí usilovat o odtržení českých zemí od Rakouska-Uherska, ano o zánik monarchie samotné a o samostatný česko-slovenský stát pojal Masaryk zřejmě až po vypuknutí války, po poslední rozmluvě s rakouským ministerským předsedou Körberem na podzim roku 1914, když se již chystal k emigraci. Toto osudné rozhodnutí, involvující odchod z vlasti a od rodiny, zajisté nepojal s lehkým srdcem. Nepoznal, že jiná cesta, totiž další snažení o reformaci dunajské monarchie, o přetvoření státu na federativním základě, ať po vyhrané neb prohrané válce, pro národy této říše a pro Evropu mohla býti à la longue prospěšnější a spásnější.

Po šťastném prezidentství zemřel Tomáš Garrigue Masaryk na podzim roku 1937, osmdesátisedmiletý, na zámku Lánech ve středních Čechách. Odpočívá vedle své manželky v prostém hrobě na hřbitově lánském.

Ještě dnes mne naplňuje radostí, že jsem mohl spatřiti tohoto velikého muže alespoň jednou, a to při jeho příjezdu v otevřeném automobilu na zemědělsko-živnostenskou výstavu v Mladé Boleslavi v létě roku 1927. Stál jsem tenkrát jako mladý hoch ve špalíru občanů boleslavských, vítajících pana prezidenta.

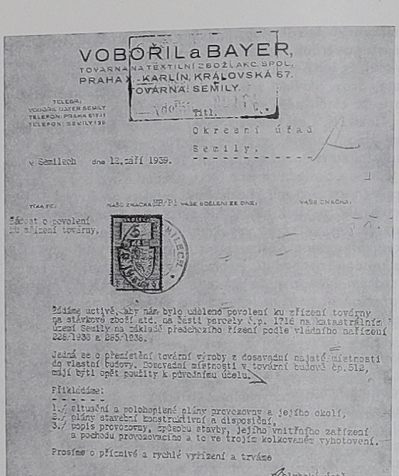
Později jsme děkovali osudu, který mu milosrdně zakryl rok 1938 a vše následující.

Křížová cesta pod hákovým křížem

Naše varnsdorfská rodina setrvala proti nacistickému myšlenkovému světu v naprosté odmítavosti. Přepadení Rakouska v březnu 1938 a bezprostředně následující hon na Židy a demokraty s ponižováním, olupováním, zabíjením a sebevraždami nás vylekaly a zesílily náš hnus a odpor. Nikdo se tehdy nemohl vyhýbati rozhodnutí pro či proti, a tak jsme stáli v našem varnsdorfském okolí v malém houfu, tvořeném v podstatě ze sociálních demokratů, německé rolnické strany, křesťanských sociálů a z české a samozřejmě i židovské menšiny. Neporozumění, ano i spílání, výhrůžky a nenávist těch, kteří věřili, že německý mrav a kulturu lze zachovati jedině Hitlerem a jeho učením, byly naším údělem.

Přišla dílčí mobilizace v květnu, následovaly měsíce nesnesitelného napětí a mobilizace v září 1938. Nebyl jsem jako nevoják povolán, přesto jsem byl připraven a rozhodnut hájit svou zemi a vlast, které mi byly drahé humanitou a demokracií. (Stal jsem se tehdy alespoň členem branného sboru československých motoristů a jeho instruktorem, abych i tak projevil své stanovisko.)

Obranná pevnostní linie probíhala jižně od našeho města, po hřebenu Lužických hor. Hrozilo nám nebezpečí iredentistického puče a války. Za žádných okolností jsme nechtěli seděti v pasti a mimoto jsme chtěli zachrániti alespoň náš movitý majetek. Proto jsme v druhé polovině horkého září 1938 odtransportovali převážnou část surovin a hotového zboží, jakož i peněžité prostředky za obrannou linii, částečně do

VOBOŘIL a BAYER,
TOVÁRNA NA TEXTILNÍ ZBOŽÍ AKC. SPOL.
PRAHA - KARLÍN, KRÁLOVSKÁ 67.
TOVÁRNA: SEMILY

Okresní úřad
Semily.

V Semilech dne 12. září 1939.

Žádost o povolení
ke zřízení továrny.

Dáváme uctivě, aby nám bylo uděleno povolení ku zřízení továrny na stávající obytné, dle části parcely č.p. 1716 na katastrálním území Semily na základě předchozího řízení podle vládního nařízení 265/1938 z 265/1938.

Jedná se o přemístění tovární výroby z dosavadní najaté místnosti do vlastní budovy. Dosavadní místnosti v tovární budově čp. 512, mají být opět použity k původnímu účelu.

Přikládáme:
1./ situační a polohopisné plány provozovny a jejího okolí,
2./ plány stavební, konstrukční a dispoziční,
3./ popis provozovny, způsobu stavby, jejího vnitřního zařízení a pochodu provozovacího a to ve trojím kolkovaném vyhotovení.

Prosíme o příznivé a rychlé vyřízení a trváme

s hlubokou úctou

Přílohy.

Žádost o schválení novostavby ze září 1939.

Hamru na Jezeře k staviteli Bayerovi, částečně do Svijan, a zdržovali se ponejvíce v Hamru a v Turnově. Pak přišla Mnichovská dohoda: radost a nadšení v osvobozených Sudetech, bolest a smutek na druhé straně v obětované, amputované republice.

Naše rodina se sešla po noční jízdě z Hamru přes Mimoň, Kuřívody a Mnichovo Hradiště v Turnově. Jen bratr Fritz a jeho žena zůstali ve Varnsdorfu. Od nynějška pro nás byly tabu úvahy o návratu do Varnsdorfu, který patřil k fatální *třetí říši*. Nehledě k odmítnutí nesvobody bychom nebyli ušli pronásledování, leda snad kdybychom se rychle a veřejně přiznali k nové nauce spásy a učinili pokání. O tom jsme však vůbec neuvažovali. Vzdor všemu jsme se cítili svobodnými a nezlomenými, ano zvláštním způsobem ani nevykořeněnými z vlasti — Čechy zůstaly naším domovem. Již dne 4. října jsme našli v Semilech vhodné místo pro nové usídlení a laskavostí pana Josefa Vaňka i vhodný prostor pro plánovanou tovární výrobu. V prvních říjnových dnech

zúčastnil jsem se intervence skupiny českých a židovských podnikatelů z odstoupeného území u mise lorda Runcimana v Praze na britském velvyslanectví. Chtěli jsme zkusiti získati ochranu majetku v pohraničí od těch, kteří konečně vyslovili své votum pro odstoupení území. Přijal nás hospodářský znalec mise, Mr. Ashton Gwatkin, a vyslechl náš protest a žádost. Intervence, jejímž mluvčím byl pan František Klejsný, továrník z Varnsdorfu a známý pana Jana Masaryka, ovšem k ničemu nevedla.

Následovala rozmluva s panem Šlechtou v Turnově, který tam vlastnil známou brusírnu drahokamů a mimoto, pokud vím, důlní majetek na Madagaskaru a byl nakloněn zříditi s námi továrnu v naší branži, ve které hodlal zaměstnávati svého zetě. Velmi vhodný tovární objekt, toho času prázdný, se nacházel v Turnově poblíž nádraží. Když jsme oželeli rozkouskování republiky, pravil pan Šlechta k mému otci: *Pane Bayer, co chcete, střechu nad hlavou jsme si my Češi přece sami strhli, teď se dostavily následky!* Střechou mínil staré Rakousko. Mně se tehdy tento výrok zdál málo vlasteneckým. Teprve později jsem jej pochopil. Z projektu ostatně nic nevzešlo, jelikož zeť, bývalý aktivní důstojník, se nezdál býti dobrým obchodníkem a vhodným partnerem a já jsem jej nechtěl za společníka akceptovati. Pan Šlechta sám by se nám ovšem určitě zamlouval. Krátce potom byla — po jednání na ministerstvu obchodu a průmyslu v Praze — založena nová továrna na stávkové zboží Vobořil a Bayer, akciová společnost, jejíž kapitál vložili polovinou pánové Vobořil, Pánek a Zubač z Prahy (vlastníci firmy B. Vobořil, automobily General Motors, a firmy Frigera, akc. spol.) a polovinou otec a já. Akcie zněly na jména vlastníků.

Nová firma pod naším vedením zakoupila nové stroje a zahájila činnost. Ve zmenšené republice nenacházelo se dost podniků naší branže. Náš podnik byl od začátku úspěšný. Brzy jsme v Semilech zřídili dosti velkou novostavbu továrny a byly zřízeny i tři novostavby pro zaměstnance firmy (celkem 32 moderních bytových jednotek). Mnoho *textilních* zaměstnanců, Čechů, pocházelo z odstoupeného severočeského území. Můj otec zprvu nevítal velkou účast nám dosud cizích osob, avšak brzy se přesvědčil o vysokých morálních a obchodních kvalitách pražských partnerů. Když v pozdějších dobách našeho pronásledování gestapem stáli neohroženě a věrně a vždy ochotni nám pomoci, prohlašoval otec často, že spojení s nimi znamenalo pro nás štěstí a přízeň osudu. (Mne otec velkoryse udělal společníkem podniku ještě v klidných dobách, totiž začátkem roku 1937. Jeho pozdější slova: *Bez Hanse bych nebyl dokázal vytvořiti podnik v Semilech*, mi byla největší chválou a uznáním.)

V naší rodině nastaly po příchodu do Semil některé změny. Otec udržoval již v posledních varnsdorfských letech známost s paní Bertou Deckerovou, rozvedenou mladší ženou, zřejmě dost nesamostatně jdoucí životem, ale mého otce zřejmě okouzlující. Matka, morálně podporovaná mnou, sestrou Gretou a rovněž otcovým přítelem a poradcem dr. Blochem, se již ve Varnsdorfu pokoušela i soudními kroky o přerušení otcova poměru. Dosáhla opaku, jelikož otec svou vyvolenou ochraňoval a vztah nebyl ochoten přerušit. V hmotném ohledu se však otec vůči rodině zachoval naprosto fér a také trvale se snažil ušetřiti uraženou manželku trapností. My děti jsme nemohly a nechtěly býti soudci, stály jsme však v této věci vždy na matčině straně. Paní Berta, která rovněž nechtěla nic vědět o Hitlerovi a nacismu, opustila taktéž Varnsdorf a byla ubytována na Malé Skále u Turnova. Tam pak otec jezdíval několikrát týdně. Při tom zůstalo. Rozvod manželství nežádala matka, která k tomu měla plné právo, ani otec, stojící v neprávu.

S námi do Semil přišly ještě dvě osoby: Mona Hodgkinsonová, mladá anglická přítelkyně mé sestry, jež byla roku 1938 u nás na návštěvě a ještě před válkou se vrátila

domů, a Lotte Hübschová, moje přítelkyně z Liberce, s níž jsem se zasnoubil poté, co se po Mnichovské konferenci musela rozhodnouti pro setrvání u rodičů v Liberci, tudíž v říši, anebo pro poněkud nejistý společný život se mnou. V lednu 1939 jsme v Semilech uzavřeli sňatek.

Můj bratr Fritz mi vzkázal, že gestapo ve Varnsdorfu se o nás zajímá a že on, byv považován za mne, měl býti jednou na ulici zatčen. Tím jsme byli varováni, pokud toho ještě vůbec bylo třeba, a proto jsem zrazoval sestru Gretu, když v listopadu 1938 chtěla jeti do Varnsdorfu, aby navštívila naši továrnu a pak se podívala do Šluknova za babičkou. Cestu přesto podnikla a byla v kanceláři našeho podniku vzata gestapem do *ochranné* vazby. Při výslechu byl jí mimo jiné předhozen výrok, že by byla schopna provésti atentát na Hitlera, kdyby přijel do Varnsdorfu. Koncem února 1939 po pobytu ve věznicích ve Varnsdorfu, Žitavě, Liberci, Drážďanech a po převezení do ženského koncentračního tábora Lichtenburg nad Labem se tehdejšímu československému vyslanectví v Berlíně podařilo docíliti jejího propuštění na základě Bertiny československé státní příslušnosti. [...][a]

Dva týdny na to, dne 15. března 1939, byly Čechy a Morava obsazeny německým vojskem a prohlášeny *protektorátem*. Překvapení nočním přepadem jsme v rozechvění museli uvyknouti představě, že svoboda a ochrana právního státu byly ztraceny.

Mnozí Němci, kteří v *osvobození Sudet* nedávno spatřovali spásnou událost a definitivní štěstí, byli tímto nečekaným vývojem překvapeni. Někteří snad tušili budoucí vážné události. Německým okupačním vojskům, vstupujícím do republiky za sněhové bouře, bylo řečeno, že ve zbylém Československu panuje vzpoura a vražedné nepokoje, že je třeba zjednati klid a pořádek a chrániti v zemi žijící německé obyvatelstvo, zejména v Praze, Brně atd. Stávalo se, že když němečtí důstojníci i vojíni poznali lživost zdůvodnění okupace, vyjadřovali se s despektem o svém velení. Co však bylo toto poznání platno oproti novým skutečnostem? Můj pozdější tchán, přednosta stanice ČSD v Rožďalovicích, byl tázán německým důstojníkem, velícím okupační jednotce, kde došlo ke vzpouře, k žhářství a k vraždám, jelikož nic takového na dosavadní cestě neviděl. Když přednosta stanice ho ujišťoval, že nic takového neexistuje, odplivl si a postupoval se svým oddílem dále.

Hitler dojel za silného sněžení téhož dne do Prahy a zdravil své *osvobozené* a jásající stoupence z okna královského hradu na Hradčanech, z kterého vlála vlajka s hákovým křížem nad rozrušeným, plačícím městem. Brzy se ujaly moci německé instance nejrůznějšího druhu a především gestapo v *protektorátě Čechy a Morava*, nové provincii Velkoněmecké říše.

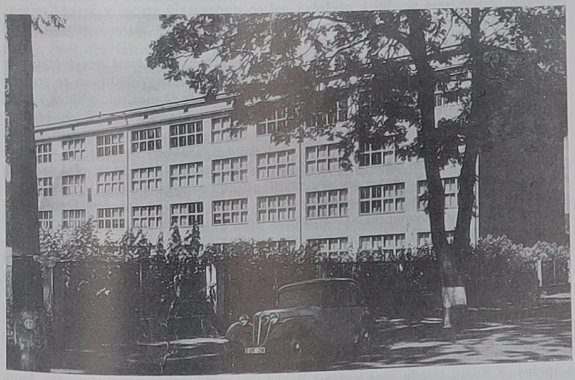
Po obsazení republiky a odtržení Slovenska a vydání nových předpisů okupantů jsme se mohli, respektive měli přihlásiti jako Němci a tím získati říšskou příslušnost. To jsme si však nepřáli, ačkoliv jsme se dosud vydávali za *Deutschböhmen*, nikoliv za příslušníky českého národa. Rakousko-české reminiscence (i my děti jsme byly narozeny ještě v c. a k. monarchii), láska k vlasti a věrnost republice i odpor k nacismu nás přiměly k pasivní rezistenci proti vládě *panské rasy* — nepřihlásili jsme se. České úřady nám pomáhaly, pokud to šlo, prakticky se však brzy staly bezmocnými. Z pozice rezistence jsme se ani v nastávajících nebezpečných dobách války a k hrůze všech nám přejících lidí neodchýlili, ačkoliv šlo brzo o krk. [...][b]

Moje mladé manželství se příliš dobře nevyvíjelo, protože nehledě k mým nectnostem se moje milovaná Lotte brzo ukázala býti dosti hysterickou a svévolnou, kteréžto vlastnosti jsem předtím ve značné zamilovanosti přehlížel. Docházelo k směšným a bezdůvodným scénám žárlivosti z její strany a k projevům zlosti, když

jsem se jí pro to vysmíval. Dlouho jsem věřil, že se mi podaří časem její nálady korigovati, avšak bohužel jsem dělal účet bez hospodyně. Tak jsme se sice v těžkých dobách války nenechali ve štychu, ale rozešli jsme se vzdor sporadickým usmířením důkladně. Po válce jsme se nechali na základě vzájemné dohody rozvésti. Lotte od začátku našeho manželství nechtěla či lépe ještě nechtěla míti dítě, a tak byl rozchod ulehčen.

Zato další manželství v naší rodině bylo úspěšné. Ihned po zahájení činnosti našeho podniku jsme pražské společníky žádali, aby nám delegovali vhodného účetního, majícího jejich důvěru. Vyhověli a vyslali Otakara Jetela, 24letého sympatického muže, který po absolvování škol u nich pracoval a nedávno se po demobilizaci vrátil jako četař v záloze. Byli jsme s ním naprosto spokojeni. Moje sestra Greta pracovala v podniku po návratu z vězení jako vedoucí konfekčního oddělení. Poznala Otakara, zamilovala se, Otakar zřejmě také (já o ničem nevěděl a také mně do toho nic nebylo). Rodičové souhlasili, a tak bylo všechno v pořádku. Jen pan Vobořil se lekl, poněvadž měl za jisté, že starý Bayer nebude spokojen. Ten ho ale ujistil, že nemá námitek a že mu nemajetnost budoucího zetě nevadí, pokud se ti dva mají rádi. Řekl dále, že se pan Vobořil bude muset poohlédnouti po jiném důvěryhodném muži, když dosavadní se nyní stane jeho zetěm. 2. září 1939, v druhý den války, byla na Hrubé Skále svatba. Otakar přesedlal z účetnictví na dráhu textilní. Z Prahy byl vyslán nový účetní, pan Táborský.

Avšak zpět do protektorátu! K našemu údivu jsme byli zpočátku ponecháni bez povšimnutí nových pánů. Snad nám měl být poskytnut čas, abychom si dobrovolně vzpomněli na své nacionální povinnosti *(auf unsere völkischen Pflichten)*. Pak jsme byli

Novostavba pletárny v Semilech.

německou policií (nikoli gestapem) důtklivě upozorněni, že je naší povinností hlásiti se oficiálně jako Němci. Když jsme odmítli, byl jednoho dne můj otec předvolán k oberlandrátu do Jičína. Před shromážděnou svitou mu bylo domlouváno, aby se přece konečně přihlásil a aby uvážil, že on, úspěšný podnikatel, jako Němec na tom bude výhodněji. Na to otec odvětil, že nehodlá ucházeti se o výhody a protekci, nýbrž že mu postačí ze strany úřadů úplná objektivita, na kterou také spoléhá. Pokud se týče státního občanství, podotkl bez konciliance, že je nechce pořád měniti jako starou košili. On že byl Rakušanem a potom příslušníkem Československa, což se mu z počátku ani tak hrozně nelíbilo, ale že se postupně přesvědčil, že on a jeho spoluobčané mohou žíti a pracovati v novém státě svobodně a slušně, a že tento stát mu poskytl pomoc, když jeho dcera byla bez provinění vězněna v Německu. Nyní by se nechtěl ukázati nevděčným. Byl propuštěn s opětovanou naléhavou výzvou, aby se s rodinou dal co nejdříve registrovat jako Němec — později se dověděl, že rozmluvě byl přítomen i jeden úředník gestapa.

Náš varnsdorfský podnik, pro který byl tamním landrátem jmenován *komisařský vedoucí* v osobě našeho dosavadního účetního, pana Schimmera, musel býti prodán hluboko pod svou cenou, když nám bylo vyhrožováno, že bychom jej jinak ztratili bez náhrady. V souvislosti s tímto prodejem jistému panu Richterovi z Varnsdorfu došlo před krajským soudem v České Lípě v červnu 1940 k jednání, ke kterému jsme byli s otcem předvoláni. Ačkoliv jsme byli v Richterově žalobě označeni za odpůrce nacismu a za zrádce národa, zachovali českolipští soudcové objektivitu, nezabývali se politickými poznámkami obžaloby a posléze Richterovi doporučili, aby vzal žalobu zpět a přistoupil na smír ohledně kursové diference, pro niž jsme se zdráhali smlouvu podepsati. Objektivita soudců, se kterou jsme vlastně nepočítali, vynutila si naše uznání. K cestě do České Lípy nám bylo vystaveno úřední povolení k opuštění protektorátu, jehož jsme použili k návštěvě našich dodavatelů strojů v Saské Kamenici. Na zpáteční cestě z Kamenice, v den pádu Dunkerque, vlály v Sasku k oslavě vítězství četné vlajky s hákovým křížem. [. . .][c]

Doba hájení měla pro nás brzy skončiti. Po celý život mi zůstal nevysvětlitelným sen, který zahájil den první návštěvy gestapa. Koncem června 1940 jsem se probudil ze sna, v němž jsem opustil Vaňkovu továrnu a stál v zahradě mezi ní a vilkou, v jejímž horním patře jsem bydlel. Od vrat se blížili tři muži, kteří se mi nezdáli býti zdejšími. Jeden z nich přistoupil ke mně a ptal se: *Sind Sie Herr Bayer?* Přitom tasil oválnou plaketu a po mé odpovědi prohlásil: *Wir sind von der geheimen Staatspolizei und haben mit Ihnen zu reden!* Vtom jsem se probudil a vyprávěl jsem svůj zážitek ještě na posteli své ženě Lotte. Sen mě celkem ani nevyplašil, ačkoliv nebyl příjemný.

V jedenáct hodin dopoledne se vše odehrálo podle snového scénáře. Opustil jsem továrnu z nějakého důvodu, na který jsem si později nemohl vzpomenouti. Zahradní bránou se blížili tři muži, jeden z nich se ptal po nás a ukázal mi svou policejní známku. Sepisovali pak s mým otcem protokol, v němž se jednalo hlavně o důvody našeho odchodu z Varnsdorfu a proč jsme se nepřihlásili za Němce. Vzápětí byly provedeny prohlídky našich bytů netaktním způsobem, přičemž nevelké zásoby potravin, kávy a tabáku nám byly zabaveny. Byl jsem vyzván, abych se příštího dne dopoledne dostavil na jičínskou úřadovnu gestapa ve Valdštejnské aleji k výslechu. Výslech jsem očekával s obavami, poněvadž jsem měl vůči gestapu špatné svědomí: náš domácí, pan Josef Vaněk, se po březnu 1939 stal členem odbojové skupiny a rozšiřoval ilegální výzvy a zprávy. K tomu si ode mne vyžádal dosud nepoužívaný psací stroj značky Smith Bros. Na začátku roku 1940 byl on a další členové skupiny gestapem zatčeni, mučeni

a zmizeli v žalářích říše. Vážili jsme si důvěry odvážného pana Vaňka a bylo nám líto jeho statečné ženy a dětí. Vpravdě jsem tou letákovou akcí nebyl tak strašně nadšený, jelikož riziko dopadení i pro čtenáře bylo vážné a zprávy londýnského rozhlasu v české řeči poskytovaly dostatek informací.

Nyní jsem se obával, že by se i můj psací stroj a eventuální vědomosti o odboji semilské skupiny mohly státi předmětem výslechu. Musel jsem počítati s možností, že pan Vaněk neb někdo jiný při výslechu něco prozradil. Obava se k mé pochopitelné úlevě nepotvrdila. Byl jsem sice tázán, jaký byl můj, respektive náš poměr k panu Vaňkovi, vyšetřující se však spokojil s tím, že jsem vztahy označil za naprosto korektní a obchodní. V téže době probíhal již před volksgerichtem v Berlíně proces proti nešťastnému panu Vaňkovi pro přípravu povstání, zakládání depotů zbraní atd. Spolu s jiným statečným a noblesním mužem, podplukovníkem československé armády jménem Štrobl byl popraven v Plötzensee u Berlína za velezradu. Podplukovníka Štrobla jsem viděl již dříve, když v roce 1938 byl velitelem úseku v obranném pásmu libereckém. Další členové odbojové skupiny byli odsouzeni k dlouholetému žaláři. Bylo trpko bezmocně sledovat průběh katastrofy — hmotná pomoc rodinám obětí znamenala málo.

Abych se vrátil k mému výslechu: jednalo se hlavně, tak jako včera u mého otce, o opuštění Varnsdorfu v září 1938, podrobnosti rychlého usídlení a zakládání firmy v Semilech a nehlášení se k Němcům. Též přišly na přetřes zabavené *zásoby*. Samosebou bylo na mne křičeno, nenechal jsem se však zastrašiti a obhajoval své stanovisko docela hlasitě a energicky. Ke konci výslechu ptal se mne vedoucí gestapák po původu mých operačních jizev, tehdy ještě dobře viditelných na mé hlavě. Vzbudilo údiv vyšetřovatelů, když slyšeli, že jsem počátkem roku 1938 dobrovolně podstoupil transplantaci kůže, sestávající z několikerého částečného skalpování, aby byla zachráněna, respektive vylepšena vlasová ozdoba mé hlavy. Líčil jsem jim podrobnosti procedury velmi živě, ba hrůzostrašně. Vedoucí úředník pan Corswandt, sám již poněkud plešatý, jevil obzvláštní zájem. (Nezmínil jsem se ovšem o tom, že operující lékař, dr. Tauber, byl Žid.) Zdálo se, že gestapáci mne považovali za zvlášť statečného člověka (ač jsem tehdy asi byl spíš hlupákem) a že jsem v jejich očích získal na vážnosti. Následovala pak ještě debata o mých světových názorech, kterou jsem absolvoval s nutnou opatrností. V jejím průběhu se pan Corswandt, bývalý kovář z Hamburku, dal strhnout k poznámce, že v sociálním ohledu ruský komunismus prý má paralely k nacionálnímu socialismu, jenže je rozdílné a důležité, že nauka *führera* spočívá na principech nacionálních a zejména rasových. Tehdy existovalo ještě spojenectví mezi Hitlerem a Stalinem a panu Corswandtovi se lehce mluvilo. O rok později, když Hitler přepadl Rusko, jsem se musel usmívati při vzpomínce na rozhovor, a jak jinak by pan Corswandt nyní asi cíle a úkoly nacionálního socialismu interpretoval.

Následovalo pak pro nás opět období klidu. Pracovali jsme cílevědomě na výstavbě našeho podniku. Roku 1941 došlo zase k předvolání na gestapo v Jičíně, za smutné deštivého dne. Otec a já jsme byli znovu dotazováni na již známé okolnosti a události. Zdálo se, že varnsdorfské kruhy přes pražské gestapo naléhaly, protože jičínský gestapák jménem Schmidt po výslechu poznamenal: *No, snad ti ve Varnsdorfu už dají pokoj!* Hrála snad úlohu i konkurenční záštť? Jedno z obvinění, otci předestřené, znělo, že prý veřejně řekl, že se stydí býti Němcem. Duchapřítomně vysvětloval: *Ano, to jsem skutečně jednou řekl, to bylo v roce 1923, když byla v Německu bída z inflace a já v blízkém saském Groß-Schönau jsem byl svědkem, jak někteří naši Němci z Varnsdorfu se za dobré české peníze nažrali a nalévali. Tenkrát jsem řekl, že se stydím býti Němcem.* Otec byl

Adéla Bayerová.

vždy přímý a pravdivý a co vypovídal, se skutečně stalo. V udání z Varnsdorfu se ovšem jistotně jednalo o výrok z doby mnohem pozdější, když totiž po pogromu v sousedním Sasku uteklo několik potlučených a zakrvácených Židů přes státní hranice do Varnsdorfu, což tam vzbudilo velký rozruch. Bylo radno zachovati mlčení o pravé příčině tohoto výroku.

Mezitím se přestěhoval můj bratr Fritz se ženou a dceruškou do Semil a byl v naší továrně zaměstnán jako technik, jelikož prý ve Varnsdorfu začal míti potíže, ačkoliv v roce 1938 byl členem Henleinovy strany a potom členem NSDAP. Vzdor tomu získal v semilské společnosti brzy popularitu, poněvadž byl ostentativně politicky dezinteresován a preferoval veselou společnost, sport a karty. V hospodě a při kartách byly kolportovány nejlepší politické vtipy a nejnovější anekdoty. Fritz se toho rád a vydatně zúčastňoval a nezklamal důvěru svých semilských kamarádů (ponejvíce z mokré čtvrti). Otec a já jsme naopak podle možnosti zůstávali v soukromí, což v naší situaci bylo asi správné.

Našimi přáteli se stali společníci firmy, zejména pan Bohumil Vobořil, pan František Pánek a pan František Zubač, kteří se častěji zdržovali v Semilech. Velice jsem si vážil našeho semilského právního poradce a lze říci soukromého učence JUDr. Ladislava Mikulky. Častým hostem byl i dlouholetý ředitel městského úřadu pan Hospodka, příjemný, laskavý a zkušený muž o málo starší než můj otec. Každý týden byly společně prodebatovávány válečné události a odposlouchávány londýnský rozhlas. Někdy se oba pánové vraceli zpět k zážitkům z doby první světové války, v níž ředitel sloužil

v c. k. armádě jako dělostřelecký hejtman zálohy. Jednou se na ruské frontě při setkání říšskoněmeckých a rakouských důstojníků sousedících útvarů poznal také s Hermannem Göringem, tehdejším letcem v německé armádě. Někdo pořídil fotografii skupiny, kterou nám ředitel ukázal a žertem mínil, že kdyby bylo pro nás nejhůř, musel by se pokusiti proniknouti s fotografií v ruce k někdejšímu *kamarádovi* a letci a nynějšímu tlustému říšskému maršálovi a morfinistovi.

U ředitele Hospodky a vůbec někdy u Čechů starší generace, i u mého pozdějšího tchána jsem si všiml jistých zbytků vazby k zašlému Rakousku, překvapujících mladší generaci, vzrostlou již v republice. Souviselo to jistě s dávnými tradicemi a s tím, že šlo o vzpomínky a zážitky z mládí. K zlomu a vyprchání těchto vazeb vedly nepochybně utrpení a strasti protahující se světové války a rostoucí nacionální impulsy, provázející vznik samostatné Československé republiky. Můj domácí, pan Vaněk, mi jednou řekl, že ředitel Hospodka byl také takový *Čehona*. Nevěděl jsem, co si mám pod Čehonou představit, a tak pan Vaněk musel vysvětliti: *Lidé těm zvlášť c. k. věrným říkali tenkrát Čehona, poněvadž třetí sloka císařské hymny začínala slovy Čeho nabyl občan pilný...*

Mého otce potěšilo, když jeho starý velitel z turnovské doby, penzionovaný plukovník Švec (nebo Schwetz) jej jednou navštívil, když se dověděl, že jeho tehdejší kancelářský šikovatel Bayer se usadil v blízkých Semilech. Tomu dobrému plukovníkovi se v roce 1918 přihodil trapný malér (v době, když můj otec sloužil v Bosně, respektive se odtamtud vrátil): v politicky nejistých dnech zhroucení monarchie souhlasil neb povolil odstranění obrazu císaře z kasáren v Turnově, ale brzy nato na základě nějakých nových zpráv dal rozkaz k opětnému umístění portrétu na původním místě. Následkem tohoto vrtkavě monarchistického záchvatu jej nová republika poslala do penze. Aféra vzbudila smích.

Do oné doby, září 1941, spadá změna v osobě *říšského protektora v Čechách a na Moravě*. Svobodný pán Konstantin z Neurathu, první protektor, byl führerem odvolán. Statečný, odvážný ministerský předseda protektorátní vlády, generál v. v. Eliáš byl okupanty zatčen, odsouzen a popraven pro velezrádné kontakty se západem, s československou exilovou vládou v Londýně. Svobodný pán byl nacistickým veličinám zřejmě příliš konciliantním a málo krvelačným vůči porobeným Čechům. Státní prezident protektorátu dr. Emil Hácha, známý jako dřívější nejvyšší soudce republiky (a osobní známý našeho dr. Blocha) nastoupil smutné pomnichovské dědictví dr. Edvarda Beneše. V noci z 14. na 15. březen 1939 byl v Berlíně Hitlerem a Göringem znásilněn hrozbou okamžitého bombardování Prahy. Nyní se mu nepodařilo zachrániti generála Eliáše. Vskutku ochraňoval porobený národ od nejhoršího. Po skončení války mu bylo zemříti ve vězeňské nemocnici, místo aby byl novým prvním mužem republiky rehabilitován. Čest budiž jeho památce.

Pozoruji, že jsem odbočil a překročil hranice protektorátu. Chtěl jsem zaznamenati, že se mnohé změnilo, když na místo odvolaného svobodného pána vtáhl do Prahy protektor číslo 2, Reinhardt Heydrich. Nehledě k zostřenému politickému režimu mělo být dělnictvo a veškerá hospodářská síla protektorátu totálně nasazeny pro válečné hospodářství říše. Heydrichem byla v této souvislosti vyhlášena amnestie dosud neohlášených zásob surovin, pokud byly okamžitě a úplně dodatečně přiznány. Nepřihlášení zásob mělo býti při případném zjištění trestáno smrtí zodpovědných osob.

Příslušné hospodářské instance, stojící výhradně pod německým vedením, byly mimo jiné oprávněny předisponovat či oddisponovat suroviny za účelem docílení vyššího hospodářského efektu. Takový výměr k odevzdání jistého druhu vzácné přízе

byl udělen i nám. Abych zabránil narušení části produkce, byl jsem dost drzý odmítnouti příslušné rozhodnutí *Kunstseidenbüro* k odeslání této příze do říše fingovaným hlášením o již uskutečněném zpracování. Šlo mi hlavně o zachování práce pro naše zaměstnance. [...][d]

Nyní to však začalo být vážné s námi. Dne 20. března 1942 se objevili příslušníci gestapa s panem Corswandtem v čele opět u nás a prohlašovali veškerý náš průmyslový i soukromý majetek za konfiskovaný. Podrobné dispozice budou uděleny Správou říšského majetku v Čechách a na Moravě, *Vermögensamtem*. Před svolanými zaměstnanci firmy byl otec a já zbaven vedoucích funkcí v podniku. Až do příchodu respektive jmenování německého *treuhändera* je gestapu zodpovědný první zaměstnanec firmy, pan Karel Táborský, který má důvěru gestapa. My dva se máme až na další postarati o technický chod podniku, aby firma, jejíž polovina jest od nynějška majetkem říše, neutrpěla škody. Bylo nám sděleno, že v případě protivení se neb neuposlechnutí budeme bez dalšího zatčeni. Na naše otázky prohlásil pan Corswandt nevrle při vizitaci mé vily, rovněž zabavené, že nám nic bližšího nemůže říci a že zákrok byl nařízen vedením gestapa *(Leitstelle der Geheimen Staatspolizei)* v Praze. Kdyby prý všichni smýšleli tak jako my, neexistovala by žádná Velkoněmecká říše. Jen protože nejsme aktivně protistátně činni a nejsme asociální, zůstáváme ještě na svobodě. Odpor nebyl možný.

Brzy se přihlásil treuhänder, člen NSDAP z Prahy, pan Karl Posner. Tento pan Posner se projevoval jako dost rozumný a ne nebezpečný člověk, kterému osobnost a průmyslový formát mého otce zřejmě imponovaly. Opětovně se podle možností pro nás angažoval. Při placení nájemného jsem mohl ve svém domě Na vinici čp. 617 bydleti dále. Konfiskační zákrok byl publikován 18. května 1942 v 114. čísle *Deutscher Reichs- und Preußischer Staatsanzeiger*, spolu s dlouhou řadou konfiskací židovského majetku.

Naši společníci a přátelé v Praze, páni Vobořil, Pánek a Zubač, hluboce zneklidněni zákrokem gestapa proti nám a obávajíce se dalšího, nebezpečnějšího pronásledování našich osob, se pokusili za pomoci divného prostředníka, ředitele Postexu jménem Maurer, s výbornými styky k jistým vlivným kruhům okupantské bandy v Praze, vykoupiti ochranu pro nás. Pan Pánek nám vypravoval, že se Maurerovi a jeho protektorům prý nedávno podařilo zachrániti před popravou jistého bývalého generála Československé armády, účastníka odboje. Stalo se tak prý za pomoci filmové herečky Lídy Baarové, milenky kulhajícího Goebbelse. Živnost pana Maurera se mi zdála býti velmi problematickou a hazardní, ovšem bezpochyby výnosnou. Maurer mluvil chatrně německy a nedovedl jsem pochopiti, jak udržoval své úzké kontakty k Němcům z říše, kteří prakticky bez výjimky neuměli slovo česky. Dovezl mě k svým důvěrným známým v Praze-Střešovicích, manželům Beckerovým z říše, tuším z Vestfálska. Maurer mi předtím sdělil, že Becker, nositel zlatého odznaku partaje, bývalý adjutant šéfa štábu SA Lutzeho, je treuhänderem firmy Ringhoffer-Tatra v České Lípě a ieho paní prý má obchodní zájmy v Praze. Oba že jsou poměrně mladí a stýká se u nich, v zabavené vile bývalého židovského cukerního barona novopečená říšskoněmecká vlivná společnost. Vstoupil jsem s velice smíšenými pocity. Beckerovi byli o naší situaci předběžně informováni, vyžádali si moje podrobnější a opatrné informace a projevili názor, že zákrok vůči nám se jim zdá neopodstatněným a že má asi sudetské prameny. Do jaké míry jejich pochopení bylo hmotně podporováno panem Maurerem, zůstalo mi utajeno. U Beckerů jsem slyšel mnoho zajímavého o názorech vyšších nacistických kruhů, týkajících se protektorátu, války, hospodářství i o bojích a riva-

litách uvnitř vedoucích garnitur okupantů. Nové pro mne bylo, že mezi Heydrichem a Karlem Hermannem Frankem panuje nepřízeň a rivalita.

Beckerovi prohlásili, že hodlají informovati se u příslušných pražských a jičínských instancí (tj. gestapa) o našem případu. Netrvalo dlouho, a obdržel jsem předvolání gestapa do Jičína. Takové pozvánky vyvolávaly u mne vždy velmi smíšené pocity. Obrátil jsem se telefonicky na paní Beckerovou, která mne vyzvala, abych nezapřel naše vztahy k Beckerovým, nýbrž abych udal, že jsem se s nimi seznámil náhodou v Luhačovicích v létě 1939, a že nynější zákrok proti nám nepovažují za správný. Měl jsem podotknouti, aby si pan Corswandt dával pozor, aby mu nebyl panem Lustigem odebrán lovecký lístek. Nerozuměl jsem a dal na uváženou: *A co když mne na to z fleku zatkne?* Mám si prý vzíti někoho s sebou, třeba bratra Fritze, ten by na mne měl počkati, a kdybych se za dvě hodiny nevrátil, měl to telefonicky sděliti Beckerovým — že mne prý zase vytáhnou! Mohl jsem se tedy pln útěchy odebrati do Valdštejnské aleje.

Skutečně došlo k otázce ohledně Beckerových, a to byl vlastně jediný bod examinace. Když jsem pana Corswandta upozornil na možné nebezpečí pro jeho lovecký lístek, vyjel překvapeně a ptal se potom, zdali to má také protokolovati, na čemž jsem pochopitelně netrval. Byl potom znatelně přívětivější a já jsem si oddychl, když jsem mohl opustiti nesympatickou budovu. Fritz čekal a zářil, když mne spatřil.

Dne 27. května 1942 vybuchla v Praze bomba, ta, jíž byl zastupující říšský protektor a SS-Obergruppenführer Heydrich na cestě ze svého sídla Panenské Břežany do Prahy sprovozen ze světa. Atentát provedli dva parašutisté, příslušníci československé armády v Anglii. Náhodou jsem byl s otcem v tento den v Praze. Již dopoledne jsme slyšeli zprávu zaměstnance firmy Vobořil-Frigera, který byl na inspekci chladicích zařízení v nemocnici na Bulovce, právě když byl přivezen na nějakém nákladním voze smrtelně zraněný obergruppenführer. V panujícím rozruchu a rozčilení před příjezdem německé policie jej prý viděl při dopravě do operačního sálu. Odpoledne se u Vobořilů objevil pan Maurer a odvezl mě svým vozem do Střešovic k Beckerovým, kde panovalo značné rozčilení. Tam jsem slyšel více. Neuvěřitelné: při našem odchodu řekl Becker, který se během dne zřejmě posilnil alkoholem, Maurerovi: *Dávej teď pozor a nebuď generálem mafie, nýbrž jen nanejvýš frajtrem, jinak budeš brzo viset!* Maurer nerozuměl a musel jsem mu na Beckerovo vyzvání přeložit morbidní žert do češtiny; ten se smál a vyzval mne, abych po německu vyřídil Beckerovi, že si má sám dávat pozor, aby po prohraném konečném vítězství nebyl obešen Čechy. Pochopitelně jsem s překladem otálel, ale když oba naléhali, nezbývalo mi než vyhovět, načež oba kumpáni propukli v hurónský smích nad povedeným vtipem. Byl jsem moc rád, když se za námi zavřely domovní dveře. Na zpáteční cestě do Karlína mi Maurer dal do úschovny velký kornout s praženou kávou, který jsem mu měl deponovati u firmy Vobořil, poněvadž při očekávaných policejních raziích nechtěl prý jezditi po Praze s kontrabandem.

Měli jsme s otcem původně úmysl vrátiti se ještě téhož večera vlakem do Semil. To však nebylo možné, protože německé vozy SS a české policejní vozy řítily se neustále Prahou a byl vyhlášen zákaz vycházení, stanné právo a uzavírání nádraží atd. Tak jsem zůstal přes noc v místnosti pro hosty v pátém poschodí budovy firmy Vobořil-Frigera v Karlíně. Večer jsem musel s velkou námahou krotit vousatého pana Zákouckého, domovního správce firmy, který z desperace a radosti byl namol a chtěl k oslavě dne vystrčiti z balkónu vlajku s hákovým křížem — zrovna před mým obydlím. Obmyšlený projev radosti by nás mohl stát život, a třeba nejenom nás. V noci byly četné soukromé byty a domy prohledány, tak i dům našeho pana Vobořila na Perní-

kářce 12 v Dejvicích, u kterého nocoval můj otec. Do domu vnikla skupina SS neb vojáků s automatickými zbraněmi, přítomní se museli legitimovati a dům byl prohlédnut.

Vykonavatelé atentátu unikli. Později byl nalezen jejich úkryt v ortodoxním kostele Cyrila a Metoděje v Resslově ulici, kde padli v boji. Mezitím došlo k masakru v Lidicích a nesčetným popravám v celé zemi. Říšský vedoucí SS Himmler dorazil do Prahy, aby se zúčastnil smutečního průvodu za svého spoluzločince. Karl Hermann Frank a z Berlína vyslaný SS-Führer Daluege, působící nějak infantilně, se ujali funkcí odpraveného. Hrozilo se decimováním veškerého českého obyvatelstva a nebylo možno nebrati hrozbu vážně. V zemi panoval strach. Lid platil strašnou, krvavou daň za akci, podniknutou exilovou vládou v Londýně. Následky se daly předvídati. Nevím.

V době svého panování v Praze se Heydrich v zájmu stupňování produkce tak důležité pro zbrojení a zásobování říše odhodlal lákati dělnictvo. Za (nedobrovolného?) poradce v dělnických otázkách prý po nějaký čas používal německého komunistu Torglera, známého z procesu po požáru budovy říšského sněmu. V této souvislosti byly uspořádány bezplatné rekreační týdenní neb čtrnáctidenní pobyty v lázních a letoviskách se zvláštním přídělem potravin, kuřiva atd. Tato tzv. *Akce Heydrich* fungovala a nabídka byla sotva odmítána, poněvadž trochu zotavení mohl potřebovati konečně každý. Dělnictvem to bylo zřejmě považováno spíše za ústupek, vynucený na vrchnosti. I v naší továrně byly jednou rozděleny dva nebo tři takové poukazy, ačkoliv nás to netěšilo. Beztoho jsme se poskytováním zboží pod rukou bez bodů starali o to, aby naši zaměstnanci netrpěli nouzí. Tak choulostivé a dvojaké věci tenkrát existovaly a bylo zejména v naší situaci těžko najíti s taktem a opatrností schůdné cesty.

Jednou, již po Heydrichově odjezdu, někdy koncem srpna 1942, jsem byl opět objednán k Beckerovým. Aniž jsem o tom předem věděl, bylo u Beckerových několik hostů, mezi nimi i jeden důstojník Waffen SS, jenž zažil krátce předtím dvacetičtyřhodinový britský Commando-Raid na Dieppe na francouzském pobřeží. Přítomným vylíčil své zážitky při tomto útoku a jeho odražení. Vzápětí jsem byl jako občan protektorátu někým vyzván, abych k aktualitám přispěl referátem o náladě obyvatelstva v Čechách a na Moravě. Bylo mi docela horko a nepříjemno, když jsem byl nucen před tímto obecenstvem kresliti vážný obraz, aniž bych přespříliš provokoval. Stavěl jsem do popředí státnickou moudrost prezidenta Emila Háchy a nutnost, aby Vůdcem daný slib ochrany a tolerance vůči českému národu byl dodržován.

Výměnou německých politických a policejních špiček po Heydrichově smrti upadli naši protektoři, manželé Beckerovi, v nemilost. Ředitel poštovní firmy Postex pan Maurer byl zatčen německou kriminální policií. Byla mu za vinu kladena porážka půl stovky prasat na černo. Již jedna porážka by byla stačila pro rozsudek smrti. Byl brzo vykonán. Jeho aktivity nebyly pro Kripo dávno žádným tajemstvím, ale dokud trvala ochrana pražských vedoucích gestapa, a dokud Maurer je živil, nebylo proti němu zakročeno. Beckerovi ztratili pod K. H. Frankem svůj vliv a sinekury a kvitovali to výbuchy zlosti proti sudetskému pohlavárovi: *Franka měli Češi zastřelit a ne Heydricha!* řvala paní Beckerová jednou v hysterickém záchvatu, jehož jsem byl svědkem; považoval jsem za dobré rychle zavříti okna místnosti. Bylo mi té ženy líto — nacházela se trvalým stříkáním morfia na pokraji zhroucení. Došlo k zákroku proti Beckerovým, když uspořádali vydatnou pitku v den, kdy *Wehrmachtsbericht* přinesl zprávu o katastrofě německých vojsk u Stalingradu a vyhlášení státního smutku. Beckerovi byli vykázáni z protektorátu a stíháni pro hospodářské přestupky a pseudodelikty. Později

jsme slyšeli, že paní Beckerová zemřela ve vazbě gestapa na Alexanderplatzu v Berlíně. Osud muže neznám.

Museli jsme si říci, že nebezpečí pro nás se znovu zvyšovalo, nehledě k všeobecnému nebezpečí války pro všechny. Ještě dnes, po tolika letech, při psaní těchto řádků, myšlenkovém návratu do těch temných dob mám pocit nevýslovné tísně. Byl bych si nechal useknouti svou levou ruku, kdybych byl mohl vykoupiti klid a záchranu pro naši rodinu. Nechtěli jsme a nemohli jsme upustit od našeho postoje pasivní rezistence. Důvodem nebyl strach z vojenské služby, které bych v případě kolísání nebyl ušel, nýbrž zášť a odpor vůči Hitlerovi a jeho hroznému režimu. Konec války a naděje na svobodu nebyly v dohledu.

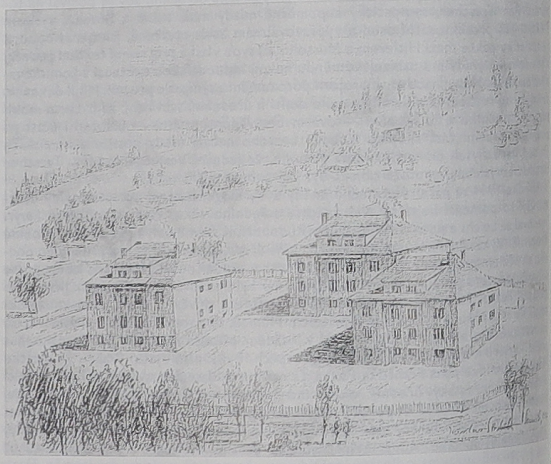
V dubnu 1943 bylo dekretováno, že jsme pozbyli protektorátního občanství a že jsme bez státní příslušnosti *(Staatenlose)*. Tak jsme se definitivně dostali víceméně do jedné řady s nešťastnými Židy a Cikány bez domova. V květnu byl komisařský vedoucí nad naším majetkem pan Posner *Vermögensamtem beim Reichsprotektor* vyzván, aby mne propustil ze služeb firmy. Otce, který byl považován za výhradně technickou sílu, se tento příkaz netýkal. V listopadu téhož roku se Posnerovi podařilo získati souhlas k mému opětovnému zaměstnání pro nedostatek pracovních sil. Gestapo v Jičíně se v oné době chovalo vůči nám celkem pasivně, mělo jistě dost jiné práce — možná, že si nebylo jisté, na čem se usnese *leitstelle* v Praze. Jednou se u pana Vobořila v Praze ohlásil na popud Vermögensamtu nějaký pan Trescher z jižních Tyrol se zájmem o náš podíl na firmě. Přijel pak také do Semil, aby se podival na továrnu. Pan Trescher, sympatický a poměrně mladý muž, tuším z Bozenu, vyslechl s účastí náš protektorátní osud a vypravoval nám zcela otevřeně, jak nerad opouští (v důsledku paktu mezi Hitlerem a Mussolinim) svou vlast a svůj tamní textilní podnik, a že německé úřady mu nabízejí výměnou novou hospodářskou existenci z konfiskovaných majetků. Nebyl nacistou a projevil porozumění a sympatie pro nás. Mínil dokonce, že kdyby se rozhodl pro Semily a mělo dojíti k úřednímu schválení, že bychom mohli zůstati v podniku a že by nám — ovšem bez vědomí nacistů — umožnil i účast na podniku. Firemní část skupiny Vobořil beztoho nebyla nikdy postižena konfiskací. Později jsme slyšeli od treuhändera Posnera, že jednání Vermögensamt — Trescher zůstalo bezvýsledné, protože objekt byl prý pro něj příliš veliký.

Až roku 1944 se našel dostatečně hnědý a Vermögensamtem akceptovatelný uchazeč. Byl to pomenší hejtman wehrmachtu středního věku, který sloužil jako *kurýr*. Jmenoval se Leicht a pocházel z Kraslic v Rudohoří. K svému údivu nás zastihl přítomné v továrně. Vykázal se potvrzením *majetkového úřadu*, poskytujícím mu přístup do podniku za účelem prohlídky. Nám se vyhýbal a treuhänder nebyl přítomen; jednal proto se zaměstnancem panem Táborským, který mu byl jmenován jako důvěrník jičínského gestapa. Tento Táborský se stal následkem projevů důvěry gestapa dvojakou osobností. Ve skutečnosti vůbec nebyl přítelem Němců, ba naopak českého smýšlení spíše šovinistického a antisemitského rázu, v každém případě však byl pevně rozhodnut udělat kariéru a získati vliv a hmotný prospěch. Byl k nám vysílán Prahou na začátku války na přímluvu pana Františka Pánka a s naším souhlasem a osvědčil se jako vedoucí účetní. Kolaborantský úředník okresního hejtmanství v Semilech dr. Kroupa jej z neznámých mi důvodů doporučil jičínskému gestapu v roce 1942 co spolehlivého, a od té doby požíval důvěry této instituce. Jemu samotnému to bylo zřejmě zpočátku divné. Nám všem také. Kurýr Leicht obdržel žádané informace a zmizel ještě téhož dne. [...][6]

Náš spřátelený semilský advokát dr. Ladislav Mikulka podnikl pokus pomocí kolegy

z první války neb ze studií a nynějšího kolaboranta, advokáta dr. Passera ze Smíchova, nějak zmírniti hrozící nám osobní nebezpečí. Písemná zpráva dr. Passera našemu příteli z 5. května 1944 byla zajímavá, nepřinesla ale vcelku nic nového: Majetkovému úřadu je prý jasné, že nejsme Židé a že pro jakékoli rozhodnutí je příslušná jedině *leitstelle gestapa* v Praze. Doporučil nám svého německého kolegu, vlivného, mladého dr. Paulera, pocházejícího z Karlových Varů a manžela známé české filmové herečky Boženy Šustrové. Dr. Pauler byl štíhlý, elegantní muž vysoké postavy a bezvadného chování. Projevil ochotu ujmouti se naší obrany. Chtěl si opatřiti informace o našem případu, a proto si nás opětovně pozval do své pražské kanceláře. Dospěl k názoru, že jsme se do neblahé situace dostali svou tvrdohlavostí a nerozumnou pýchou.

Jednou mne přivedl do značných rozpaků, když mi sdělil, že hájil ředitele Postexu Maurera, a to na přání jeho ženy, že se mu ho však nepodařilo zachrániti. Maurer mu krátce před popravou svěřil různé věci *(půl hodiny před popravou se nelže,* poznamenal dr. Pauler). Maurer mu prý řekl, že od našich společníků Vobořila a Pánka obdržel značnou sumu k naší záchraně. Abych prý mu, doktorovi, vysvětlil, jak k tomu došlo – *to je přece neslýchaná věc*! Ostatně proti panu Vobořilovi gestapo prý jinak nic nemá.

Dělnické domy firmy Vobořil a Bayer. (Kreslil J. Skrbek.)

jen panu Františku Pánkovi abych důvěrně vyřídil, aby byl velmi opatrný a zdrženlivý, protože prý existuje nějaké neurčité podezření na možné kontakty s ilegální sítí. Trochu se mi třásla kolena, když jsem popíral vědomost o té peněžité záležitosti, musel jsem však připustit, že možná pan Vobořil bylnucen bez našeho vědomí odměniti Maurera a za ním stojící osoby. Výstraha na adresu odvážného pana Pánka mne hluboce znepokojila, poněvadž jsem o jeho kontaktech věděl. Pan Pánek, bývalý major československé legie v Rusku a přítel generála Ingra, zbledl, když jsem mu referoval.

I náš varnsdorfský známý, advokát dr. Josef Weigner, čestný to muž, se pokusil v Berlíně a u gestapa v Praze intervenovat, byl však hrubě odmítnut — že není třeba advokátů pro takové případy. On, člen partaje a idealista, se po vyhození z Pečkárny vrátil ke mně zcela rozrušený. Později se mu podařilo získati v Berlíně advokáta, justičního radu JUDr. v. Berg, zastupujícího průmyslové kruhy, k naší ochraně. Kontakt mezi dr. v. Bergem a dr. Paulerem byl zprostředkován a k společné domluvě došlo na podzim roku 1944. Nezaslepeným bylo jasno, že válka vstoupila do poslední fáze před neodvratnou německou porážkou. Nám nešlo ani o zrušení konfiskace, nýbrž o to, vydržeti a přežíti. Můj úkol — objasniti oběma juristům naše stanovisko — byl poněkud choulostivý. Dr. vom Berg pochopil a akceptoval náš postoj bez zbytečných slov.

Můj bratr Fritz, vzdor tělesným nedostatkům, byl roku 1943 povolán k wehrmachtu a nasazen v protiletecké obraně ve Vídni *am Himmelreich*, někde u Sieveringu. 12. června 1944 byl usnesením krajského soudu NSDAP v Hradci Králové vyloučen ze strany. V dotyčném výměru bylo uvedeno zdůvodnění, že Friedrich Bayer pochází z rodiny, státu a lidu nepřátelské, že jeho sestra Greta byla svého času vzata do ochranné vazby, jelikož před začleněním Sudet veřejně prohlásila, že by byla schopna provésti atentát na führera, a že vazby k rodičům a sourozencům, politicky takto zatíženým, přivedly jej do nepřekonatelného rozporu s povinnostmi člena strany. Jeho nezájem o stranické záležitosti a jeho neustálý a přes výtky semilské organizace NSDAP nepřerušený styk s českými kruhy byly v rozsudku zdůrazněny. Voják Fritz již dávno nestál v táboře osvobozených Sudeťáků. Nebezpečný rozsudek vzal bez námitek na vědomí a neodvolal se. Atentát na führera 20. července 1944 komentoval na můj zkoumavý dotaz spontánně slovy: *Nemohu jim* (tj. atentátníkům) *odpustiti, že nevzali větší bombu!* Když na podzim 1944 po krátké dovolené zase narukoval, tentokrát s určením Most v Čechách, došlo na turnovském nádraží za ranního šera k záhadné nehodě, při které jeho levá, nezdravá noha se dostala při rozjíždění vlaku pod kolo vagónu a byla nad kotníkem oddělena od těla. Setrval při vědomí a byl dodán do špitálu německého letectva v Turnově, ačkoliv žádal o převoz do civilní nemocnice. Několik hodin jsme stáli otec, já a švagr Otakar u jeho lůžka. Netřeba líčiti, jak telefonická zpráva z Turnova zapůsobila na jeho ženu, na matku a nás všechny. Byl a zůstal pro naši matku dítětem bolesti. Bolest musela býti snášena — všude kolem panovaly bolest, strach a bída války u tak mnohých. Fritz strávil následující období až do konce války v lazaretu, kde byl vyšetřován vojenskými úřady a gestapem a zůstal obdivuhodně pevný a psychicky nezlomen. Později byl propuštěn k své rodině v Semilech [. . .]

V Praze jsem jednoho dne obdržel od neznámé dámy vzkaz a pozdrav z varšavské *kanalizace* od mého známého Karla Reiniše, který před válkou patřil jako konfekcionář k našim zákazníkům v Praze. I on, statný mladý muž, Žid, byl nacisty zavlečen do nějakého koncentráku na východě; podařilo se mu uniknouti a dostat se do Varšavy, kde se připojil v ghettu a pak v kanalizačním systému města k polským a židovským bojovníkům. Neznámá, která se mi představila jako příbuzná Karla R., mi tlumočila jeho

žádost o různé potřebné věci a zařídila jejich dopravu na adresu v kanálech. (Karel Reiniš mi po návratu do Prahy jako poručík Svobodovy armády řekl, že zásilku obdržel.)

Podávám tu zprávu o několika židovských přátelích a známých, kteří inferno přežili. Nevím nic o mrtvých, o těch, kteří se nevrátili z řad našich známých, o dobrém panu Zeislovi z Varnsdorfu, se kterým jsem býval tak často v Praze a večer v Liběchově, v zámecké hospodě u starého Kramářovce pana Paka, nebo v Hamru na Jezeře, o sestře pana Zeisla, vdově po plukovníku Dannhäuserovi; oba byli náhle z Prahy odvlečeni bez návratu, o Löwyově rodině z Varnsdorfu a mnoho, mnoho jiných. Jak strašně ubozí nešťastníci ztratili život — neznámí, nezvěstní, zakopáni neb upáleni — nechť odpočívají v pokoji — Shalom! Není tomu tak, že bychom měli jen židovské přátele a známé, avšak jim, pronásledovaným a zavražděným, patřily naše sympatie, účast a zármutek, nikoliv pronásledovatelům a jejich obdivovatelům neb lhostejným kývalům. [. . .][8]

Náš starý známý a pražský reprezentant pan Max Ullmann a jeho manželka (zmínil jsem se o něm ve *zmařených vídeňských zásnubách*), oba již v penzijním věku, nebyli zavlečeni. Ztratili svůj byt na Smíchově, V lesíčku č. 1, a byli strčeni do části ubohého bytu na Starém Městě. Poznamenáni žlutou židovskou hvězdou netroufali si jet tramvají ani vyjít na ulici. V uších jim znělo trapné: *Ajvaj, ajvaj, ajvaj-vaj, my nesmíme na tramvaj, ajvaj, ajvaj, ajvaj-vaj, Soběty jsou Židů ráj*! Nechtěli ten ráj, ale měli smrtelnou úzkost.

Tam na Starém Městě jsem je několikrát vyhledal, abych jim poskytl trochu útěchy a nepatrnou pomoc. Max Ullmann mi jednou svěřil, že jeho krásná dcera z dřívějšího manželství, bohužel odedávna hodně výstřední, se již před válkou spojila s elegantním hochštaplerem. Již tehdy rodičům dovedně předvedla farci svatby v bílé róbě, se závojem, květinami a svatebním kočárem. (Skutečnost, že *křesťanská* svatba byla jen fingována k uklidnění rodičů, se prozradila až dodatečně.) Tento *manželský pár* vstoupil po obsazení Prahy za temných a neznámých okolností do služeb okupantů a působil později v německých tajných službách v Maďarsku a Turecku. Registrační lístky starých Ullmannů v kanceláři židovské obce v Praze, kontrolované gestapem, zmizely. Občas se v útulku starých na Starém Městě objevil záhadný německý návštěvník v civilu s dopisem od dcery, nějakým proviantem a podobně. Blahosklonně poznamenal, že se jim nic nestane, poněvadž jsou *pod ochranou* a jejich registrace prý byla vymazána. Tak živořili ve strachu, nejistotě a naději ve svém útočišti, v zimě sotva vytopitelném. I já jsem se vždy nedůvěřivě v domě rozhlížel, než jsem zazvonil a po úzkostném ohlížení byl vpuštěn.

Koncem roku 1944 nebo začátkem roku 1945 zmizeli Ullmannovi z bytu a brzy jsem obdržel lístek od nich z ghetta v pevnosti Terezín. Ullmannovi tam přežili a později vypravovali o obludně směšných poměrech v ghettu, prosycených očekáváním smrti. Židovské koncerty, divadelní představení, návštěvy funkcionářů švýcarského Červeného kříže, inscenované masopustní a dětské průvody, mezitím zase transporty do východních spalovacích táborů. To vše v přímém sousedství žalářů gestapa a popravčích míst pro odbojné *árijce* a *neárijce*, v temném obvodu terezínské pevnosti. Jak se později nevím jakou cestou proslýchalo, byla Ullmannova dcera společně se svým druhem před vstupem Rusů do Budapešti gestapem zastřelena jako již nepotřebný nástroj. S tím bezpochyby souvisel i zmíněný odsun Ullmannů do Terezína. Štěstí, že tou divnou *ochranou* neztratili také životy a že se pak po válce mohli ještě několik let těšiti ze života a svobody.

Nepřísluší mi referovati o 20. červenci 1944. Hrdinná a mučednická smrt odvážných mužů německého odboje v tento den a v dřívějších i pozdějších dnech — po odporných

procesech před berlínským *volksgerichtem* se nás všech hluboce dotýkala, ačkoliv v této příšerné válce již předtím hekatomby lidí ztratily život a další hekatomby měly ještě následovati. Věděli jsme, že je nezbytno zachovati jasnou dělicí čáru mezi těmi, kdož stáli proti Vůdci *(gegen den Ver-führer)* a jeho režimu od začátku v opozici a bojovali proti zlu, a těmi, kteří teprve v důsledku hrozící vojenské katastrofy dospěli k odsouzení A. Hitlera a nacismu.

Předzvěsti konce

Začátkem roku 1945 aranžoval dr. Pauler pořízení nového protokolu s námi ve zlověstné Pečkárně v Praze. Lze si představiti, že otec i já s divnými pocity jsme vstoupili do této budovy v hodině, určené obsílkou. Dr. Pauler nám ovšem předem ústně avizoval, že vyslýchajícím úředníkem bude komisař Pauler, jeho bratr, o jehož existenci jsme předtím nevěděli. Konstatovali jsme, že si bratři jsou dost málo podobní. V protokolu byly do popředí stavěny hospodářské motivy našeho odchodu z Varnsdorfu v roce 1938.

Brzo nato nám dr. Pauler navrhoval podání žádosti o milost führerovi, čímž nás vylekal. Bylo ovšem choulostivé oponovati. Vyčkali jsme příjezdu justičního rady dr. vom Berga do Prahy a došlo ke společné schůzce v kanceláři dr. Paulera. Moudrý justiční rada dal na srozuměnou, že považuje za rozumné ponechat naši věc pokud možno v klidu. To se shodovalo i s naším názorem. Poznamenal, že problematika majetkových poměrů a našeho statutu se rozuzlí pravděpodobně sama po skončení války v obnovené Československé republice, doufejme, že ne v úplně ruském smyslu. Doktor Pauler se velmi rozzlobil, když slyšel tyto defétistické názory z úst právníka, řka, že on počítá vzdor všemu s konečným vítězstvím, nebo přinejmenším se setrváním Čech a Moravy ve svazku říše. Justiční rada se na chvilku odmlčel, opřel se do svého křesla a pronesl pak s lehkým úsměvem, že asi ve vybombardovaném a skleslém Berlíně propadl stísněné náladě a že nyní musí být dr. Paulerovi povděčen za vzkřísení a důkaz neoblomného smýšlení, vládnoucího zde v Praze. Po opuštění kanceláře dr. Paulera řekl nám na schodišti s úsměvem: *Musím být opatrnější, jinak mě ten nahoře ještě nechá zatknout pro rozšiřování únavy z války a defétismus!* Slíbil nám, že vynaloží vše, aby v Berlíně a zde v Praze naše záležitosti insistoval. Slib splnil. Věděli jsme také, že usiluje o záchranu života textilního průmyslníka, (barona) Kubinského, českého Žida, myslím z Berouna, sedícího v nějakém koncentračním táboře jako kancelářský písař.

Před zmíněnou schůzkou v Praze někdy koncem roku 1944 navštívil dr. vom Berg Semily. Když jsem jej v oné zimní noci odvezl taxíkem pana Nosála ze Semil do Turnova k vlaku, mínil, že by bylo dobře, kdyby v zemi, sousedící s Německem, zůstalo v průmyslu a hospodářství vůbec aspoň pár Němců, kteří nebudou nenávidění jako nohsledové Hitlera a nacismu. Když jsem já, nacismem týraný, odvětil, že i po válce chci být Čechem *(daß ich auch nach dem Kriege Böhme sein wolle)* a nechci hájit říšskoněmecké zájmy, pronesl vážně: *Pane Bayer, rozumím velmi dobře, jak smýšlíte, ale nezapomeňte, že existují věci, které mé německé uši nesnášejí!* Dr. vom Berg byl spravedlivý, což v oné době se mohlo zdát zvláštním, i moudrý německý muž. Musel jsem později často vzpomínat na náš důvěrný rozhovor v malém skřípajícím taxíku na kozákovské silnici.

Koncem března neb začátkem dubna 1945 byl avizován telegraficky dr. vom Berg, přijíždějící odněkud z Jugoslávie, a já jsem očekával ve foyer hotelu Šroubek na Václavském náměstí po celý den příjezd jeho balkánského vlaku. Když se doktor konečně objevil, mínil, že konec války je v bezprostřední blízkosti. Řekl, že svou rodinu mezitím

dopravil do nějakého penziónu v rakouských Alpách. Radil jsem mu, aby se tam také sám odebral a vyčkal konce války. Řekl ale, že až nastane rozhodující chvíle, musí být v Berlíně. Dr. vom Berg si tehdy nepřál zaplacení za prokázané služby. Mou nabídku odmítl — není teď ničeho třeba a o říšské marky není nouze. Když jsem mu pak nabídl po očekávaném konci války a v případě našeho přežití převod z pohledávky naší firmy ve Spojených státech, zeptal se s úsměvem: *U kterého Žida jste chodil do školy?* a poděroval mne rakijí a cigaretami, které přivezl ze Slavonie. I vrátný hotelu obdržel cigarety. Ten mi již včera řekl, že dr. vom Berg vždy přiveze něco dobrého ke kouření a že je rád očekáván — pokoj se pro něj vždycky najde. Pak mne doktor vyzval, abych počkal, až se vrátí od gestapa v Petschkově paláci, kam se chtěl podívat v zájmu naší bezpečnosti. Po návratu byl nějak rozveselený a vypravoval, pozoruje mne svýma moudrýma očima skrze kulatá skla brýlí, že gestapáci prý nechtěli mluvit o ničem jiném, než o hrozivé válečné situaci, o eventualitách zhroucení říše a o osudu jejich pražské *leitstelle*. Řekl, že očekávali útěchu od něho. *Je vlastně komické, že takové hovory se mají vésti ausgerechnet na gestapu a že zrovna já je mám utěšovat*, dodal. Prosil jsem ještě doktora, aby dal brzy o sobě vědět, a vlezl jsem pak do přeplněného vlaku do Semil, který se ve strachu před americkými stíhačkami (kotláři) vlekl namáhavě od stanice ke stanici. Bylo to moje poslední setkání s doktorem Bergem. Nikdy později jsem o něm neslyšel a doufám jen, že konec války a ruskou okupaci přežil.

My jsme jen doufali v brzký konec hrozné války a věděli jsme, že pokud přežijeme, nebude již o našem osudu rozhodovati gestapo, nýbrž zcela jiné instance osvobozené země. Detonace při hrozném a nelidském bombardování Lipska a Drážďan a při náletech na Most a Ústí nad Labem byly slyšet někdy až k nám a z opačného směru dunělo kanonáda a vyhazování mostů u Vratislavi. Lotte a já jsme se na jeden den dostali do Liberce, abychom krátce navštívili její rodiče. Ruská fronta stála již u Zhořelce, burácení výstřelů z děl neustávalo, městem jely sanitní vozy přímo z fronty a proudy zubožených, bezradných a ztracených civilních uprchlíků ze Slezska a Pruska vlekly se bez cíle sem a tam. Prostorné liberecké nádraží bylo uprchlíky přecpáno. Mnozí mluvili polsky nebo směsicí němčiny a polštiny. Malé děti, starci a nemocní leželi na špinavé slámě a hadrech na holé podlaze a nástupištích, lidé v tlačenici umírali, Hitlerova mládež rozdělovala malé porce bídného chleba. Zápach v nádražní budově byl nesnesitelný. Chaos a srdcervoucí bída a špína vyvolávaly myšlenky na poměry v koncentračních táborech. Panika zachvátila dav, když zazněly sirény na znamení náletu, asi omylem, poněvadž náš vlak *do protektorátu* po hodinovém čekání přece jen odejel, právě když jsme se již rozhodovali opustit město pěšky. Teď, nacpáni do špinavého vagónu, jsme byli šťastni, když se vlak dal do pohybu.

Semilský okresní hejtman dr. Schiepek byl mezitím odkomandován k vojsku. Jeho zástupce, pan Füßl, nám koncem války oznámil, že došla výzva od *majetkového úřadu* v Praze, aby hejtmanství určilo pro náš semilský podnik treuhändera, jak se vyjádřil, *honoris causa*. Věděli jsme, že pan Füßl je dávno v úzkém kontaktu s odbojem. Prosili jsme ho, aby jmenoval sebe, což pravděpodobně také učinil. V každém případě mu šlo o to, abychom se o podnik i nadále starali.

Pražský doktor Pauler, který až do konce války kryl a zaměstnával položidovku jako stenotypistku a tím ji zachránil (sama mi o jeho noblesním chování vypravovala), nás v posledních dnech třetí říše ještě telefonicky vyzval, abychom přišli podepsat jím připravenou žádost o milost, protože prý má naději na příznivé vyřízení a tím odstranění osobního nebezpečí pro nás. Když jsem u aparátu odmítl s poukazem na strach z gestapa, řekl: *Vy jste ale zbabělci! (Ihr seid's ja Feiglinge!)* To byla poslední slova.

která jsem od něho slyšel. 2. května 1945 vyvedl pana Františka Pánka, který byl několik týdnů předtím zatčen gestapem pro spojení na londýnské členy československého exilu a kterému hrozila poprava, z dvora pankráckého žaláře na svobodu. Po kapitulaci byl dr. Pauler se svým bratrem, komisařem gestapa, zatčen. Vazbu nepřežil. Pravděpodobně bídně a smutně zahynul. Ačkoliv stál v druhém táboře, zůstávám mu vděčný. V podstatě byl dr. Pauler humánní a snažil se nás chránit, i když náš hluboký odpor vůči nacismu a jeho metodám mu nezůstal utajen.

Zatímco pan František Pánek v posledním údobí války seděl v pankrácké věznici a hleděl vstříc nejistému osudu, podařilo se získat jednoho z hlídačů pro dopravu zpráv mezi paní Pánkovou a jejím manželem a pro doručování potravin, nutných k zachování života. Jednalo se o bývalého malého drážďanského obchodníka, vězícího nyní v nacistické uniformě, který se pravděpodobně stal raději vězeňským dozorcem než hrdinou na frontě. Tento dojem jsem alespoň měl, když jsem trochu napomáhal psychologicky podporovat ošetřovatelské kontakty, což ovšem nebylo zcela bez rizika. Když jsme se po ukončení války šťastně shledali, vypravoval mi Pánek, který byl vedoucím členem odbojové skupiny, jsoucí v trvalém kontaktu s Londýnem, že tomu dozorci, jménem Weiß, během věznění slíbil, že se o něj postará, až dojde ke zhroucení

Jan Bayer.

německé vlády v protektorátě. *Jednoho večera, krátce po kapitulaci wehrmachtu v Praze, přišel Weiß ke mně do vily v Dejvicích*, vypravoval pan Pánek. *Co jsem já, člen odboje, šťastný nad nedávným dvojnásobným osvobozením, měl dělat? Nemohl jsem nedostát svému slovu a přenechat ho prostě svému osudu! Tak jsem jej uschoval chvíli u sebe ve sklepě. S trochou proviantu, penězi a ošacením jsem ho pak odvezl na československo-saskou hranici a propustil přes hranice domů.*

Jičínští gestapáci se v posledních měsících války, když si začali uvědomovat soumrak své třetí říše, chovali konciliantněji a zdvořileji než dříve. Při týdenních kontrolních návštěvách v továrně a obvyklých nákupech zboží u důvěrníka pana Táborského se stali hovornými a zdálo se, že již nechtějí vyvolávat u navštívených strach a bázeň. Jednou pan Corswandt dokonce chevalereskně nabídl mému otci pouzdro s cigaretami a mně vstávaly vlasy hrůzou, když otec nabídnutou cigaretu odmítl a po udiveném gestu pana Corswandta: *Tyhle cigarety nechci, ale až mi přinesete ty, co jste mi tenkrát sebral, tak si zapálím.* Vznikal dojem, že by nyní leckoho vzbudili z mrtvých, kdyby to bylo bývalo v jejich moci. Zdálo se, že se jich začal zmocňovat strach z blížící se odplaty. Ruští a čeští partyzáni, projevující se v okolí, je zřejmě velice znepokojovali.

V posledních dnech války vlezl nový náčelník gestapa v Jičíně, nějaký pan Smetana z Vídně, dokonce do mého bytu, když mne v sobotu nezastihl v továrně. Prohlásil, že chce zaplatit nějaký malý dluh za odebrané zboží. Ve skutečnosti zřejmě chtěl hovořit se mnou o rapidně se zhoršující válečné situaci a o nadcházejících událostech. Naříkal, že má ve Vídni, nyní již obsazené Rusy, dva domy a chtěl nyní zase být Rakušanem, i když ne v ruské části. Zdůraznil, že byl gestapem převzat jen jako rakouský kriminální úředník a že je naprosto bez viny na spáchaných ukrutnostech a hrůzách a jak řekl, na hrozném zániku židovského obyvatelstva. Ukázal mi potvrzení partyzánské brigády Jana Žižky o převzetí dvou prasat, vystavené jistému sedlákovi z okolí, kteryžto doklad odevzdal úřadům, aby byl z obliga. Byl jsem rád, když Rakušan zase odtáhl, i když již dříve jednou označil postup gestapa vůči nám za *šílenství (Wahnsinn)*.

Dne 3. května, když *führer* dlel již v pekle, začal převrat v našem kraji, speciálně v Chuchelně a Semilech. Po obědě začaly houkat sirény a všude se ukázaly červeno-bílo-modré vlajky republiky a četné rudé vlajky se srpem a kladivem. Němci byli sehnáni a internováni, vojenská hlídka v Zittwerke v Řekách, kde v budovách velké staré textilní továrny Schmitt byly montovány hnací agregáty V 2, kapitulovala. Náš osobní vůz Opel Olympia stál na pokyn a podle ujednání s Revolučním okresním národním výborem od 3. května večer u zámku k dispozici a já jako řidič. 4. května někdy v pět hodin ráno, dřímal jsem ve voze, vzbudil mne štábní kapitán v záloze Wohlmuth, předseda výboru, s otázkou, zda bych mohl odvézti do šestnáct kilometrů vzdáleného Vysokého parlamentáře ONV, kteří tam měli vyjednávat jakési příměří. Samosebou jsem přijal. Semily byly osvobozeny, horské městečko Vysoké nad Jizerou však bylo v noci obsazeno oddílem SS a příslušníky NSDAP-Gauschule, nacházející se v tamní Kramářově vile. Mělo být pokud možno zabráněno vojenskému střetnutí a krveprolití. Podle posledních zpráv a příkazů německých míst v Praze měly být tolerovány české vlastenecké revoluční výbory a mělo se zakročovat silou jen proti komunistickým pokusům o uchopení moci.

Do Vysokého byli spěšně vysláni: německý okresní hejtman dr. Jessensky, úřadující po odvelení dr. Schiepka, jeho zástupce, již jmenovaný pan Füßl, a semilský hotelíér Kvapil, můj dobrý známý, za revoluční výbor. Byli jsme vybaveni velkou bílou vlajkou, Kvapil a já jsme měli pásky v barvách republiky. Cílem akce měla být ochrana vysockých občanů a odchod SS z Vysocka. Po překonání různých silničních zátarasů, pořize-

ných v noci českými povstalci, jsme byli před obcí Vysoké zadrženi hlídkou těžce ozbrojených esesmanů a hitlerjugend z gauschule. Pasažéři mého vozu museli vystoupit a se zdviženýma rukama jít před vozem na vysocké náměstí. Tam stáli muži z města, obklíčeni vojáky SS v přilbách a s kulomety. České prapory, stržené z domů, byly právě páleny na hranici. Naši parlamentáři zmizeli v radnici. Po chvilce jsem byl hnědě uniformovaným funkcionářem partaje, zřejmě z gauschule, a jeho asistenty vytažen z auta a strčen do davu mužů na náměstí. Zdálo se, že ten hnědý bažant řídí celou akci.

Místním rozhlasem bylo oznámeno, že sehnaní obyvatelé a domy městečka budou prohledáni a nálezy zbraní budou potrestány podle válečného práva. V kapse svého starého skotského pláště jsem mačkal nedovolenou nabitou pistoli, kterou jsem (bohužel) před jízdou neodložil. Byl jsem v ošklivé situaci a dobrá rada drahá. Jen chladnokrevnost a drzost mi nyní mohly být záchranou. Ten hnědý již nebyl v dohledu. Šel jsem zcela klidně a jakoby nezúčastněně k svému vozu, který stál na rohu náměstí. Vtom vyskočil od svého kulometu malý esesák temného vzezření, pocházející z bůhvíjaké rasy, asi vražednické, přistoupil ke mně a řval: *Zbraně?* Ve stejném okamžiku hmátl po mé ruce, v kapce pláště kryjící revolver. Hrozivě ke mně vzhlížel. Já zcela chladně a klidně po německu: *Samosebou mám zbraň — jsem přece řidič německého okresního hejtmana, který tam* (ukázal jsem na radnici) *vyjednává a na kterého čekám!* — *Němec?* — *Ovšem, není to slyšet?* K mému ulehčení upustil po této krátké rozmluvě ode mne, souhlasně kývl a vrátil se k své strojní pušce. Nasedl jsem pomalu do vozu, odložil plášť a schoval zbraň opatrně a nenápadně pod zadní sedadlo. Nato jsem si zapálil doutník, abych působil zcela nezúčastněně na dění. Nikdy v životě mi doutník tak málo nechutnal než onen ve Vysokém ráno 4. května 1945. Naštěstí k další konfrontaci nedošlo, poněvadž vzápětí se objevil hoteliér Kvapil se vzrušující zprávou, že se my dva máme okamžitě vrátit do Semil a přivézt jistého dr. Lhotu, který měl dosvědčit, jak je v Semilech zacházeno se zajatými Němci. Okresnímu hejtmanovi a panu Füßlovi je vyhrožováno zastřelením za zradu.

Tak jsme se s naší bílou vlajkou vydali spěšně dolů do Semil. Rozhodl jsem se, musí-li to být, nastoupit ještě jednou cestu do Vysokého, ovšem beze zbraně. Nemohl jsem parlamentáře a akci nechati ve štychu. Během jízdy hoteliér vypravoval, že dr. Lhota je český lékař z blízké Lomnice nad Popelkou, známý jako kolaborant a Vlajkař. Od včerejšího převratu je zavřený s jinými kolaboranty a Němci. Po příjezdu do Semil jsem ze skrýše vytáhl zbraň a deponoval ji u člena výboru. Po několika minutách jsme byli s dr. Lhotou opět na cestě do Vysokého. Kvapil mu domlouval, aby ve Vysokém vymaloval růžový obraz o korektní vazbě Němců v semilském zámku a doktor pořád opakoval, že neví, co se vlastně stalo, poněvadž prý včera na ulici v Lomnici dostal zezadu ránu do hlavy a asi ztratil vědomí; že dobře nevidí a je ještě zcela pomatený a neschopen jasně myslet. I já jsem mu domlouval. Prý pak ve Vysokém vypovídal skutečně poměrně příznivě. Potom se z radnice vrátili dr. Jessensky, Füßl a Kvapil a dověděl jsem se o chabém výsledku vyjednávání: Vysoké zůstává obsazeno, v Semilech zajatí musí být okamžitě propuštěni a odvezeni do Vysokého — v tom případě SS neobsadí Semily. Byl přistaven nákladní vůz, obsazený deseti muži SS s ručními zbraněmi a kulometem. Měl jet těsně za námi do Semil převzít zajatce a vrátit se s doprovodem do Vysokého. Bude-li střílenо na nákladní vůz, palba bude opětována a ostřelován náš parlamentářský vůz — příjemná to vyhlídka! Odejeli jsme mávajíce bílou vlajkou, nebezpečný nákladní vůz v zádech. U záseků jsme po každé opakovali naše říkání, abychom byli propuštěni a nedošlo k incidentu. Měl jsem trvale zařazenu vyšší rychlost, abych při eventuálním propuknutí střelby pokud možno

unikl z cesty do lesa nebo aspoň někam do terénu. Ale vše hladce proběhlo. Po příjezdu do Semil se mi trochu třásla kolena a žádal jsem členy ONV, aby zpětným doprovodem pověřili někoho jiného, což se také stalo. Ještě jsem viděl v bráně starého zámku, jak vyšli zajatci a lezli na nákladák, znamenající pro ně (asi jen dočasně) spásu. Pak jsem pocítoval už jen těžkou únavu a prázdný žaludek.

Dne 5. května začalo povstání v Praze. U nás v Semilech zavládlo po prvním jásotu na náměstí a v ulicích náhle ticho, poněvadž v noci do města přitáhl oddíl německého vojska, pochodující z krkonošských hor přes Vrchlabí a Jilemnici, který obsadil již zmíněné Zittwerke v Řekách (Jizerodolí). Lidé zůstali ve svých domech. Byli jsme v jakési zemi nikoho. Z příznivého pozorovacího bodu severně od mého domu, z výšiny nouzovské jsme spatřili větší oddíly Vlasovovy armády, někam táhnoucí. Nebylo jasné, zda tito vojáci, rekrutovaní z ruských zajatců a přeběhlíků, se přidají k té či oné straně nebo vůbec k nikomu. Okresní národní výbor uzavřel s německým vojenským velitelem v Řekách jakési příměří, podle kterého ve městě měl být zachován klid a v Řekách až na další zmíněný německý oddíl. Továrny ve městě a okolí beztoho od 3. května nepracovaly.

Dne 8. května vypukl jásot nad německou kapitulací a toužebně očekávaným koncem války. Spousty německých vojáků ponejvíce v uzavřených formacích a civilistů na útěku proudily po jizerské silnici z krkonošské oblasti do Semil, kde byly zadrženy a odzbrojeny. Civilistům byly odňaty svršky, které při útěku zachránili. Byli pak běžně odsunováni směrem na Železný Brod. Nebylo divu, že u velké části českého obyvatelstva po strastech a utrpení okupace prolomily nyní nenávist a zlost všechny zábrany; přesto byla podívaná na některé scény trapná a smutná. Bolelo vědomí, že opět, tak jako za války, většina nepřímo vinných lidí musela vypít kalich utrpení a hořkosti až do dna.

Po kapitulaci

Praha byla po kapitulaci Německa dne 9. a 10. května 1945 obsazena Rudou armádou. Oficiálně šlo o osvobození hlavního města, ačkoliv kapitulace vojsk proběhla před příchodem Rusů, zatímco americké tankové oddíly generála Pattona, stojící již asi od 5. května u Plzně a Berouna, nesměly proniknouti do Prahy v důsledku starší americko-ruské dohody. Stalin přelstil Američany. Do Semil vstoupil oddíl ruského trénu dne 10. května směrem od Vysokého.

Můj bratr Fritz byl za několik dnů československými četníky odvezen jako příslušník wehrmachtu do Frýdlantu. Rusové jej však na přímluvu četníků propustili jako invalidu domů. Jeho pocity na zpáteční cestě do Semil byly jistě příjemnější, než na cestě tam.

České úřady pod vedením okresních národních výborů fungovaly od 8. května. Naše rodina byla tabu a nemuseli jsme se ničeho obávat. Nehledě k naší oblibenosti u dělnictva a občanstva vůbec vyhovovali jsme i nejpřísnějšímu výkladu podle nových, pro Němce a kolaboranty tak zničujících dekretů o státním občanství a majetku, ve smyslu příznivém. Otcova a moje rodina byly právem považovány za odpůrce fašismu a občany republiky. Německá konfiskační opatření z doby války byla ex lege nicotná a neplatná.

Mohli jsme se oddávat pocitům štěstí, že jsme válku přežili a zachovali věrnost našim ideálům o humanitě a lidské důstojnosti i věrnosti rodné zemi. A přece jsme nemohli býti spokojeni, když na místě míru a zajisté nutného potrestání provinilců bylo proklamováno všeobecné vyhnání Němců a jejich totálního oloupení a nastalo

Josef Vaněk.

spěšné a ponejvíce nelidské uskutečňování tohoto programu. Od Františka Pánka jsem slyšel, že ještě v Londýně Edvard Beneš při interním jednání o plánovaném vystěhování Němců odmítl odnětí všech svršků slovy — *nejsme přece loupežníci*! Jeho pozdější oportunistická slova na adresu českého obyvatelstva — *Věřím, že jste odsun Němců provedli všude humánně, T. G. Masaryk by byl jistě po všem, co se stalo, schvaloval náš postup* — se nám zdála neodpustitelnou urážkou filozofa a humanisty, prvního prezidenta republiky.

Ne, nezjistil jsem, že by slušní Češi, ani navrátilci z hitlerovských koncentračních táborů a žalářů považovali zločiny nacismu za platnou morální legitimaci k vyhnání a totálnímu oloupení všech Němců, spojenému s fyzickou likvidací nesčetných obětí. Nikdo neměl právo vykořeniti a vyhnati početné starousedlé obyvatelstvo ze země. Ani koncentrační tábory Hitlera, ani hrozné vyvraždění Židů, ba ani úmysl mnohých nacistů vystěhovat český národ nebo jeho část po vyhrané válce někam na východ a germanizovat eventuálně rasově vhodné jedince, nezakládaly právo na vyhnání všech Němců, většinou přece jenom osobně nevinných nebo aspoň zločiny nepoznamenaných, těch svedených a k nepravostem mlčících, i těch spravedlivých a vlastním režimem utlačovaných.

Nové, neblahé direktivy byly uplatňovány v tvrdé, spěšné praxi, protože po vší bídě, válce a utlačování ti, kteří žíznili po humanitě, spravedlnosti a zachovávání božích přikázání, byli odsouzeni k mlčení. Slovo a čin strhl na sebe slepý šovinismus, kterému udeřila hodina pomsty a konečného rozřešení národnostních problémů

v Čechách a na Moravě, i chátra, žíznící po kořisti. Vedení českých komunistů a jejich mistři v Moskvě rozpoznali, že ohromný převrat, nepořádek, nezákonnost, demoralizace, destrukce a plenění by jejich konečným cílům mohly býti jen prospěšné, také si zajisté slibovali mnoho od nezřízeného přívalu ožebračených a vykořeněných do poraženého, hladovějícího Německa. Odsun Němců (a na Slovensku i Maďarů) byl prováděn od května 1945 až asi do začátku roku 1947. Výjimky existovaly jen pro uznané antifašisty, národnostně smíšené rodiny a pro určité odborné dělníky. Tito Němci byli zpočátku šťastni, že mohli zůstat ve vlasti. Ale postupem doby jejich domov osiřoval a stával se nehostinným a mnozí nakonec toužili po odchodu. Čechům, kteří v roce 1938 vytrvali v Sudetech, nebylo vcelku za války ze strany Němců ubližováno a nepodléhali vojenské službě. Nyní byli považováni takřka za pololokalobaranty a nemohli nic říci. Vskutku byl velký počet i českých rodin nějak odsunem Němců postižen, poněvadž existovalo dost příbuzenských a jiných vztahů. Samozřejmě i naši příbuzní z Hamru a Mimoně, Vratislavic a tak dále museli opustit zemi. Možnosti pomáhat a podporovat je byly velice omezeny. V celé zemi se vyvíjelo cosi mezi osvobozenou republikou a všude pronikající komunistickou diktaturou, která usilovala o všechno možné, jen ne o svobodu, právo a humanitu.

Ihned po skončení války jsme se snažili uvésti do chodu náš podnik. To znamenalo především opatřiti přízi, zejména umělé hedvábí, z tuzemských přádelen. Řídil jsem nákladní vůz do Terezientálu u Hostinného a do Lovosic u Litoměřic, kde se nacházely továrny na hedvábná vlákna. Náš řidič Reichl nebyl k dispozici, sloužil jako voják — šofér. Společně se skladníkem Strnadem a montérem Nesvadbou z naší továrny jsem navštívil i barvírny a úpravny v pohraničí, v Teplicích a Krásné Lípě, kde koncem války uvázly nějaké naše polotovary. Zajímavá byla jízda z Lovosic severním směrem přes průsmyk pod Milešovkou. To byla ta silnice, po které před několika dny v obráceném směru probíhal útěk německých vojsk z Berlína a Lipska ku Praze a zástup pronásledující Rudé armády. Silnice byla Rusy uvolněna jen spěšně a neúplně, její okraje byly zavaleny německým válečným materiálem, hlavně děly a motorovými vozidly všeho druhu. Výzbroj a munice byly roztroušeny v ohromném množství. Stroje zřejmě zůstaly na útěku ležet bez pohonných hmot, nebo prostě nemohly proniknouti a vytvořily bariéry proti postupujícím Rusům. Když jsme pozdě odpoledne sjeli dolů k Teplicím, byli jsme zadrženi ruskými hlídkami a komandováni s naším plně naloženým nákladákem k odvlečení vozidel na velkou louku vedle silnice. Hlavní práci konaly ovšem těžké ruské vozy a stroje. Sehnaní civilisté, Němci, sloužili přitom jako tažná zvířata. Obávali jsme se, že náš vůz, byl to Fiat Diesel, který sloužil donedávna u Luftwaffe, při tahání vraků, poškozených a někdy i bez kol, vypustí při této práci duši a chtěli jsme se proto vzdálit, což se nám ale hned tak nepodařilo — *Wehrmacht-avtomobil — rabotat*! nám bylo přikázáno. *Kušánije* (jídlo) nám bylo přislíbeno, když jsme upozornili, že máme hlad, aby nám bylo dovoleno vzdáliti se. Konečně se nám v příznivém okamžiku podařilo nepozorovaně uniknouti. V teplické úpravně a barvírně firmy Grotthaus jsme z našich polotovarů nenašli nic. Pan Grotthaus naříkal a plakal, když nám líčil, jak Teplice byly pleněny a vyloupeny cizími nucenými dělníky a lůzou, když nastal konec. Mimoděk jsem si vzpomněl na Schillerova slova z Písně o zvonu:

Vor dem Sklaven, wenn er die Kette bricht,
vor dem freien Menschen erzittert nicht!

Kdo ale udělal z lidí otroky a držel je proti jejich vůli? Ďábelský okruh zla se uzavíral.

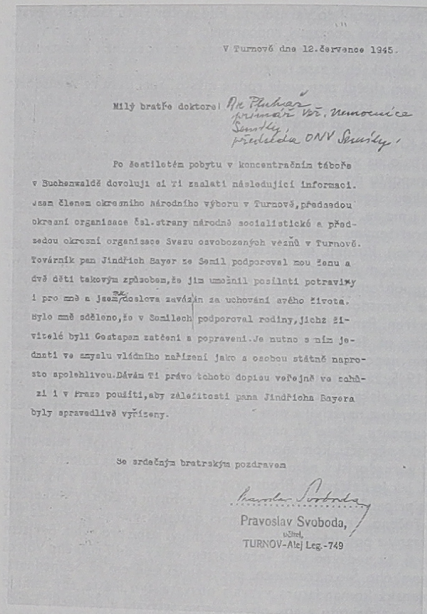
Navečer jsme se s naší fůrou dostali do Varnsdorfu, kde motor Fiatu začal stávkovat. Ruský vojenský nákladní vůz, plně obsazený rudoarmejci, nás vzal ochotně do vleku a uháněl s námi divoce po hlavní třídě města, takže jízda hrozila skončit katastrofou, ale v tom motor získal na obrátkách a zase fungoval.

Skoro po sedmi letech jsem shlédl zase svoje rodné město. Spal jsem ve varnsdorfském bytě mého bratra Fritze, který se tam mezitím i se svou rodinou nastěhoval. Mí společníci spali na autě, aby náklad nezůstal bez dozoru. Příští ráno, když jsme se chystali na cestu do blízké Krásné Lípy, kde v úpravně se rovněž nacházely polotovary, jsme se stali svědky, jak bylo na velkém areálu varnsdorfského hřbitova formováno velké množství lidí k transportu do Saska. Mluvil jsem s některými a také s českými hraničáři, kteří před válkou sloužili ve Varnsdorfu u finanční stráže a nyní opět nastoupili službu. Poznali jsme se. Stáli tam dost bezradně a neveseli. Zřejmě pociťovali a skrývali soucit s postiženými a neschvalovali krutost akce, vedené partyzány a samozvanou národní gardou. Později, na zpáteční cestě z Krásné Lípy, jsme potkali dlouhý průvod deportovaných, mužů, žen a dětí, hnaných směrem k blízkým hranicím. Smutný průvod byl držen pohromadě a popohánět hlídači s biči. Pak jsme se podívali na náš bývalý podnik ve Varnsdorfu v Humboldtově ulici ve třetím okrese ved'e velkých Kunertových továren. Pan Richter a účetní pan Schimmer byli jati strachem, když stáli proti nám. Zdálo se, že se snad obávali nějakých fyzických inzultací z naší strany. Na to jsme ovšem nepomýšleli.

Brzy potom, v červnu 1945, žádal můj invalidní bratr ve Varnsdorfu o vystavení tzv. antifašistické legitimace, aby získal trochu ochrany pro sebe a rodinu. Odebral jsem se 22. nebo 23. do Varnsdorfu a navštívil s ním úřední místo, příslušné pro vystavení tehdy tak žádaného dokumentu. Místo se nacházelo v bývalém *vereinshausu* dřívější SPD. Úřadovali tam čeští i němečtí komunisté. Dosvědčil jsem a doložil relevantní skutečnosti. Jeden starší varnsdorfský německý komunista s puškou na zádech, zjevně podnapilý, mi dal poznat, jak je nešťastný. Představoval si revoluci dělníků v pohraničí docela jinak — v žádném případě neočekával, že dojde k vyhnání prakticky veškerého obyvatelstva. Bylo nám řečeno, že Fritz tu legitimaci dostane, hlavně proto, že byl roku 1944 vyloučen ze strany z politických důvodů, což mluví jasně pro něho. Byl jsem spokojen. Fritz vypravoval, že nedávno táhl Varnsdorfem velký oddíl ruského vojska z armády maršála Malinovského. Šlo o trestance, pochodující směrem na Seifhennersdorf v Sasku. Ruská vojenská komandatura vyzvala obyvatelstvo města, aby zamklo dveře a okna domů během průchodu a aby obyvatelstvo setrvalo v domech. Tehdy jsem také slyšel, že oba šéfové firmy J. Kunert a synové byli ve Varnsdorfu uvězněni. Husarským kouskem jednoho z jejich zaměstnanců, Čecha, bývalého kapitána fotbalového mužstva Varnsdorfu jménem Vacek, byli Heinrich a Julius Kunertové nedlouho na to odvezeni včetně bachaře nákladním autem z věznice přes blízké saské hranice do Německa.

Zkušenosti našeho civilního obyvatelstva s ruskými vojáky byly všelijaké a neobvyklé. Všichni byli pochopitelně rozradostněni vítězným ukončením války. Vzdor všem siláckým kouskům a pýše vítěze byli celkem dobrosrdeční, pokud byli střízliví. Když se však na mol opili, což se stávalo více než často — pili kořalku v každé formě a v každém dosažitelném množství, z nouze i denaturovaný líh a podobně — pak se pobyt v jejich blízkosti mohl státi velmi lehce nebezpečným, zejména pro ženy jakéhokoli věku. Německé ženy považovali beztoho za válečnou kořist.

Jeden náš semilský dělník se jednou přihnal zcela udýchaný a naříkal, že když přihlížel skupině Rusů při vaření menáže, měl být pohoštěn vařeným tučným masem, míchaným

V Turnově dne 12.července 1945.

Milý bratře doktore! Mr. Pluhařovi
Primátor Dr. Nemrovský
Starosta
předseda ONV Semily.

Po šestiletém pobytu v koncentračním táboře v Buchenwaldě dovoluji si Ti zaslati následující informaci. Jsem členem okresního národního výboru v Turnově, předsedou okresní organisace čsl.strany národně socialistické a předsedou okresní organisace Svazu osvobozených vězňů v Turnově. Továrník pan Jindřich Bayer ze Semil podporoval mou ženu a dvě děti takovým způsobem, že jim umožnil posílati potraviny i pro mně a jsem/Moskva zavázán za uchování svého života. Bylo mně sděleno, že v Semilech podporoval rodiny, jichž živitelé byli Gestapem zatčeni a popraveni. Je nutno s ním jednati ve smyslu vládního nařízení jako s osobou státně naprosto spolehlivou. Dávám Ti právo tohoto dopisu veřejně ve náhradě i v prase použíti, aby záležitosti pana Jindřicha Bayera byly spravedlivě vyřízeny.

Se srdečným bratrským pozdravem

Pravoslav Svoboda,
učitel,
TURNOV-Alej Leg.-749

Pravoslav Svoboda v dopise MUDr. A. Pluhařovi ověřuje antifašistickou činnost Jindřicha Bayera.

s rybami. Zdráhal se, asi měl strach, že mu bude zle. Jeden voják nasadil bázlivému a zdráhajícímu se pistoli na prsa: *Kušať — nebo*! Musel kušať. Někteří, snad lidé z velkých měst ruského západu, měli zase velmi dobré vychování. Všichni byli rádi, že války je konec. Nezdálo se, že by všichni milovali velkého Stalina. Velký respekt měli z vysokých důstojníků a politických komisařů. Vcelku obyčeje, mrav a způsoby Rusů neodpovídaly představám Středoevropanů. Bezohlednost a krutost vůči vlastním lidem, vojákům, byly často pronikavé a zarážející. Můj pozdější tchán, přednosta železniční stanice v Rožďalovicích u Jičína, mi později líčil, jaké obtíže měl s žíznivými Rusy v prvních poválečných dnech, když na jeho nádraží objevili několik odstavených nákladních vagónů s denaturovaným lihem ze zásob wehrmachtu, určeného asi jako

přímě do benzínu. Otvírali sudy, pili tu hnusnou tekutinu a potáceli se pak na mol ožralí po kolejích. Jeden prý ležel, modrý v obličeji, více než den ve škarpě vedle trati. Jeho kamarádi jen mínili: *Ničevo, ten zase vstane, až se vyspí!* a nechali ho ležet na dešti. Tchán se telefonicky spojil s nejbližším ruským nádražním komandem a žádal pro Boha, aby ty wehrmacht-vagóny byly někam oddisponovány. Ruský major na druhém konci drátu vyzval tchána, aby plenitele prostě odstřelil — divil se, když uslyšel, že toto přece nemůže patřit k úkolům přednosty české stanice.

Jeden český patriot z Brna, kupec jménem Bohumil Pazdera, který patřil k našim zákazníkům, vypravoval, k jakému šoku došlo v Brně po dobytí Sovětskou armádou. Dokud bylo ještě Brno v moci wehrmachtu, ženy nebyly obtěžovány a město nebylo pleněno. Po osvobození Rudou armádou musely ženy a dívky zalézt na dlouhé dny do sklepů a skrýší, nechtěly-li se vydati v nebezpečí znásilnění. Vedle hodinek všeho druhu a velikostí byla u Rusů ve velké oblibě i jízdní kola, bez ohledu na to, zda nový držitel ovládal umění jízdy a balance neb nikoliv, a že bez pneumatik nelze též úspěšně obstáti. Výměnné obchody, dobrovolné a nedobrovolné, byly ve velké oblibě. Někdo vypravoval, že jeden Rus ukořistil od malého děvčete natahovací plechovou kachnu, která mu učarovala; děvčeti zanechal náhradou jízdní kolo a utekl s tou drahocennou lacinou dětskou hračkou. Snad chtěl tu nevídanou věc přivézt svému dítěti — v tom případě mu budiž hřích odpuštěn. Všichni Rusové měli děti strašně rádi.

Jednou jsem podlehl pokušení nabídnouti ruskému vojáku výměnný obchod, ale on odmítl a z handlu nic nebylo. To bylo tak: s naším šoférem Reichlem jsme jeli nákladákem ze Stožce (průsmyk Schöber) od Rumburku směrem na Svor a Nový Bor, když nás máváním zastavil rudoarmejec. Stál vedle nádherného dvousedadlového vozu značky BMW. Šlo o elegantní šestiválec, žlutý, s černými blatníky, z nichž jeden byl poškozen. Asi řidičské umění továrýše, jenž vůz zřejmě ukořistil někde ve Slezsku, nebylo dostačující. Rudoarmejec nám sdělil, že nádržka na benzín je prázdná, a chtěl od nás líh. Toho bylo tenkrát málo a náš nákladák — Diesel— jezdil jen na naftu. Benzín jsme neměli. Mne, fandu na automobily a nadšeného sportovního jezdce, popadl chtíč získat po tolika hubených letech tak lákavý, byť dle válečného práva neb nepráva ukořistěný vehikl, a tak, podporován svým průvodcem, nabídl jsem Rusovi výměnou své zlaté kapesní hodinky. Byli bychom vzali vůz do vleku. On ale řekl: Nět, a tak z toho nic nebylo. Měl jsem se stydět!

Krutě Sověti zacházeli s ruskými antikomunistickými vojáky Vlasovovy armády, kteří bojovali nebo alespoň sloužili na německé straně. Byli nyní buď zajati, nebo vydáni Sovětům od nepochopitelně jednajících Angličanů a Američanů — propadli bez milosti smrti. Náhlá smrt byla tehdy ještě velmi častá a zbraně byly trvale připraveny zhasit lidský život. Jednou jsem slyšel na liberecké náměstí výstřely. Dva Rusové v uniformách byli bezevšeho zastřeleni na plošině vozu pouliční dráhy, když kladli odpor ruské vojenské hlídce. Byli právem neb mylně považováni za dezertéry nebo Vlasovce. Ve stejný den jsem slyšel ve Starých Pavlovicích z nějakého uzavřeného dvora výstřely. Lidé říkali, že partyzáni právě popravovali nacisty.

Na cestě vlakem z Jičína do Semil se na mne v Železném Brodě dral mladý ruský vojenský policista, doprovázen národním gardistou. Nasadil mi revolver na prsa, aby mne mohl bezpečně zatknouti. Byl jsem eskortován na nádražní četnickou strážnici, kde jsem se po identifikaci dověděl od službu konajícího četníka, že nějaký člověk ze Semil, který se nacházel ve vlaku, přivolal nádražní stráž a označil mne za Němce — nacistu, který by měl být zatčen. Kdybych vůči Rusovi nebyl zachoval úplný klid a nedával se mu smutně i překvapeně do očí, byl bych třeba dnes tyto řádky nemohl

psáti. Po telefonickém rozhovoru se semilským národním výborem jsem byl okamžitě propuštěn s tím, že se jednalo zřejmě o omyl nebo hrubou pomluvu.

Všechny větší průmyslové podniky byly (tak jako konfiskované německé firmy) postaveny pod národní správu a majitelé často zatýkáni, nebo alespoň nevpuštění do areálu svých závodů, obyčejně s odůvodněním, že veřejné mínění a klid v provozovnách to vyžadují. Ve skutečnosti bylo cílevědomě pracováno k totálnímu komunistickému převratu. I my jsme byli v červnu 1945, v den, kdy sociálně demokratický ministr pro obchod a průmysl soudruh Laušman navštívil Semily i náš závod, takto postižení. Pod pohrůžkou zatčení nám bylo zabráněno, abychom během návštěvy a nadále vůbec vkročili do podniku. Proti našim společníkům v jejich závodech v Praze-Karlíně bylo již krátce předtím postupováno podobně. *Národními správci* našeho podniku byli jmenováni jistý Václav Slezák, dosavadní náš expedient, a Karel Táborský, onen kariérista, který během války byl tak dobře zapsán u gestapa. Podařilo se mu opět získati přízeň mocných, a tak se to výborné duo od nynějška mohlo celkem nerušeně věnovati osobnímu obohacování.

Odpoledne 13. července 1945 jsem byl záludně vylákán před vyšetřovací komisi Revolučního okresního národního výboru, sestávající vesměs z mi neznámých komunistů. Jako záminka sloužilo, že je nutné třeba mé výpovědi v nějaké záležitosti. Po uvedení do místnosti komise na zámku byl jsem okamžitě obstoupen jejími členy, působícími velmi neseriózně, zřejmě aby bylo zabráněno odporu z mé strany neb pokusu o útěk. Bylo mi sděleno, že jsem zatčen, protože jsem ve Varnsdorfu nedovoleným způsobem intervenoval za svého bratra, Němce a bývalého příslušníka wehrmachtu. Mému protestu a žádosti o slyšení nebylo vyhověno a po několika minutách jsem se octl jako vězeň-vyšetřovanec ve sklepě starého zámku, v šatlavě, ve společnosti četných, ponejvíce českých vězňů. Mezi nimi jsem poznal zatím jen jednoho známého, totiž ing. Karla Vodsedálka, synovce známého dávno zemřelého politika dr. Kramáře. Ostatní osoby mně nebyly známy a tušil jsem, že se jedná o kolaboranty nacistického režimu. Tak tomu také bylo, jak jsem brzy rozpoznal.

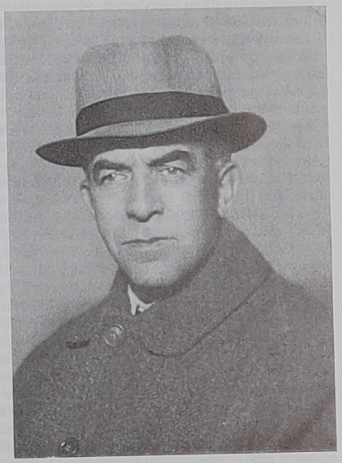
Již při mém zatčení mi bylo jasno, že pravým důvodem násilného aktu, zinscenovaného proti mně, nebyla intervence za invalidního bratra, nýbrž boj o naši továrnu, ve kterém směrodatní komunisté hodlali získati dobré výchozí postavení potupením a vyřazením mé osoby a tím akceschopnosti. Byl jsem rád, že vyvolenou obětí jsem byl já, a ne můj otec. Mé nové soudruhy v dosti prostorné a celkem čisté cele jsem překvapil hned po svém vstupu a trapném mlčení přítomných otázkou: *Copak bude k večeři?* Oni i hlídači by se byli snad méně divili, kdybych byl propukl v pláč neb nářek a zuřivost. K večeři byl kus suchého chleba a horké cikorkové kafe, z nouze požívatelné. První noc na vězeňském slamníku jsem strávil nad lůžkem jiného vězně u zamřížovaného polootevřeného okna a spal plných osm hodin. Bylo mi od začátku jasné, že tuto nedobrou věc budu moci bez vážnější újmy přestát jen tehdy, budu-li ji brát jako směšnou epizodu. To šlo, protože moje svědomí bylo naprosto nezatížené. Na nebezpečí jsem byl již zvyklý, třiatřicet let mlád a bezdětný. Přes protesty jsem nebyl volán k výslechu a žádný protokol se mnou nebyl sepsán.

Hlídací personál sestával z novopečených milicionářů. Na špatné zacházení jsem si nemohl stěžovati. Zdálo se, že ti lidé věděli docela dobře, že mají před sebou nevinného, i když *kapitalistu*. Podle možnosti se vůči mně chovali dokonce velmi slušně, zejména soudruh Melich. Sem tam mne mohli navštíviti i mí bližní, moje sestra Greta, švagr Otakar v uniformě (byl povolán jako záložník k vojsku), dále z koncentračního tábora v Oranienburku osvobozený židovský přítel Karel Reiß, dokonce i můj bratr

Fritz z Varnsdorfu a jiní. Fritz vypravoval, že se u něho ve Varnsdorfu nedávno objevila vyšetřovací komise ze Semil. Jeden z členů, uniformovaný četník, chtěl Fritze hned na uvítanou mlátit, čemuž však ti ostatní, kteří bratra znali, zabránili. Členové komise se pak — ovšem bez úspěchu — snažili od Fritze, který zůstal klidný, dovědět věci, jichž nebylo a jež by mně mohly býti kladeny za vinu.

Později bylo dovoleno přistrčiti mi pár dobrých knih. Můj byt byl zapečetěn s výjimkou nejnutnějších místností, potřebných pro mou manželku Lotte. Rodiče zůstali bohudíky bez újmy. Veřejnost vyjma zapřísáhlých komunistických fanatiků byla zjevně na naší straně, což mi bylo sděleno do kriminálu. Pomoc neb obhajoba právním zástupcem před revolučními výbory ovšem přípustny nebyly.

Jednou byl k nám do cely vstrčen ruský voják, který měl býti příštího dne někam odtransportován neb odevzdán své jednotce. Zdálo se, že nejde o nic vážného. Byl mladý a docela veselý a ptal se nás se sympatiemi, Rusům vůči vězněným a pronásledovaným vlastními, proč musíme sedět v *turme*. Ráno se myl parfémem z láhve, kterou asi někde ukořistil. Pak vytáhl z kapsy dvě natvrdo uvařená vejce, jejichž skořápky byly bohužel již hodně pomačkány, a daroval mi je: *Kušať*! Vejce byla špínou a prachem

Jindřich Bayer.

v kapse sice víc černá než bílá, nechtěl jsem ho však uraziti, doloupal jsem je a postupně pozřel, aniž bych hnul brvou. Neuškodily mi. Jindy jsem se stal svědkem, jak na chodbě věznice jeden strážný (!) potupně ostříhal jedné ženě vlasy. Byla to Němka, která někde zběhla z nucených prací, aby hledala svou rodinu, a byla chycena. Její nářek byl srdcelomný. Byl bych se na uniformovaného netvora vrhl, kdybych býval mohl.

Příliš pyšný, abych to dal najevo, a ve víře, že má vazba nebude příliš dlouho trvati, byl jsem přece jen zarmoucen, že nyní musím tráviti svůj čas za mřížemi. Sporadicky jsme my vězňové byli komandováni pod lehkým dozorem k polním pracím, anebo k loupání brambor pro naše chudé stravování. Jako nosič hrnců s jídlem jsem pravidelně mašíroval se spoluvězněm Vodseďálkem, hlídán milicionářem, k hostinci na Komenského náměstí, kde jsme fasovali jídlo pro celou osádku věznice. Dobrá a skromná hostinská, paní Kuršelová, našla vždycky možnost přistrčiti nám dvěma malé přilepšení nebo naliti nám podloudně malé pivo. Pak jsem komandoval: *Vodseďálek — marš!* Ten se pokaždé rozčiloval nad mou nemístnou buršikózností, načež jsme odpochodovali zpátky do zámku. Lidé, které jsme cestou potkali, se obvykle snažili koukat na druhou stranu, i pan kaplan z fary, která stojí vedle hospody. Jinak starý pan děkan Hlaváč, který nás bez okolku pozdravil, když nás spatřil, k nám přistoupil a poskytoval nám svým vlídným a dobrým způsobem křesťanskou útěchu.

Měl jsem nyní dost času k přemýšlení. Již dříve jsem manželku Lottu žádal, aby svolila k rozvázání našeho neharmonického bezdětného manželství. Rozhodl jsem se v tomto směru již za války a odložil provedení po válce, pokud přežijeme. Oba jsme byli na rozchod již dávno psychicky připraveni. Cítili jsme se oba svobodni a nevázáni. V únoru 1945, tedy krátce před koncem války, zavlekl mne švagr Otakar ke svým známým do Rožďalovic, u příležitosti rodinné slavnosti. Původně jsem měl málo chuti jeti s Otakarem bez pozvání k cizím lidem, ke všemu ještě tehdy jediným možným dopravním prostředkem, totiž drahou. Otakar ale nepovolil, snad se bál cestovat sám v oné nejisté době, a tak mne přemluvil. Netušil jsem, že tato cesta měla rozhodnouti o mém dalším osudu. U rodiny Mrázkovy v Rožďalovicích jsme byli přivítáni s neobvyklou pohostinností. Ráno se dostavili známí Mrázkových, přednosta stanice pan Ladislav Kohoutek s chotí a mladou ovdovělou dcerou a vnučkou. Od onoho odpoledne a večera, stráveného v dobré a veselé náladě, jsme věděli my dva, totiž Milena Soldánová, dcera přednosty, a já, že si budeme znamenati mnohem více, než se od nepředvídaného setkání dalo čekati. Psal jsem potom paní Soldánové a vídali jsme se před koncem války i po ní vícekráte, obyčejně v Jičíně. Rodištěm a domovem jsme byli skoro sousedé, protože Milena se narodila roku 1915 ve Velkých Hamrech u Tanvaldu. Později byl její otec přeložen do Hořiněvsi, odkud Milena navštěvovala školu v blízkém Hradci Králové, a když se stal přednostou stanice v Rynolticích u Německého Jablonného, navštěvovala dcera české gymnázium v Liberci. Jako devatenáctiletá se provdala za dr. Edvarda Soldána, šéfa berního úřadu v Jablonném. Roku 1934 se jim narodila dceruška Milena, o tři roky později dr. Soldán zemřel na plicní chorobu. Vdova s dcerkou se odstěhovala s rodiči do Rožďalovic a věnovala se tam výchově malé Míši, jak ji dědeček s babičkou říkali. Po mém uvěznění nebyly naše vztahy přerušeny, ale na dlouhou dobu jsme se neviděli. To bolelo. Lotte v oné době byla jako rozená Němka ohrožena hrubým zacházením. Rozhodl jsem se nevystavovati ji pronásledování a neusilovati o rozluku manželství, dokud jí hrozí nezasloužená újma. Po celou dobu války vydržela jako příslušnice protektorátu, resp. osoba bez státní příslušnosti, neochvějně po mém boku. Bylo to trpké rozhodnutí, jež jsem tu ve věznici pojal, poněvadž se naše manželství dávno stalo bezcenným a náklonnost Mileny Soldánové ke mně tím

byla podrobena tvrdé zkoušce. Přesto jsem si myslel, že nesmím, nemohu jednati jinak.

1. září 1945 jsem byl z vazby propuštěn poté, co na zákrok vždy aktivního pana Pánka došlo k dotazu ministerstva vnitra (generála Bartoše) na revoluční komité v Semilech s výzvou, aby byla podána zpráva o vězni Janu Bayerovi. Vyšetřovací komise zřejmě necítila pevnou půdu pod nohama a byla nucena konečně pořídit se mnou protokol. V něm se nacházela jen a jen výtka, že jsem se ujal intervenčně svého bratra, Němce. Mé prohlášení, že jsem to považoval za svou bratrskou povinnost, bylo připojeno. Když se z celé dlouhé doby německé okupace nenašlo proti mně nic jiného a když mi ani nemohlo býti kladeno za vinu jakékoliv asociální jednání, musel jsem býti opravdu hotový anděl! K tomuto výsledku museli dospěti také činitelé na ministerstvu vnitra.

Kampak bych se teď chtěl obrátiti, ptal se mne předseda komise soudruh Jitřen Kuk. Zřejmě doufal, že teď po vazbě zalezu studem do nějaké myší díry nebo někam jinam. Musel vzíti na vědomí, že hodlám vrátiti se do svého domu a setrvati v Semilech. S těžkým srdcem nařídil, aby byly odstraněny pečetě na mém bytě. Provádějícímu soudruhovi bylo viděti na očích, jak lituje, že se ještě nemůže dostati ke kořisti. Má první tužba po návratu patřila pochopitelně koupelně. Lotte si oddychla, že již nemusí býti bez ochrany. Radost mých rodičů netřeba líčiti. Po křísící, vydatné pěší túře po milovaných Krkonoších jsem začal za nových poměrů rovnati osobní a majetkové záležitosti naší rodiny, což se dosti dobře podařilo. Náš závod v Semilech zůstal ovšem pod *národní správou*, neboť to bylo nyní hlavním zájmem přemocné komunistické strany, nasazující všechny dosažitelné prostředky bez ohledu na slušnost a spravedlnost.

Od začátku července 1945, od mého zatčení a mé snahy o ochranu své již dávno nevěrné manželky Lotty byl až na sporé písemné zprávy s Milenou Soldánovou kontakt přerušen. Musela se domnívati, že nejsem schopen změniti své poměry a že na ni chci zapomenouti. V říjnu téhož roku se Milena s jedenáctiletou Míšou odebrala do Šluknova v severních Čechách, kde jí bylo nabídnuto místo ve státní službě — aktuárská elévka u okresního národního výboru. V Rožďalovicích nechtěla zůstati, poněvadž noví mocní v obci, ponejvíce ubozí, netolerantní jedinci, ji začali pronásledovati a obtěžovati jako *něco lepšího*. Dlouho neváhala, s rozhodností a sebejistotou podstoupila odloučení od rodičů a šla do Šluknova, kde zblízka zažila deportaci zbytku německého obyvatelstva a činnost *zlatokopů*. Převážná část novousedlíků spadala do zmíněné kategorie. Na jaře 1946, v kapse spis konečného rozvodového řízení a zpraven o domicilu Mileny Soldánové, jsem jel vlakem do Šluknova, kam jsem dorazil pozdě večer. Ubohý nocleh jsem nalezl v hostinci U beránka, odshora dolů ožralém, rušen řáděním zlatokopů a jejich pochybné společnosti. (Dříve býval hotel Lamm, nyní Beránek, dobrou adresou v tom malém městě — moji rodiče tam roku 1912 oslavili svatbu.) Milena již dávno o mně neslyšela. Když jsem já, jehož zapomenouti se asi nedařilo, vstoupil do místnosti, ve které úřadovala a právě vedla služební hovor, selhal jí uprostřed slova hlas. Ačkoliv jsem ještě téhož večera za chladně deštivého počasí odcestoval, bylo v našich srdcích zase slunce a věděli jsme, že čas našeho odloučení pominul.

Již na podzim 1945 nás dosáhlo volání o pomoc našich pražských příbuzných, tety mé matky a její sestry Hedy. S úlekem jsme četli, že obě se nacházejí v ruzyňské trestnici, ve které tehdy byli vězněni skuteční a snad i jen udáními nacističtí provinilci, kolaboranti a jiní zločinci, kteří museli konati nucenou práci, hladověli a byli vystaveni nedobrému zacházení. Moje matka po obdržení oné zprávy nosila pravidelně jídlo a teplé ošacení pro obě ženy v trestnici, což bylo vedením ústavu po patřičném vysvětlení

dovoleno. Obě ženy, o nichž jsme se domnívali, že se se synem, resp. bratrem nachá-zejí v Rakousku, se dostaly zcela nevinně do své nynější politováníhodné situace. Rodina bydlela celá desetiletí v Praze na Malé Straně. Manžel, resp. otec František Wácha, bývalý profesor na vyšší škole a před první světovou válkou po léta domácí učitel dětí pozdějšího prezidenta T. G. Masaryka, Čech, pedagog starého, dobrého ražení zemřel v Praze během druhé světové války. Dcera Hedy, svobodná, vyučovala za republiky i později na německých školách na venkově a v Praze, hlavně českému jazyku. Obě ženy byly podle matky, pocházející ze severních Čech, z Jiřetína u Šluk-nova, německé národnosti, smýšlení demokratického, pro Boha ne nacistického. U svých českých sousedů byly oblíbeny a váženy a v květnu 1945 ujišťovány o ochraně a podpoře. Setrvaly ve svém bydlišti, až byla Hedy jako *německá učitelka* náhle odve-zena do trestného tábora v Ruzyni. Stará matka, bylo jí již přes osmdesát let, prosila, aby nebyla oddělena od dcery, a tak se dostala spolu s ní do Ruzyně. Ujišťování sou-sedů, že obě ženy jsou úplně nevinné, nepomohlo.

Uvažovali jsme, jak obě dostat z tábora hladu a bídy. Konečně se mi podařilo na jaře 1946 získat výnos od pražského policejního ředitelství, v němž bylo uvedeno, že proti odvozu těchto našich příbuzných z ústavu v Ruzyni do Liberce za účelem brzkého odsunu do Rakouska neb Německa není námitek. Ve stejný den jsem jel svým malým autem do Ruzyně. Ředitel trestnice a službu konající policisté dosti ochotně akcepto-vali mimořádný papír z policejního ředitelství a moje průvodní vysvětlení. Po malé chvilce jsem měl obě ženy ve svém vozidle. Byly vyplašeny a v první chvíli ani nemohly uvěřit svému šťastnému vysvobození. Žádost o trochu jídla se dala lehce splniti. Měl jsem obavu, zda stará teta, která byla strašně oslabená, vydrží transport do asi sto kilometrů vzdálených Semil, neměl jsem však jiné volby. Pozdě v noci jsme zdárně dorazili. Obě ženy se po několika dnech utajeného pobytu v mém domě v péči matky dobře zotavily. Stará paní vážila necelých 35 kg (!) a byl opravdu nejvyšší čas, že unikla žaláři. Potom jsme je slušně ubytovali v Liberci-Pavlovicích. Komunistický předseda tamního obecního národního výboru prokázal lidské porozumění. Mínil: *Ti lidé jsou přece dost potrestáni, když musejí opustiti tuto krásnou vlast.* Dodržel svůj slib předati dceru s matkou bez pobytu v lágru k brzkému odsunu do Saska. Brzy jsme dostali od Hedy dopis, že vše poměrně dobře přečkaly a mají kontakt s jejím bratrem. Stará paní žila ještě několik let v klidu v Apoldě v Durynsku.

V létě 1946, po prvních a zároveň také posledních svobodných volbách, byl Zemským národním výborem v Praze projednáván náš návrh na zrušení *národní správy* nad semil-ským závodem. Nekomunistické strany byly pro zrušení. Nálada v podniku se vyvíjela zřejmě stejným směrem, poněvadž kynuly lepší vyhlídky na budoucnost závodu a jeho zaměstnanců pod vedením naším, než samozvanců, prokazujících málo odborných schopností, zato však hodně osobního egoismu. V podniku došlo s úředním schválením k anonymnímu hlasování, zda má trvati dále národní správa, nebo zda mají vedení převzíti opět majitelé — odborníci. Zástupce komunistické strany, soudruh Petr Puturek, měl prosluv k osazenstvu, jehož většina sestávala z členů jeho strany. Vyzval zaměstnance, aby hlasovali proti nám, jelikož není třeba *fabrikantů*. Došlo k tumultu, když několik jinak smýšlejících dělníků vniklo na řečnickou tribunu a ohrožovalo Puturka. Pan Bohumil Vobořil, pozván a přítomen jako zástupce majitelů, opustil za těchto bouřlivých okolností shromáždění. Otec a já jsme se schůze vědomě neúčastnili. Po excesu došlo skutečně k tajnému hlasování, žádanému nekomunistickými dělníky a některými členy závodního výboru. Výsledek zněl: dvě třetiny pro zrušení národní správy, zbytek proti neb bez vlastního mínění. Jelikož většina zaměstnanců byla

organizována komunisticky, znamenal tento výsledek zjevné odepření stranické poslušnosti. Národní správa byla na podzim roku 1946 Zemským národním výborem zrušena, což všude vyvolalo pozornost. Společně s pražskými pány jsme se obezřetně a klidně ujali vedení podniku a plnění našeho slibu ohledně opatření dalších nových strojů, zahájení exportní činnosti, účasti všech zaměstnanců na zisku atd. Elán osazenstva byl nyní velkolepý a vše šlo dobře kupředu. Nutno říci, že i komunističtí členové osazenstva prakticky bez výjimky pracovali v podniku ze všech sil a loajálně. Uvnitř závodu panovala nejlepší shoda a svornost. Otec i já jsme byli plně respektováni a podporováni. Vyhlídka na desetiprocentní účast všech zaměstnanců na zisku byla uskutečňována a působila zázraky, což se naprosto nehodilo k heslům strany a vyvolalo debaty v semilské dělnické veřejnosti. Vznikl zřejmě původně nezamýšlený politický účinek, jelikož byl dán příklad. Z iniciativy pana Vobořila byl firmou založen podpůrný fond zaměstnanců závodu, podnikem dobře dotován, mimo jiné přínosem tří moderních domů (s třiceti šesti bytovými jednotkami) pro zaměstnance, pořízených na začátku války.

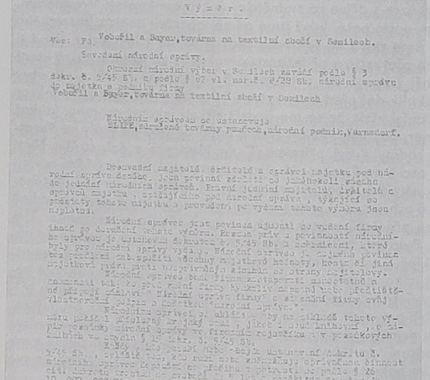
Můj švagr Otakar se nevrátil do služeb firmy. Vybudoval si mezitím samostatnou existenci, vyžadující jeho plné nasazení. I můj bratr Fritz zůstal vzdálen. Z vlastního rozhodnutí se již v prosinci 1945 s rodinou zúčastnil exodu do Německa. Sešli jsme se s ním a jeho ženou potom několikrát na zelené hranici v Lužických horách, abychom je — s tolerancí a podporou českých příslušníků Pohraniční stráže — podporovali životně nutnými věcmi, hlavně potravinami. Bydleli později v Apoldě v Durynsku a v roce 1953 se dostali do Mannheimu v západním Německu.

K překvapivé krátké schůzce s dříve již zmíněným doktorem Josefem Weignerem, varnsdorfským advokátem, došlo poté, když jsme od něj obdrželi dopis z libereckého odsunového tábora. Měli jsme za to, že se dávno nachází někde v Německu. Osud si s ním zahrál zle: krátce po převratu, u příležitosti první jízdy do Varnsdorfu, o které jsem již psal, jsem se u něj zastavil. Byl pochopitelně ve stísněné náladě a pln obav z budoucnosti. Rusové několik dní před tím vyplenili jeho starý, pěkný dům a doktor nevěděl, co bude dále. Doufal však, že se mu podaří získati jakousi ochranu, jelikož jeho otec, Thomas Weigner, pozdější ředitel známé odborné textilní školy ve Varnsdorfu, pocházel z české rodiny a byl přítelem T. G. Masaryka z dob studií. Nyní v Liberci v kavárně Pošta otci a mně doktor Weigner vypravoval, že v létě 1945 navštívil varnsdorfský městský národní výbor, který ponejvíce sestával z čerstvě nastěhovaných komunistů. Žádal o ochranu pro sebe a rodinu, odvolávaje se na vztahy k rodině Masarykově, a jako důkaz předložil svazek dopisů z ruky přítele a prezidenta. Tím ovšem nalil olej do ohně. Bylo mu spíláno, dopisy odebrány a on sám odvezen do vyšetřovací vazby v České Lípě. Tam byl držen jako podezřelý, vzdor protestu a neexistenci jakéhokoliv přitěžujícího materiálu, a byl i tělesně inzultován. Po půl roce nedůstojné vazby mu bylo vyšetřujícím soudcem sděleno, že proti němu s výjimkou příslušnosti ke korporaci NS-právních zástupců nic nestává a že má býti propuštěn. Vyslovil přání, aby se co nejdříve dostal k své rodině, která byla mezitím vyhnána. Byl předán k brzkému odsunu do tábora v Liberci. Tam s ním zacházeli slušně a my jsme jej mohli vybaviti tím nejnutnějším, aby nepřišel s úplně holýma rukama ke své ženě, s níž naštěstí měl písemný kontakt.

S Milenou Soldánovou jsme se od oné překvapující návštěvy ve Šluknově na jaře 1946 scházeli často tam i v Rožďalovicích, u rodičů i jinde. Bez velkých slov jsme se zasnoubili a nalézali se nyní ve stavu tak dlouho postrádané blaženosti. S jemnocitem a zdrženlivostí jsem se ucházel o náklonnost dcerušky Míši, která se teď měla státi *naší*

dcerou. To se podařilo, aniž dušička dítěte byla zraněna. Nezapomenutelné dny štěstí strávili jsme o svatodušních svátcích 1946 v Krkonoších, v Janských Lázních a na Černé hoře. Koncem ledna 1947 Milena ukončila službu v Šluknově. Navždy jsem Milenu a Míšu přivezl do svého domu v Semilech. 8. února 1947 jsme tam byli oddáni, bohužel zatím boz církevního požehnání, protože mé první manželství a rozluka tomu stály v cestě.

Konečně byl projednán i můj případ, to jest důvod mého uvěznění v létě 1945, soudně a v mé přítomnosti. Bylo mi doručeno usnesení trestní komise, ve které nyní byly zastoupeny všechny politické strany, s datem 24. dubna 1947. Zastavovalo řízení, jelikož nebylo žádné provinění shledáno. Pomoc a intervence za mého bratra nebyly považovány za trestný čin, i když byly *nežádoucí ve smyslu národní očisty od Němců*.

o z n á m e n í n á r o d n í v ý b o r v S e m i l e c h .

Č.j. 5439/48. V Semilech, dne 11.března 1948.

V ý m ě r .

Vec: Ing. Vobořil a Bayer,továrna na textilní zboží v Semilech.

Zavedení národní správy.

Okresní národní výbor v Semilech zavádí podle § 3
dekr. č. 5/45 Sb. a podle § 67 vl. nař. č.28/48 Sb. národní správu
do majetku a podniku firmy
Vobořil a Bayer,továrna na textilní zboží v Semilech

Národním správcem je jmenována
ELIAS,správce továrny pančoch,národní podnik,Varnsdorf.

Provedení majetkové správy se správci majetku podrobuje
do jeden
správy majetku,
podléhá
Správci jednání majetek
podniku, kdo
nepla
Národní správce jest povinen sdělovati do vydání firmy
na správce do ustanovení dekretem č. 5/45 Sb. a zákonem, kterou
byly pro národní správy vydány. Národní správci i Správní povinno
podniku
Národní správce je oprávněn a povinen
Národní správce
Národní správci v sídle
Národní správce
Národní správce
Národní správce

zrádců a kolaborantů. V usnesení bylo konstatováno, že moje chování zejména v době zvýšeného ohrožení republiky — *vzdor obsáhlému šetření* — bylo takové, že proti mě nemohlo být nic jiného nalezeno. Tak jsem byl plně rehabilitován soudní instancí, vzešlou z revoluce. Jeden z mých tehdejších spoluvězňů, mladý ještě člověk jménem Zajíček, který v době války prozradil ilegální sklad zbraní gestapu a inkasoval jidášskou mzdu, byl nalezen vinným smrtí vlastenců a byl popraven na nádvoří zámku. Četní jiní kolaboranti, mezi nimi bývalý úředník okresního úřadu, inteligentní doktor Kroupa, se kterým jsem ve věznici sehrál několik partií šachu (nemohl jsem v dané situaci odepříti jakýkoli kontakt, ačkoliv mi přítel gestapa nemohl býti sympatický), byli odsouzeni k dlouholetému vězení a nasazeni v uranových dolech u Jáchymova. I bývalý okresní hejtman doktor Schiepek, naposledy voják, někde chycený, byl dopraven do semilské věznice a odsouzen. Inženýr Karel Vodseďálek, kterému jsem ve vězení zanechal svůj teplý pulovr, byl propuštěn na podzim 1946. On, synovec dr. Kramáře, se během války stal obdivovatelem Hitlera, ve kterém chtěl viděti stavitele *nové Evropy*. Za tyto extravagantní a nepochopitelné názory a výroky musel pykati. Inženýr, starý mládenec, odjakživa trochu podivín, snoubenec Liberečanky, nedokázal se vyrovnati se situací a ukončil bohužel svůj život v Praze o málo později sebevraždou. Pokud se týče osudu jičínských gestapáků, dověděl jsem se, že většinou převrat 1945 nepřežili.

Elán a boj, pád v únorovém puči roku 1948

V průběhu roku 1947 přivedl můj otec a já s ním továrnu zase do správných kolejí s přímo překvapujícím elánem všech zaměstnanců. Další stroje byly instalovány a jiné byly objednány v cizině. Podařil se dobrý start našich výrobků do evropských zemí a do zámoří.

Komunistická strana ovšem vůbec nehodlala nechati předvésti nás, antifašisticky a sociálně myslící fabrikanty, v klidu parádní kousek, prokazující, že dělníci mohou býti šťastni a úspěšní jiným než komunistickým způsobem. Poněvadž nebyl již k dispozici žádný jiný prostředek, bylo nyní usilováno o úřední rozhodnutí, kterým mělo býti docíleno, abychom jako rození Němci byli dodatečně zbaveni československé státní příslušnosti, podrobeni konfiskačním dekretům a eventuelně i odsunu z Československa. Návrh komunistické strany se časem dostal až do předsednictva vlády v Praze na Hradčanech. Při příležitosti naší návštěvy u zmíněné instance nám bylo sděleno sekčním šéfem dr. Krejčím, že komunistický návrh je v rozporu s platným zákony a dekrety, a proto nemá vyhlídky na úspěch, abychom byli bez starostí. Prohlásil s úsměvem, že se nacházíme v dobré, ba dokonce mimořádné společnosti, ježto proti členům rodin z vysoké české šlechty, Schwarzenbergům, Kolovratům, Lobkovicům, Černínům atd. existují podobné návrhy komunistů. Z oficiální strany není úmyslem sankcionovat zvůli.

Poměry v zemi se v průběhu roku 1947 již poněkud stabilizovaly, deportace Němců po sadistických excesech první doby dobíhala v umírněných formách a komunisté, byť nejmocnější v zemi, naprosto ještě nemohli se státem a lidem nakládati podle libosti. Odvážnější mohli, poprvé od roku 1938, užívati svobody slova a tisku, a činili tak.

Ve Varnsdorfu jsme přihlásili nárok na restituci našeho bývalého firemního majetku. Vyhlídky nebyly špatné. Restituční řízení se však zastavilo, když komunisté zinscenovali ve Varnsdorfu generální stávku, aby zabránili soudně nařízené restituci tamní tkalcovny panu Juliu Beerovi, velmi sociálně smýšlejícímu židovskému továrníkovi, příteli mého otce a naší rodiny, kterému se v létě 1939 podařilo uniknouti do Anglie,

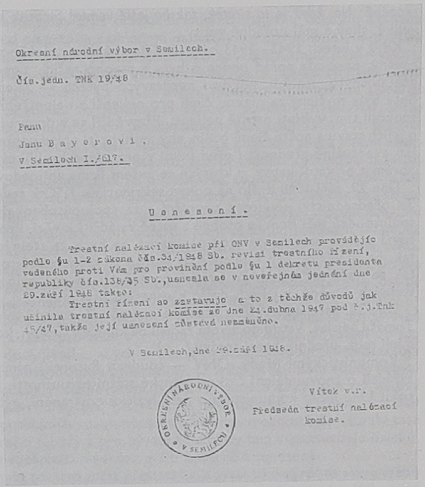
odkud se po válce vrátil. Z případu vznikla celostátní aféra, probíhající velmi turbulentně, dokonce včetně dočasného zatčení pana Beera. Šlo o to, zda platné zákony a soudní usnesení budou naplňovány neb zda sekretariát komunistické strany bude moci rozhodovati podle libosti. Poslední nastalo, když dnem 25. února 1948 došlo k totálnímu komunistickému převratu, který pohřbil pod sebou všechny demokratické a hospodářské naděje a plány, samozřejmě i naše.

Dne 8. února 1948 jsem se vydal na obchodní cestu letadlem do Holandska, Belgie, Švédska a Anglie v zájmu naší exportní činnosti. V Londýně, který jsem znal z předválečné doby a který po zpustošení válkou vypadal velmi tristně a trpěl ještě nedostatkem topiva a potravin, jsem se sešel i s naší milou rodinou dr. Blocha. Po 20. únoru anglické noviny a tiskový dálnopis mého hotelu Picadilly obšírně referovaly o československé vládní krizi, vypuklé v průběhu neshody demokratických stran a komunistů. Ukázalo se, že komunisté, mající direktivy z Moskvy, hrozbami násilí, stávky a masovým vystupováním ozbrojené dělnické milice a terorem zastrašili všechny demokraticky smýšlející osoby, včetně prezidenta republiky dr. Edvarda Beneše. Usilovali o převzetí veškeré moci ve státě. Vše hrozivě nasvědčovalo, že zvítězí. Za těchto okolností rozhodl jsem se k návratu do Čech, abych nepřivedl otce a naše rodiny do nebezpečí a nenechal je o samotě. Dne 24. února ráno jsem usedl na londýnském letišti Croydon do stroje Československých aerolinií, připraveného ke startu do Prahy. Posléze došlo ke zrušení letu, prý pro nějaký technický defekt. Ve skutečnosti šlo zřejmě o to, vyčkati, jak se věci v Praze vyvinou. Teprve ráno 25. února jsme odletěli a mně bylo jasno, že jedeme do nové nesvobody.

V poledne jsme přistáli v Praze-Ruzyni, kde mezi personálem letiště a celníky očividně vládly nervozita a neklid. Dobrý pan Vobořil a moje manželka s dcerou Míšou mne očekávali na letišti. Uchopení moci komunisty bylo po obsazení Václavského náměstí členy partaje a ozbrojenou dělnickou milicí již skutečností. Ještě téhož večera jsme odjeli autem bez překážek do Semil. Podle rozhodnutí okresního národního výboru byl mi ihned odňat cestovní pas. Nyní probíhalo vše podle vůle a diktátu KSČ. Bylo nám doručeno rozhodnutí ministerstva vnitra z 26. února (!), podle kterého se Jindřich a Jan Bayer neuznávají za občany republiky, jelikož jsou německého původu. Vyšly nové, dalekosáhlé dekrety, kterými byly vyvlastněny a zestátněny další průmyslové podniky, tím i náš. Bylo komické, že náš podnik byl začleněn do velkého národního podniku *Elite* ve Varnsdorfu, bývalých Kunertových závodů na výrobu punčoch.

Svoboda a majetek byly opět ztraceny. Podobnost s událostmi z hitlerovské doby působila přímo směšně — rutina zneužívání moci. Opět jsme mohli býti rádi, že jsme sami zůstali bez újmy — přízeň semilského dělnictva nám byla jistá a osvědčila se i v dalších událostech nejednou. Státní hranice byly rychle a hermeticky uzavřeny. Útěk větších skupin na západ byl příliš velkým rizikem, než aby mohl býti námi podstoupen. Jednotlivcům z našich rodin by se útěk možná podařil, avšak pozůstalí by byli bývali vystaveni represáliím, snad i zatčení.

Únorovým pučem odpadly volby, plánované původně na jaro 1948, které by asi pro komunisty dopadly méně příznivě, než roku 1946. Nyní nastala éra 99 1/2 procentního souhlasu obyvatelstva ke všemu. Každá odchylka byla považována za zločin a potrestána zničením existence, ne-li ještě hruběji. Jakýkoli průmyslový, obchodní, živnostenský majetek, veškeré zemědělské vlastnictví bylo zestátněno, respektive kolektivizováno. Překotně z jednotlivých průmyslových podniků seskupené mamutí konglomeráty se nepořádně a namáhavě vlekly dále. Odpadnutím jakékoliv soukromé iniciativy se vše stalo tupé, hloupé a nepohyblivé. Výborně fungovaly jen sekretariáty KSČ a policejní

Okresní národní výbor v Semilech.

Čís.jedn. TNK 19/48

Panu

Janu B a y e r o v i .

V Semilech I./617.

U s n e s e n í .

Trestní nalézací komise při ONV v Semilech provádějíc podle §u 1-2 zákona čís.24/1848 Sb. revisí trestního řízení, vedeného proti Vám pro provinění podle §u 1 dekretu presidenta republiky čís.138/45 Sb.,usnesla se v neveřejném jednání dne 29.září 1948 takto:

Trestní řízení se zastavuje a to z těchže důvodů jak učinila trestní nalézací komise ze dne 21.dubna 1947 pod č.j.TNK 15/47, takže její usnesení zůstává nezměněno.

V Semilech, dne 29.září 1948.

OKRESNÍ NÁRODNÍ VÝBOR V SEMILECH

Vítek v.r.

Předseda trestní nalézací komise.

Trestní nalézací komise znovu zastavuje řízení proti Janu Bayerovi.

aparát, který, rychle očištěn od všech nekomunistů, všechno udržoval v bázni a strachu.

Otec a já jsme v souladu s přáním osazenstva mohli ještě nějaký čas v podniku pracovati jako zaměstnanci — já do konce roku 1949, otec jen do konce 1948. Ředitelství národního podniku Elite ve Varnsdorfu mu zaslalo výpověď, to jest sdělení, že jeho služeb po 31. 12. 1948 nebude třeba. Otec to přijal chladně, poněvadž beztoho hodlal opustiti nesvobodnou zemi. On, muž, který směl o sobě říci, že nikdy nepropustil zaměstnance pro nedostatek práce a vůbec ne z důvodů politických neb názorových, byl nyní *socialistickým* režimem po půl století pilné, úspěšné a tvořivé práce vykázán bez vyhlídky na zajištění života ve stáří.

Příznačné pro sociální cítění mého otce: při novostavbě tovární budovy v létě 1940 — betonářské práce na pětiposchodové mohutné budově byly v plném proudu, vše prováděno ve vlastní režii. Jednoho rána se obrátil stavitel Žlábek na mého otce s otázkou: *Přihlásil se nám tady opožděně ještě jeden betonář z naší dřívější pevnostní party, nějaký Sirotek, směl bych ho ještě vzíti do práce?* Otec, který mluvil česky, ale nikoli perfektně, rozuměl tomu tak, že se jedná o skutečného sirotka, a mínil dobro-

srdečně: *No, když je to sirotek, tak ho ještě vemte*! Sirotek se promptně dostavil. Byl velký, silný a měl pořádné vousy.

Když v letech 1942—1943 byly tři dělnické domy, dobře zařízené, postupně dokončovány, panovala pořád nouze o byty a mnoho našich zaměstnanců přebývalo v nedostatečných, malých, někdy i nezdravých bytech — zájem byl samozřejmě veliký. Byty byly myšleny za nízkou činži pro nejlepší a nejpotřebnější dělníky. Otec se nespokojil tím, vybrati prostě nejlepší. Přesvědčil se v dosavadních bytech na vlastní oči o jejich stavu a počtu členů rodin, aby mohl bráti ohled napřed na případy nouze a dáti jim eventuálně přednost i před lidmi v práci lépe kvalifikovanými. Docházelo k podporám z privátní kapsy, o kterých se ovšem firma ani nedověděla.

Dne 29. září 1948 došlo na pokyn sekretariátu KSČ k revizi mého trestního řízení. Za předsednictví soudce z povolání a za spolupůsobení dvou stranických civilních spolusoudců měl jsem se osobně a ústně vyjádřiti k věci. Prohlásil jsem, že jsem považoval pomoc bratrovi za svou povinnost, že bych za stejných okolností jednal znovu tak, ba že věřím, že i soudcové by jednali na mém místě rovněž tak. Je-li to trestné, tak se nedá nic dělati. Po krátké poradě tří soudců bylo řízení opět zastaveno ze stejných důvodů, z jakých došlo k usnesení prvnímu.

Dne 22. listopadu 1948, v hluboké nesvobodě, narodil se náš syn a byl pokřtěn Jan Tomáš Ladislav. Vstup do života zahájil na klinice v Čáslavi, kde žila sestra mé manželky a její muž, úředník berní správy.[...]

Komunistickými úřady (ONV — soudruh Puturek) nám bylo navrženo, abychom zažádali o znovuudělení československé státní příslušnosti. Při předchozím oduznání roku 1948 nešlo komunistům o naše fyzické odstranění, nýbrž o přivlastnění našeho

ELITE, sdružené továrny punčoch, národní podnik, Varnsdorf.

Tit./
ELITE, sdružené továrny punčoch,
národní podnik, závod č. 15,

S e m i l y.

Zn.: Dr.Ro./Ku Varnsdorf 21.10.48.

Rozvažte okamžitě pracovní poměr s p. Jindřichem Bayerem, jelikož je důvodné obavy, že by mohl zůstat zaměstnán do vedení závodu. Zaměstnávání jmenovaného by bylo také porušením oběžníku ČTZ o zaměstnávání bývalých majitelů.

Není námitek, aby s p. Jindřichem Bayerem byla uzavřena smlouva o dílo, je-li třeba jeho odborných porad. Při tě dohodě je však nutno požívat uvážlivě místo, kde by tyto odborné porady byly udělovány.

S pozdravem

Dvouletou zdar.

Elite, sdruž.tov.punčoch,
národní podnik, Vrf
náměstek ředitele
Dr. Duriil v.r.

Rozhodnutí n. p. Elite — konec pracovního poměru Jindřicha Bayera.

podniku. Teď po zestátnění nebyla již otázka firemního majetku beztoho aktuální. Proto ONV chtěl poněkud pikantní a s ohledem na statut mé manželky a dcery obtížnou otázku s existencí našich výkazů cizinců sprovoditi ze světa. Odmítl jsem o znovuudělení žádat. Prohlásil jsem, že si nejsem vědom své chyby, a pakli k chybám došlo, měly by býti korigovány původcem, to jest úřadem. Mému otci se naopak podařilo získati přistěhovalecké povolení do Rakouska. Taková povolení Rakousko tehdy udělovalo z důvodů humanitárních, ovšem jen starším obyvatelům. Při žádosti o povolení byly otci ze strany ONV činěny potíže. Konečně však povolení přece jenom obdržel, po té, co položil soudruhu Puturkovi otázku, zda po odnětí veškerého majetku a možnosti existence je požadována ještě jeho kůže. Ne, tu bohudíky nechtěli, a tak mohl společně s paní Bertou Deckerovou opustiti Čechy a v srpnu 1949 se se skromným nábytkem přestěhovati z bytu na Malé Skále do Vídně. S těžkým srdcem jsem mu pomohl při nakládání svršků na vlak a při odjezdu jsem se s ním rozloučil — na jak dlouho asi? Byl to bolestný rozchod a bylo mi, jako by otec šel na druhý konec světa. Přesto jsem byl rád, že směl opustiti vlast, neboť on, činorodý, rovný muž — bylo mu tehdy šedesát pět let při vynikajících duševních a fyzických schopnostech — byl by zahynul v nové, temné nesvobodě, bezvýchodnosti a chudobě.

Nyní, když otec byl v bezpečí a švagr Otakar s mou sestrou a s dětmi se odstěhovali do Prahy, snažil jsem se získati pro sebe a rodinu přistěhovalecké povolení do Rakouska nebo na Island či do Austrálie, abych se pak jako neobčan mohl pokusiti o souhlas československých úřadů k odchodu celé rodiny. O svém útěku jsem vůbec neuvažoval. Nicméně moje pokusy v cizině skončily bezvýsledně a brzy panoval takový teror, že již jen podání návrhu by pro nás všechny bylo spojeno s vážným osobním ohrožením a se ztrátou posledních rozumných existenčních možností. Existovaly zase dobře fungující koncentrační tábory a pro bývalé *kapitalisty* tam vůbec nebylo daleko. Bylo nutno morálně se nepošpiniti, vydržeti a žíti opatrně a omezeně.

Do konce roku 1949 naše továrna měla přestati existovati jako výrobna stávkového zboží. Závod byl novým pánům vždy trnem v oku: dělníci tam požívali od začátku jisté výsadní postavení. Byl proto provoz obětován takzvanému koncentračnímu procesu průmyslu, prováděnému v celém státě k zavedení plánovitého hospodářství a centrálního řízení.

Při tom došlo k pikantní situaci s Fondem pro zaměstnance našeho podniku, založeným námi v roce 1947. Nemohu si odepříti vylíčení této aféry. Podle dotace a statutárních podmínek měly do majetku fondu patřiti i ony tři krásné dělnické domy, vystavěné na začátku války. Formální vtělení do fondu a zápis do pozemkové knihy nebyly v únoru 1948 ještě ukončeny — fond vlastnil hodnotu domů zatím ještě formou pohledávky vůči podniku. Po zestátnění zdráhal se národní podnik Elite Varnsdorf, obdařený majetkem našeho podniku, vydati domy a vyplatil raději fondu, jehož nárok byl nepopiratelný, plnou protihodnotu v hotovosti. Nato započaly mezi dělnictvem, formálně uvnitř představenstva fondu, horečné porady, jak by bylo možné zachovat majetek zaměstnancům. Byly obavy, že by celé jmění mohlo vtéci do nějakého bulózního celostátního fondu a tím nenávratně zmizet do dálav. Úředně schválené stanovy fondu určily, že v případě likvidace firmy mělo býti majetku fondu užito k sociálnímu připojištění jednotlivých zaměstnanců, jež by dopadlo dosti bohatě. V rámci nových poměrů ovšem existovalo výhradně státní důchodové pojištění a neexistovala žádná možnost dodatkového připojištění. Spěch byl na místě, protože každým okamžikem mohlo dojíti k zásahu centrálních státních odborů na majetek fondu. Proto převládal názor, že nejvhodnější bude rozděliti celý kapitál přímo zaměstnancům. Bylo ovšem třeba

obávati se odporu místních nebo celostátních instancí při tak smělém postupu. Majetek fondu obnášel přece jenom více než tři miliony korun. Odpovědné představenstvo fondu, sestávající převážně z členů komunistické strany, zasedalo permanentně a horečně se radilo, až jedna hlava (moje zůstala inkognito) našla cestu, sice poněkud vratkou, k záchranění situace: *Dohodněte se, nejlépe se souhlasem všech členů fondu, tedy všech zaměstnanců, aby fond věnoval deset procent svého jmění straně k podpoře kultury, dalších deset procent ve prospěch novostavby školy v Semilech, a tyto peníze dejte hned v hotovosti. Zároveň se usneste, aby celé zbývající jmění fondu bylo vyplaceno všem zaměstnancům bývalé firmy Vabořil a Bayer s doporučením, aby příjemci peněz užili pro své individuální sociální připojištění, až taková možnost nastane.*

Řečeno — provedeno! Ihned valná schůze zaměstnanců akceptovala návrh představenstva, a to entuziasticky a jednohlasně. Oboje darování, nouzí diktovaná oběť, byla bez meškání podniknuta a radostně přijata překvapenými příjemci. Tím bylo dosaženo účelu, totiž klidu a nezasahování do dění. Spěšně spořitelnou vystavené vkladní knížky byly v mžiku rozděleny mezi osazenstvem a jižjiž každý utíkal k přepážkám peněžního ústavu, aby své peníze spěšně vyzvedl do posledního haléře v obavě, že by úřady mohly zakázat výplaty. Jen jedna z těch četných knížek zůstala nedotčena — moje, kterou jsem obdržel tak jako každý jiný zaměstnanec. Uchování právě této knížky jsem si vymyslel jako žert, poněvadž mne těšila myšlenka, jak soudruzi při případném zkoumání věci budou muset zjistiti, že všichni *proletáři* sáhli po penězích, zatímco *vykořisťovatel a třídní nepřítel* zachoval zdrženlivost. Mohl jsem ovšem částku také dobře upotřebiti a počítal jsem s tím, že nebude reálné zabavovati tuto jedinou knížku, čímž by věc se stala ještě směšnější, než beztoho byla. Vše nakonec dopadlo podle předpokladu — místní instance zachovaly mlčení, aby velkorysé dary nebyly ohroženy, a tak se případ dostal k centrálním úřadům až příliš pozdě. Trestní řízení bylo zastaveno, neboť iniciativa k rozpuštění fondu mohla být přiřčena již zemřelému členu představenstva.

Počínaje lednem 1950 jsem získal zaměstnání u velkého textilního kombinátu Pojizerské bavlnářské závody, vzniklého z přádelny bavlny F. Schmitt v Semilech-Řekách a z jiných textilních podniků v okolí, včetně podniku našeho, vyčleněného z podniků Tena a Elite. Naše stávkařské stroje a konfekční zařízení byly demontovány a přiděleny různým kombinátům pletařského průmyslu, místo nich byly instalovány tryskové tkalcovské stavy. V ústředí podniku jsem byl pověřen likvidací spletitých obchodních záležitostí, zejména aktivováním totálně zamotaných a polozapomenutých zahraničních pohledávek různých závodů i nového kombinátu. Řešením a mobilizací těchto nepřehledných záležitostí jsem si vydobyl určité uznání. Exportní oddělení původních firem byla po komunistickém puči roku 1948 rozpuštěna, nově utvořený exportní podnik Centrotex v Praze převzal veškerou exportní činnost československého textilního průmyslu. Exportní personál původních firem samozřejmě pospíchal do služeb Centrotexu, aby nezůstal na mrtvé koleji. Všechny otevřené obchodní případy, ponejvíce pocházející z doby po ukončení války až do února 1948, byly ponechány zcela neobchodním způsobem po léta bez povšimnutí, jistě k radosti dlužníků. Doklady a záznamy byly většinou roztroušeny. V případě PBZ bylo zahájeno již ministerstvem financí řízení pro devizově právní zanedbání a poškozování majetku lidu, a to proti zodpovědnému řediteli, soudruhu Kunzovi. Jsa považován za zkušeného exportního obchodníka, akceptoval jsem nabídku ředitelství ujmout se těchto případů. Po dvou týdnech jsem načrtl shromážděným členům ředitelství výsledek prohlídky, který jsem uvedl mottem *Cyklus obchodních tragédií*. Hlavním zájmem ředitele Kunze bylo slyšeti,

zda k problematičnosti jednotlivých případů došlo před nebo po jeho povolání na místo podnikového ředitele. Asi po dvou letech se mi podařilo věci rozmotat a přivoditi nebo přikouzliti řešení, jež bylo možné akceptovat. Tím došlo k pozoruhodným příjmům deviz, čímž rostla moje reputace a nakonec bylo trestní řízení zastaveno. Kunze byl samozřejmě velmi spokojen, beztoho pak po nějaké době zmizel, tak jako skoro všichni jeho kolegové z jiných podniků, nepocházející z dělnického prostředí, v očistném odpadovém koši režimu. Nepomohlo mu, že byl po válce pilným soudruhem. [...]

Otec vzdor vysokému věku si v Rakousku dokázal vybudovat novou existenci. Stal se technickým ředitelem u firmy Patria, továrny na stávkové zboží v dolnorakouském Heidenreichsteinu, ležícím nedaleko jihočeských hranic. Firma patřila vídeňské bance Kreditanstalt-Bankverein. Tam otec působil až do 77. roku svého věku, vážený vedením i osazenstvem. Tak jeho bohaté zkušenosti a technický um prospěly i nové vlasti. Z kloučka ze severočeské vesnice, který po škole bos hlídal krávy sedláků, aby přinesl pár krejcarů domů, který věděl, že za chladného počasí se studené nohy ohřejí ponořením do čerstvého kravince, se stal uznávaný odborník a úspěšný podnikatel, nekompromisní odpůrce šovinismu, války, lží a teroru, později emigrant a ve stáří ještě tvůrčí pracovník ve svém oboru, jemuž zasvětil plných třiašedesát let života.

I když jsem byl s otcem ve stálém písemném styku, musel jsem nyní jít sám svou cestou. Pochopitelně jsem ho citelně postrádal. Na podzim roku 1951 jsem byl v rámci *čistky* odstraněn z dosavadní činnosti a nucen po čtyři roky takříkajíc z trestu konat pomocnou práci v přádelně PBZ. Abych docílil trochu vyšší mzdy a mohl uživiti rodinu, vybral jsem si práci tělesně velmi namáhavou, totiž transport příze — nakládání, vykládání a primitivní tahání vozu. Přitom jsem pořádně vycvičil svou tělesnou sílu. Po šichtě v přádelně jsem *brigádně* v kanceláři ředitelství vedl zmíněné likvidační práce. K této dodatečné činnosti byl směšným způsobem udělen souhlas, neboť na podniku nebyla náhrada, znalá řečí a cizozemských obchodních zvyklostí a praxe. Tak jsme po hmotné stránce mohli jakžtakž vyjíti. Přeložení na pomocného dělníka se nestalo z iniciativy závodu, nýbrž v důsledku všeobecně platných direktiv sekretariátu KSČ. Stávalo se, že zapřažen do vozu s přízí byl jsem hledán závodním rozhlasem k telefonátu s pražským ústředím neb s československou obchodní misí v Londýně a podobně. Smích a poznámky přádelenských spoludělníků při takové komedii byly pokaždé velmi slyšitelné a ne ke cti komunistického vedení. [...]

Roku 1953 byla mně a mé rodině znovu udělena ex lege československá státní příslušnost, ačkoliv jsem o to nežádal. Jednalo se o všeobecný akt, týkající se všech zbylých Němců. Na legální vystěhování od nynějška nebylo pomyšlení. Sympatiemi semilského dělnictva a poměrně dobrou vůlí vedení Pojizerských bavlnářských závodů jsem byl jakž takž chráněn a vzdor špiclům a domovním prohlídkám ušel osudu mnohých bývalých *kapitalistů a fabrikantů*, kteří byli zcela zničeni nebo po objevení *zásob* a podobně uvězněni a týráni. Jak známo, dostal jsem svůj díl již v roce 1945. Jednou nás sousedé upozornili, že noční pozorovatelé se často pohybovali kolem našeho domu a o každého návštěvníka se zajímali. Jednoho dne, když jsem byl v práci, byla provedena důkladná prohlídka našeho domu, při níž se ovšem nic závažného nenašlo, protože nic takového neexistovalo. Největší pozornost vzbudil malý, z domu přístupný sklep v terénu, z kterého ještě z doby stavby vyčnívalo několik želez a drátů. Skladovali jsme v tomto vlhkém, chladném sklepě ovoce z naší velké zahrady. Esenbáci se dlouho zabývali tímto prostorem a oklepávali všechno velmi důkladně. Asi hledali nějakou vysílačku neb něco podobného. Vzápětí jsem byl citován na SNB a tam

překvapen otázkou po mé pistoli, kterou jsem musel mít, jak vysvítá ze zbrojního pasu, mně v roce 1938 vystaveného. Odvětil jsem bez váhání, že pistole byla na začátku války dána mým tehdejším domácím, panem Josefem Vaňkem, do ilegálního skladu zbraní, a že jsem po opravě mého nebohého domácího nikdy více o ní neslyšel a pochopitelně po ní během války ani nepátral. Policie se tímto vysvětlením spokojila. Špiclování, vyhrožování a kladení pastí však trvalo dále. Život se stával velmi těžkým, záchrana byla jen v jisté hrdé zdrženlivosti, dobré rodinné pospolitosti a víře.

Za Chruščova nastalo mírné politické tání, když roku 1955 došlo k státní smlouvě s Rakouskem. Zdálo se, že moje trestní doba trvala dost dlouho, a tak jsem avansoval v srpnu 1955 na provozního účetního malé tkalcovny PBZ v Příkrém u Semil. Moje žena byla zatím zaměstnána u filiálky státní banky v Semilech, a tak se nám po hmotné stránce vedlo trochu lépe. Čas od času jsem se pokoušel získati povolení k návštěvě svého otce ve Vídni. Velice jsem toužil po shledání s ním. Moje žádosti, pokaždé spojeny s placením značných poplatků, byly odmítány. *Třídním nepřátelům* se takové *výhody* neposkytovaly. Nepomohlo ani, že jsem se s takovým podáním obrátil i na prezidentskou kancelář — uvedl jsem v něm, že pociťuji odmítnutí povolení k shledání se starým otcem jako nelidskost. Konečné rozhodnutí, jež bylo touto vysokou instancí vydáno, znělo lakonicky: *Toho času není možné uděliti Vám povolení k vycestování. Váš otec má možnost navštíviti Vás zde!* Konec, punktum. Nebylo ovšem možné žádati na otci, aby se vrátil do lví jámy, které bohudíky unikl. Mohlo zde dojíti k aktu zvůle a k jeho zadržení, třeba i na základě nějakého vymyšleného podezření. Kdo mohl důvěřovati těmto lidem a vrchnostem, provozujícím bezpráví a násilí?

Brzy došlo k nové čistce a tím na podzim 1959 k propuštění mé manželky ze služeb Státní banky. Zdůvodnění: *Manželka bývalého kapitalisty smí býti nadále zaměstnána jen jako pomocná dělnice* (N. B.: urážka dělnického stavu!). Později došlo k mému propuštění ze závodu v Příkrém. Dělníci včetně závodní organizace KSČ pokoušeli se mne udržeti, ačkoliv jsem o to nežádal. Nic nepomohlo, sekretariát strany chtěl a asi také musel postupovat přísně podle doktríny a daných pokynů, aby si zachoval čistý štít.

Dělníci mi pomohli získati zaměstnání jako řidič dodávkového vozidla u Komunálních služeb města Semily. Semily jsme opustiti nechtěli, abychom neztratili nakonec i svůj domov a chránící přízeň dělnictva, která pořád trvala a osvědčovala se. Tak jsem na podzim 1959 začal uplatňovat své řidičské umění na různých, technicky ponejvíce velmi vadných a problematických vozidlech a musel jsem býti ještě velmi rád, že věc dopadla vcelku příznivě. Do nesourodého kolektivu Komunálních služeb jsem se poměrně rychle a dobře vpravil a transportoval všechno možné pro podnik a jeho zákazníky zblízka i z dálky. Někdy při těchto jízdách vznikaly i čekací doby, které mohly být vyplňovány dobrou četbou a někdy, když jsem měl štěstí, i prohlídkou pamětihodností, kterými oplývá Praha a jiná místa české země. Namáhavá tělesná práce, například při nakládání a skládání náhrobních kamenů, které jsme dodávali na všechny okolní hřbitovy, kde byly stavěny vždy veselou a často trochu alkoholizovanou partou našich kamenosochařů, se střídala s lehkou službou při nákupu všech možných materiálů pro řemeslníky našeho komunálního podniku. Několikrát jsem musel na místě řidiče našeho pohřebního ústavu provésti převozy zemřelých. Pocity při této neobyčejné a každopádně nezvyklé činnosti byly přece jenom vždycky zvláštní a iritující. Byl jsem pokaždé rád, když tato služba byla dokonána. Samozřejmě jsem kolegům z příslušné sekce našich služeb nesměl dáti najevo, že jsem vypomohl jen nerad. [...][k] Často jsem také vypomáhal v administrativě našeho podniku, zejména

když jsem v roce 1962 po několik měsíců nemohl řídit vůz, jelikož jsem si v dubnu v Jablonci nad Nisou při neopatrné manipulaci s vozem zlomil levou paži v předloktí a musel být operován.

Moje žena našla přípustné zaměstnání v semilské pobočce národního podniku Ovoce a zelenina a konala po léta těžkou práci při skládání a nakládání produktů. Zejména v zimě musela hodně vydržeti. Veseleji bývalo v létě, zejména při výkupu jahod. V okolí Malé Skály byly nádherné jahodové plantáže a o žních v květnu a červnu byly vonné plody váženy a transportovány po tunách. Několikrát jsem také vypomáhal, samozřejmě i při košťování kvality. Moje žena byla velmi zdatná a podporována vedoucím podniku a kolegy — vzdor nepřízni místních pohlavárů — časem avansovala na místo vedoucí skladu ovoce a zeleniny s docela značnou odpovědností za svěřené vzácné jižní ovoce, domácí plody, zeleninu a brambory.

Trvalý boj jsem byl nucen vésti o udržení našeho domu Na vinici čp. 617, který podle platných předpisů jakžtakž ještě platil za *rodinný dům* a tím jako zbylý soukromý majetek. Národní výbor v čele se soudruhem Puturkem usiloval dlouhou dobu o zařazení objektu do zestátněného bytového fondu. V domě bydlela nyní celá naše zbylá rodina: moje matka, rodina naší dcery Mileny, provdané od roku 1958, a od roku 1957 i matka mé manželky. Můj dobrý tchán, bývalý přednosta stanice, ve věku sedmdesáti let tehdy zemřel. Léta plynula, práce bylo dost, cestování o dovolených nebylo možné pro nedostatek prostředků, cesta do ciziny byla pro nás beztoho uzavřená. Někdy se nám podařilo stráviti týdenní dovolenou ROH ke konci zimy na lyžích v blízkých Krkonoších neb v moravských Jeseníkách či Beskydech. Byli jsme povděčni i za to málo a ne nešťastni.

Po mnoho let jsme byli úzce spřáteleni s rodinou advokáta JUDr. Ladislava Mikulky, bydlícího v našem malém městě. Cenné přátelství s doktorem, starším o hezkou řádku let, s mužem velice zdrženlivé povahy, vyvíjelo se zponenáhlu. Dr. Mikulka během válečných let sdílel naše strasti a starosti. Odkryl jsem mu v oněch temných dobách hlubiny své duše a doktor prokázal mi svým diskrétním, zdrženlivým způsobem náklonnost a účast, převyšující značně povinnou advokátskou ochotu a pohotovost.

Po válce svou snahou pomoci pronásledovaným vzbudil hněv komunistů. Pamatuji se na jedno z hesel při svolané demonstraci: *Hanba advokátům, kteří hájí zrádce a kolaboranty*! Méně byl náš doktor Mikulka. Po puči v únoru 1948, když odmítl zúčastniti se zřízení tehdy vznikajících advokátních kanceláří, se vzdal svého povolání, jelikož (jak se vyjádřil) nyní již nebude třeba zástupců právních, nýbrž zástupců bezpráví. Byl by býval schopen zastávati různá povolání, protože měl vynikající znalosti nejen v matematice, geometrii, astronomii, ale i v řemeslných profesích, v zahradnictví a ovocnářství. Mimoto měl pozoruhodné jazykové znalosti. Musel se státi dělníkem a dokázal se uplatniti jako soustružník v jemné mechanice a při tvrzení ocelových nástrojů. Toto nové povolání vykonával až do 76. roku svého života, aby zajišťoval hmotnou existenci rodiny a neklaněl se bezpráví. Při tom ve volných chvílích doma zhotovoval různé technické stroje a předměty — například astronomický dalekohled, jehož čočku sám vypočítal a precizně vybrousil; její průměr obnášel asi 25 cm.

Naše společné hobby, zájem o českou, německou i jinou literaturu a jazyk, nás pojilo. Obcování a přátelství s doktorem Mikulkou jsem pociťoval jako drahocenné obohacení. Ode mne přijal snad lásku k hudbě. Doktor byl dobrým hráčem šachu. Spolu jsme však nikdy nehráli, jelikož jsem si netroufal požádat, aby měřil síly se začátečníkem. V dřívějších letech hrával pravidelně v semilské kavárně, v Okresním

JUDr. Ladislav Mikulka.

domě, ale od smrti svého hlavního partnera, bankovního ředitele Blažeje, a od události roku 1948 jej návštěva lokálu netěšila. Ředitel Blažej byl sympatický muž jemných mravů a jemného humoru. [...][l]

Naše rodiny se obyčejně scházely v neděli odpoledne. Jednou u nás, příště v domě doktora a jeho choti. Někdy se konaly i společné větší neb menší výlety. Vždycky jsme se cítili po důvěrných hovorech v uvolněné atmosféře veseleji a posílněni a mohli lépe snášet hmotné a duševní strasti nejbližších dnů. Životní pojetí doktora se mi jevilo jako poněkud stoické, ostrost rozumová a síla soudnosti pozoruhodné. Doplňovali jsme se velmi dobře, i když moje v základu křesťanské pojetí se nekrylo vždy s jeho skepticismem. Celou naši pozemskou existenci považoval v podstatě za záležitost velmi nedobrovolnou, ba nucenou. Položertem mínil: *Copak se Vás někdo ptal, zda chcete vůbec přijíti na svět a chcete zde býti? Není to totální donucení?* (Erich Kästner: *Wer nicht zur Welt kam, hat nicht viel verloren.*) [...][m] Nyní vládnoucí systém se svými postuláty třídního boje s chtěnými, vyžádanými nespravedlivostmi, utlačováním, sprostotami a stupidnostmi naplňoval jej tak jako mne odporem a opovržením. Nebylo východiska. Zbývalo omezovat se co nejvíce na sebe a snažiti se neztratiti poslední, nejskrovnější možnosti existence.

Touha shledati se konečně se svým otcem stala se nezadržitelným tokem doby velmi naléhavou. Trvající odmítání mého přání mocnými a jejich policejním aparátem mne nevýslovně soužilo. Naštěstí sestra Greta a já jsme tu měli matku a mohli se postarati o hmotnou část její existence. Bydlela v našem domě a zdržovala se v letní době u nás v Semilech, v druhé polovině roku obvykle u Grety a Otakara v Praze. Otec jí zasílal pravidelně malé příspěvky na životní potřeby. Jednou moje sestra mohla v doprovodu

nejmladší dcery, Magdy, otce navštíviti; to bylo myslím roku 1956. Nyní, roku 1963, jsme oba, Greta a já, podnikli nový pokus o získání povolení k návštěvě otce ve Vídni. Dosáhl mezitím 79. roku života a před dvěma roky ukončil svou činnost u Patrie.

K mému úžasu se úřady daly tentokrát obměkčiti. Arcit jsem byl před tím podroben výslechu na SNB v Semilech, při kterém jsem měl vyznati, co se stalo se sbírkou mincí mého otce při jeho vystěhování do Rakouska. Nějakým udavačským výrokem se tajná policie drahnou dobu po jeho odchodu dověděla o její existenci. Otázky mi byly kladeny velmi nevlídným způsobem. Padla dokonce polozastřená poznámka, že bez vysvětlení této věci nemůže přijít na přetřes otázka eventuálního povolení návštěvní cesty. Neohroženě jsem odpovídal na otázky, kladené mi výhružným a nelaskavým tónem: *Ano, souhlasí, můj otec vlastnil malou sbírku zlatých mincí, kterou založil někdy před rokem 1945—1946. Nevím, v jakém rozsahu, poněvadž jsem nebyl oprávněn k dotyčným dotazům, neměl k tomu ani příčiny a nebylo by to ani v souladu se zvyklostmi uvnitř naší rodiny. Jisté je, že v poválečné době některé mince odprodal, aby získal prostředky na skromné živobytí. Pravděpodobně ze sbírky nic nezbylo, když se v roce 1949 vystěhoval* (zde jsem trochu lhal, jelikož jsem mu pomáhal při odstěhování svršků z Malé Skály). *Ale,* dodal jsem vědomě odvážně, *jestli otec skutečně pár zlatých mincí tajně a nedeklarovaně vzal s sebou, tak by se to snad nemuselo pranýřovat jako přečin; bylo by zde snad na místě pochopení, jelikož otec z celého svého jmění, získaného poctivou celoživotní prací, marnotratně nic neutrácel a vše zde musel zanechati. Hodnota několika zlatých mincí je proti tomu směšně nízká. Já sám a naše rodiny zde se nestali vlastníky takových mincí a nejsme schopni více o této věci vypovídati.*

Nato jsem slyšel od vyslýchajících policistů, že výslech má býti považován za ukončený a moje výpovědi za dostačující. S údivem jsem slyšel dokonce jakýsi kompliment, když mi bylo řečeno, že bych se asi divil, jaké množství informací má o mě tajná policie k dispozici, a že tento spis obsahuje vcelku i věci chvalitebné. Vytušil jsem zde plody mé zdrženlivosti a přízně kolegů různých pracovišť, ať již se jednalo o komunisty nebo ne, o ubohé hlídače anebo o osoby politováníhodné, ošpiclované neb vydírané. Ke konci výslechu jsem měl pocit, že jsem nebyl poražen. Podotkl jsem, že se k tomu spisu nemohu vyjádřiti, protože neznám jeho obsah. Pakli obsahuje i příznivá hodnocení, není tím řečeno, že všechny tyto výpovědi se musejí shodovat s pravdou.

Nechtěl jsem věřiti svým očím, když brzo poté mi byl doručen potřebný dokument pro vytouženou návštěvu. Dne 16. září 1963 jsme letěli Greta, dcera Magda a já z Prahy do Vídně. Slunce svítilo na nebi a v našich srdcích. Těžko popsat pocit, náhle se ocitnouti ve svobodném světě a volně v něm moci dýchat; to je nutno zažíti. Radostné bylo shledání a rozpravy s otcem. Čtrnáctidenní návštěvní doba uplynula jako den. V tichosti jsem si předsevzal zahájiti z Vídně usilování o povolení pro nastěhování mé rodiny s matkou do Spolkové republiky Německo, aby bylo pohotové, kdyby se mi podařilo dostati se ještě jednou do Vídně, ovšem s celou rodinou. Alternativně také proto, aby byl dokument k dispozici, kdybych se v budoucnu odhodlal obrátit se na příslušné instituce s žádostí o povolení k vystěhování pro naši rodinu. Pomocí mých kolegů z obchodní školy ve Varnsdorfu, Richtera v Bonnu a Schöttnera ve Vídni a mé sestřenice Heleny, bydlící u Mannheimu, jsem svoje předsevzetí započal uskutečňovat. Naše úřady se o tom ovšem nesměly dovědět.

2. října 1963 jsme se vlakem vrátili do našeho tristního *proletářského ráje.* Vídeň pro mne znamenala pořádnou vzpruhu. Šťastné setkání s otcem, vůle a naděje dobýti sobě a rodině vzdor všem zábranám a zdím život ve svobodě mě posilnily. Bylo zvykem po krátké době hájení examinovat navrátilce ze západní ciziny. Tak jsem v důsledku

telefonní výzvy via Komunální služby stál brzy před mně neznámým důstojníkem tajné policie, nadporučíkem Kozderkou. Zprvu jsem nevěděl, proč jsem předvolán. Kozderka se vlídně ptal po mých dojmech z cesty do Vídně; vypravoval jsem bez ostychu. Kladl mi jedinou trochu podezřelou otázku, zda jsem měl ve Vídni také styk s Němci ze Spolkové republiky. Bez váhání jsem podle pravdy přisvědčil a řekl, že jsem se tam sešel se svou sestřenicí, dcerou dávno zemřelého stavitele Josefa Bayera z Pertoltic — Hamru na Jezeře, a s jejím mužem, kteří žijí v Neckarhausenu u Mannheimu a dleli u otce na krátké návštěvě. Nemluvili tito odsunutí příbuzní o naší republice s despektem? *Ne, nikoliv, muž je notabene tamní rodák, něco takového by si v mé přítomnosti nebyli dovolili.* Tato kalkulovaná odpověď měla zamýšlený účinek: byla přijata se zřejmým potěšením. Pak následovaly otázky, týkající se mých současných životních okolností. Odpovídal jsem zcela otevřeně, že pro mne a mou ženu je při všem porozumění pro ideály socialismu velmi těžké uhájiti existenci v rámci přísně vymezeném a že se často táži, jestli by nebylo pro mne i pro úřady lepší usilovat o naše vystěhování. Těžce že doléhá na mne a na mou ženu, že náš patnáctiletý syn, který brzo ukončí ZDŠ, jako syn kapitalisty nemá vyhlídky na další školní vzdělání ani na svobodnou volbu povolání. Prohlašuji mu často: *Jendo, socialismus může býti dobrá věc, provozuje-li se ve spravedlnosti. Nespravedlivost je vždy špatná.* Že je těžko uchrániti duši dítěte za tak tíživých podmínek od otravování. Mimoděk mi přišla na mysl slova Ježíšova: *Vysílám vás jako ovce mezi vlky. Proto buďte moudří jak hadové a bez falše jak holubi.* Dodal jsem proto ještě: *Tak jsem teď mluvil velmi otevřeně a obávám se, že mi to bude škoditi, až snad zase jednou požádám o povolení k návštěvě Vídně.*

Ne, odvětil můj protějšek slušně, *tomu by tak nemuselo býti*, a vzal na sebe roli pokušitele. Prý se uvolní v dohledné době zde v Šemilech neb eventuálně ve Špindlerově Mlýně místo vedoucího cestovní kanceláře Čedok. O takové místo bych se snad mohl ucházeti s ohledem na své jazykové znalosti a způsoby, pakli bych byl ochoten akceptovati při tom nevyhnutelnou spolupráci s policejními místy. I pro mého syna by se možná našly příznivější možnosti dalšího vzdělání a volby povolání. Vyjádřil jsem pochybnost, že právě mně by mohlo býti nabídnuto zaměstnání tohoto druhu a že bych také nerad někoho z místa vytlačil. Pakli by Čedok považoval mou osobu za vhodnou, mohl by mi místo sám nabídnouti. Spolupráce s policejními místy v normálních mezích cizineckého ruchu by asi byla samozřejmá, nemohl bych se však odhodlati státi se informátorem tajné policie (vystříhal jsem se pojmu *špicl*). Toto by se nesrovnávalo s mými názory, s mým způsobem a pojetím života a s mými principy. Vzdor tomuto odmítnutí jsem byl vlídně propuštěn. Později jsem byl znovu vyzván, abych se dostavil k rozmluvě. Ta proběhla podobně negativně, i když opět vlídně. K mému úleku se mi zdálo, že hovor se mnou je vyhledáván. To by znamenalo, že se sledují mně mlhavé plány. Zdálo se, že ani moje křesťanské přesvědčení pokušitele neodradí, když jsem jednou poznamenal, že Ježíšovo učení se mi nezdá býti v rozporu s ideály socialismu (s ideály, ne s praxí!).

Cesta do svobody

Začátkem května 1964 jsem se dověděl, že německými úřady bylo uděleno přistěhovalecké povolení pro celou naši rodinu. Nyní se konečně zdálo, že nastala doba pro změnu našeho života a osudu ze základu, pakli by se mi podařilo získati pro nás všechny povolení k návštěvní cestě do Rakouska, nebo pakli bych se rozhodl požádat o naše definitivní vystěhování. Toto bylo ovšem co do výsledku a doby nejisté. Moje

rozhodnutí voliti rychlou a krátkou cestu bez dalšího utrpení padlo rychle. Samozřejmě jsem musel počítati se ztrátou našeho zbylého soukromého majetku. Bohudíky manželka i matka akceptovaly moje rozhodnutí. Náš Jenda byl pro dobrodružství a zachovával tajemství dokonale. Naše dcera Míša, již řadu let šťastně provdána, matka malého kloučka, nepřicházela v úvahu, rovněž ne matka mé manželky. Blížily se otcovy osmdesáté narozeniny, 4. srpen 1964. Naší žádost o povolení cesty do Vídně jsem zdůvodnil právě oslavou těchto narozenin. Měl jsem úmysl, pokud by se nám všem podařil společný odjezd do Vídně, vyhledati tam německé velvyslanectví a pak pokračovati v cestě do Spolkové republiky, abych touto oklikou unikl naší vlasti, těžce na nás doléhající. S napětím jsem čekal na vyřízení své žádosti. V případě zamítnutí jsem byl rozhodnut podati ihned návrh na povolení našeho legálního vystěhování bez ohledu na to, jak nevlídně by byl přijat. Hodlal jsem v tomto případě nasaditi vše možné a nemožné, abych svého cíle dosáhl.

Jednoho dne mě telefonicky zavolal soudruh nadporučík Kozderka a sdělil mi, že jeho představený major X si mne přeje viděti a hovořiti se mnou — abych se týž den navečer dostavil do služebny SNB na turnovském nádraží. Když jsem se tázal, o čem má být hovořeno, poukázal Kozderka na oba naše dřívější rozhovory. Připomněl jsem mu, že jsem přece odmítl služby informanta a že proto rozhovor je zbytečný, nutno-li, lze mne úředně obeslati. Kozderka mínil, abych si to rozmyslel a přece jen přišel, že jsem konec konců, pokud slyšel, podal žádost o povolení cesty do Vídně, o které by snad mohla býti řeč. Tušil jsem, že by to mohlo znamenati rozhodnutí, přislíbil účast a kvečeru odejel vlakem do Turnova. Brzo jsem se ocitl před majorem X, poměrně mladším mužem v civilu. Byl jsem zapojen do rozhovoru o mé situaci, názorech a úmyslech, Kozderka zůstal v pozadí. Opět jsem byl dotázán, zda jsem ochoten k spolupráci s policejními místy, a opět jsem prohlásil, že nemohu převzíti vzdor vší loyalitě úlohu informanta neb podobně, to že se ke mně nehodí. Major se stal netrpělivým a pravil: *Tak odmítáte jakoukoliv spolupráci a nemá smysl o tom dále hovořiti?* Samozřejmě jsem celou dobu myslel na Rakousko, i když ne ve smyslu, který si přál snad major, a proto jsem poněkud umírnil: *Neříkejme to tak briskně, jestli budete někdy věřiti, že bych mohl Vám, věci socialismu býti prospěšný, a kdyby to něco bylo, o čem věříte, že to budu moci srovnati se svým svědomím, tak se s pánembohem na mne obraťte.* Byl bych raději řekl ve jménu ďábla. Mladistvému nositeli šarže, trochu samolibému a snad naivnímu, se patrně zdál tento hubený výsledek rozmluvy nějak postačující, neboť reagoval vlídně. Jsa přesvědčen o tom, že nadporučík Kozderka svého představeného přesně informoval o našich dřívějších rozhovorech, dotýkal jsem se své obtížné situace a poznamenal také, že se často táži, zda bych neměl usilovati o vystěhování naší rodiny. Na to mínil, že bych přece s výdělkem mým a mé ženy za daných, tak příznivých podmínek socialismu měl docela dobře vycházeti. Pakli bych se přesto odhodlal o vystěhování usilovat, tak by se holt prý vidělo. Zase jsem vytušil u něj skryté, nebezpečné úmysly, totiž plánované zneužívání mé osoby k účelům, ke kterým bych se nikdy nepropůjčil.

Chtěl jsem se s rodinou dostat na svobodu a nechtěl býti v žádném případě vržen do dobrodružství, vzbuzující odpor a hnus, totiž snad do závazku ke konspiraci a špionáži. Zvedl jsem se, abych naznačil, že považuji rozhovor za ukončený a že se cítím býti propuštěn. Zadržel jsem však, jako by mne náhle něco napadlo, a vypravoval tomu muži — samozřejmě mi bylo jasno, že je přesně informován a že asi má rozhodující slovo — o mé žádosti o cestu do Vídně k oslavě otcových narozenin. Rozhodl jsem se hráti vabank a dodal jsem ve smělé opatrnosti, že jest pochopitelně přáním mého

srdce, abychom je mohli slavit ve Vídni společně, ale že bychom holt, kdyby to jinak nešlo, museli cestovati ve dvou skupinách, druhá po návratu první. (Stávalo se totiž, že povolení k vycestování se udělovalo v takovém řazení, aby vždy část rodiny zůstala jako rukojmí v zemi a útěku tím bylo zabráněno.) Moje řeč měla vzbuditi důvěru, a tak se také stalo. Ne, proč by nemělo býti možné, abychom všichni společně oslavili otcův den ve Vídni! Abych se zavčas zeptal v pražském Čedoku po našich papírech, on že věří, že povolení pro nás všechny tam bude k dispozici.

Když jsem opustil služební místnost policie na turnovském nádraží a dal se městem a parkem do údolí Jizery k zastávce dráhy v Dolánkách — k odjezdu nejbližšího vlaku do Semil zbývalo dosti času a pěší cestu jsem podnikl rád včetně malého zastavení v hostinci U Karla IV., věděl jsem, že kostky jsou vrženy a že se mi podařilo ujíti nebezpečným nástrahám. Radost a předtucha dobrodružství blížící se svobody mne zaujaly. Jenda kvitoval moje sdělení: *Pojedeme*! radostným výkřikem. Žena, která právě dlela na krátké dovolené v Koutech nad Desnou v moravských Jeseníkách, dověděla se o vývoji věcí až po svém návratu. Netrvalo dlouho a sestra Greta mohla vyhledat v cestovní kanceláři Čedok v Praze povolení k cestě. Zněla na vícedenní pobyt ve Vídni pro mou ženu a mne, pro našeho Jendu a pro matku. Nyní šlo o to, pracovati a žíti dále zcela klidně a nenápadně až do dne odjezdu, který jsem stanovil na 1. srpen 1964, a připraviti všechny doklady a písemnosti, kterých bude potom třeba. Naše příbuzné jsme o svých plánech neinformovali, abychom je nevystavovali zatížení při policejním vyšetřování, se kterým bylo nutno počítati, až se nevrátíme.

Den odjezdu se rychle blížil. Rozloučení s našimi milými, kteří nás viděli odjížděti jen na několik dnů, bylo krátké a museli jsme potlačiti své pohnutí. Poslední obchůzka po našem domově, rozloučení s milovaným Förstrovým pianinem, a již jsem řídil svůj služební vůz vstříc semilskému nádraží, odkud jej kolega dovezl zpět do garáže. V posledním okamžiku se roznesla pověst, že se asi sotva vrátíme, když všichni jedeme společně do Vídně. Pálila mne půda pod nohama. Koupil jsem jízdenky do Břeclavě, jihomoravské hraniční stanice na cestě do Vídně, a již nás vlak odnášel jižním směrem, za posledního pohledu na náš dům. Cestou jsem házel řadu dopisů, obsahující různé moje papíry a doklady, do různých nádražních poštovních schránek, poněvadž jsem nechtěl míti nic u sebe, co by případně mohlo vzbuditi nedůvěru našich celníků. Dopisy byly adresovány různým příjemcům v Rakousku a ve Spolkové republice. V Břeclavi jsme vlak neopustili, nýbrž pokračovali do Bratislavy, kam jsme dorazili v neděli brzy ráno. Volil jsem Bratislavu, abych se v Břeclavi nestal obětí eventuální protidispozice ze Semil. Jenda poznamenal s uznáním: *Tati, ty mně teď připadáš jako gangster*! V bratislavském dunajském přístavě jsme po hladkém absolvování celních formalit nastoupili na novou křídlovou loď československé dunajské plavby a pluli proti proudu těch asi 65 km k Říšskému mostu ve Vídni. Jako poslední z naší cestovní společnosti a s povzdechem ulehčení jsem opustil loď a zamířil do budovy rakouské celnice. Děkoval jsem Bohu, že jsme se nepoškozeni dostali do svobodného světa. Vídeň nás přivítala deštěm a ospalostí, když jsme ve staré, rachotící tramvaji, každý s nepatrným zavazadlem na kolenou, jeli nevlídnými ulicemi předměstí do stanice u Opery. Tam jsme se posilnili a zpravili překvapeného a šťastného otce o našem příjezdu.

Za chvíli jsme se na ulici v Neustiftu objímali a můj pocit štěstí, nedotčen ztrátou posledního majetku, se ještě stupňoval, když letití rodiče vzdor všemu minulému plni lásky a porozumění stanuli proti sobě a družka mého otce, paní Deckerová, scénu spontánně a srdečně akceptovala. Již při mé návštěvě před rokem přijala moje ujištění

Jindřich Bayer.

tolerance ze strany mé matky i mé. Radostně proběhla oslava osmdesátin 4. srpna 1964, korunovaná obědem *U římského císaře* v Neustift am Walde, v blízkosti skrovného sídla mého otce Neustift No. 77. V nejbližších dnech byly ochotně a hladce vyřízeny formality pro další cestu do Spolkové republiky a náš odjezd stanoven na 9. srpna.

S nehostinými úřady ve vlasti jsem dohrál svou partii do konce, abych naše příbuzné v Čechách neuvedl do nepříjemností: se sestrou Gretou v Praze jsem vedl z Vídně obšírný telefonický rozhovor, s jehož odposlouchávání jsem počítal; sdělil jsem jí, že podle ujednání přivezu jí z Rakouska upotřebený automobil a vyzval ji, aby se na celnici v Praze dokonale informovala o dovozních formalitách. (Tímto způsobem mohl býti v případě nutnosti veden důkaz o tom, že počítala s naším návratem.) Manželka odeslala z Norimberku mamince a dceři v Semilech následující telegram: *Matka a otec smířeni a zůstanou spolu stop Jan a tím my všichni proto jako německá rodina přijati Spolkovou republikou stop setrváme stop tímto jejich rozhodnutím a těmito událostmi jsem byla ve Vídni ohromena a nemohla se pochopitelně vrátiti, jelikož zůstanu i za těchto okolností u své rodiny stop dopis následuje Tvoje Milena a rodina.* Tento telegram byl odeslán 10. srpna po našem příjezdu do Německa. Odtamtud jsme byli dirigováni do tábora v pevnosti Rastatt v Bádensku, kde jsme byli uvítáni Němcem z Maďarska, vyhlížejícím jako šikovatel honvédu. Abychom byli ušetřeni tlačenice v táboře, nastěhovali jsme se na pár dní do hostince *Zum Türken-Louis*. Na nádraží v Rastattu zvolal

řidič našeho mikrobusu v krásném saském dialektu, spatřiv mne: *Vy ale vypadáte jako náš saský král August*! Moje odpověď: *To musí být omyl, poněvadž jsem z Čech a jmenuji se Bayer*!

Po několika dnech jsem zvolil za naše prozatímní sídlo město Villingen v Černém lese, krásné to staré město, ležící osm set metrů vysoko severně od Bodamského jezera. Tam jsme setrvali do konce října 1964 ve skrovně zařízené přechodné ubikaci. V Československu došlo mezitím k procesu pro útěk z republiky a moje žena odsouzena na dva, já na dva a půl roku vazby. Náš majetek, hlavně dům s pozemkem, nábytek atd. byl konfiskován. Touto pomstou režimu jsme nebyli překvapeni. Dne 1. listopadu 1964 jsme se odebrali do Deggendorfu na Dunaji v Dolním Bavorsku, ležícím roztomile na vstupu do Bavorského lesa resp. Šumavy, ve vzdálenosti asi padesát kilometrů od českých hranic. Stalo se tak po dohodě s panem Jindřichem Kunertem, který po válce opustil Varnsdorf a v letech hospodářského vzestupu založil textilní závody ve Vorarlberku v Rakousku, v Lindavě v Bavorsku (na Bodamském jezeře), zakoupil továrnu na dámské punčochy ve Vídni (Amazone) a zřídil v letech 1961—1964 závod světového významu v oboru syntetických vláken (texturace) v Deggendorfu-Seebachu. Pan Jindřich Kunert mi mimo jiné svěřil vybudování exportu tohoto velkého podniku. V dlouholeté práci se mně podařilo dostát tomuto úkolu. Jindřich Kunert zřídil později ještě závod na texturaci syntetických vláken v Berlíně. Uvažoval i o zřízení závodu ve stejné branži v Kanadě, k tomu však již nedošlo.

Paní Berta Deckerová zemřela ve Vídni v létě 1965. Otec, ošetřován mou manželkou, která si získala jeho neomezenou náklonnost, se v červenci 1965 přestěhoval k nám do Deggendorfu, kde se v kruhu rodiny dobře cítil. V Bohu a míru zesnul v ranních hodinách 8. března 1966. Odpočívá na hřbitově v Deggendorfu. Ve svých posledních dnech života nám zanechal závěť, zaznamenanou výrazným písmem na kousku papíru. Zní: *Fleißig arbeiten — sparen — vernünftig leben — sich seiner Verpflichtungen gegenüber den Mitmenschen bewußt sein und darnach handeln*! (Pilně pracovat — šetřiti — rozumně žít — být si vědom svých povinností vůči lidem a jednati podle toho!) Těmito jeho slovy budiž v úctě a lásce zakončena tato rodinná kronika.

Náš prapraděd Petr Ossendorf, papírník, přišel před třistapadesáti lety jako svobodný člověk do Čech a předurčil dětem a potomkům cestu životem a pole působnosti. Nám, pozdním generacím, bylo určeno zažít v této zemi ohromné a převratné věci, odolat zlému a konečně, říznícím po svobodě a lidské důstojnosti, opustiti českou vlast.

Na mysli mi tanou Goethova slova: *Unser Leben ist, wie das Ganze, in dem wir enthalten sind, auf eine unbegreifliche Weise aus Freiheit und Notwendigkeit zusammengesetzt. Unser Wollen ist ein Vorausverkünden dessen, was wir unter allen Umständen tun werden. Diese Umstände aber ergreifen uns auf ihre eigene Weise.* [*Náš život je, tak jako celek, jehož jsme součástí, složen nepochopitelným způsobem ze svobody a nutnosti. Naše chtění je předzvěstí toho, co budeme činit za všech okolností. Tyto okolnosti se nás však zmocňují svým vlastním způsobem.*] (Dichtung und Wahrheit, III/11.)

a) 36 Ř. — intervence čs. vyslance Mastného za propuštění Grety Bayerové, b) 20 Ř. — babička Agnes Maazová, c) 4 Ř. — zběsilecké vlaský vítězství, d) 50 Ř. — obeslední kontrolora z Kunsteiden-Verkaufsbüro, e) 174 Ř. — prohlídka závodu SS-Scharführera po führerem, vojenská kariéra prodavače aut fy Voboří, slovní hříčka Führer — Fadenführer, tužba jiného SS-Scharführera po hedvábných punčochách, f) 57 Ř. — pomoc Karlu Reißovi v koncentračním táboře Oranienburg, lidskost Irmgard Hübschové, švagrové Lotty, smrt jejího manžela Herberta v letecké bitvě o Anglii, g) 50 Ř. — židovský obchodní zástupce fy Karl Reiß, h) 49 Ř. — rozpaky čs. katolického kaplana nad církevně neplatným manželstvím Jana a Mileny Bayerových, i) 6 Ř. — nedokončený popis některých obchodních případů, j) 35 Ř. — tajemný přenos myšlenek, k) 12 Ř. — nebezpečná příhoda v lomu, l) 5 Ř. — slovní hříčka Antonína Blažeje, m) 42 Ř. — životní příběh a názory dr. Mikulky

Fotodokumentace lidové architektury ve fondech Krkonošského muzea v Jilemnici

Lubomír Procházka — Jan Luštinec

Fotografie a pohlednice patří mezi základní druhy dokumentace, které lze využít ke studiu vybraných jevů lidového stavitelství. Jedná se zejména o ty archaické prvky, které se již na dochovaných a často stavebně změněných stavbách v terénu nevyskytují.

Regionální muzea ve svých sbírkách uchovávají řadu dokumentárně cenných fotografií, které z valné části dosud k národopisnému studiu lidové architektury nebyly využity. Také Krkonošské muzeum v Jilemnici[1] uchovává ve svých fondech národopisně cenné soubory fotografií, dokumentující lidovou architekturu městských i vesnických sídel nejen v Krkonoších, ale i v Podkrkonoší, především na území bývalého politického okresu Jilemnice.

Fotografický fond jilemnického muzea zahrnuje několik ucelených souborů z různých časových období, z nichž bezesporu nejvýznamnější jsou systematická fotodokumentace z ateliéru Františka Háka (1886—1973) z Nové Paky,[2] pořízená na konci dvacátých let našeho století, a dále kolekce snímků z druhé poloviny třicátých a první poloviny čtyřicátých let (tvořená převážně negativy) od Jindřicha Ambrože (1878—1955) z Jilemnice. Svůj značný význam má i nejstarší ucelený fotografický fond muzea, a to skleněné desky z majetku MUDr. Josefa Vejnara (1867—1934) z Jilemnice, který fotografoval v období od posledního desetiletí 19. století až po první světovou válku. Časový úsek po roce 1945 pak reprezentují především fotografie ing. arch. Antonína Vodseďálka, pořízené v padesátých až šedesátých letech. Pro doplnění výše uvedených faktů ještě připomeňme, že jilemnické muzeum získalo v roce 1989 do svých fondů z předchozí výstavy fotografie MUDr. Jaroslava Feyfara (1871—1935), pocházející z let 1903 až 1914. Zachycují jak Jilemnici, tak i okolní obce, které dr. Feyfar při své lékařské praxi navštěvoval. Muzejní fondy obsahují i sbírku pohlednic, zobrazujících město i okolí; je však zastíněna kvalitou i rozsahem ostatních fotografických souborů. Je nutné v této souvislosti upozornit, že sbírky fotografií vlastní též další muzea ve sledované oblasti.[3]

Hodnocené soubory jsou s výjimkou děl Františka Háka zhotoveny fotografy amatéry. Fotografie zachycují centrální část města Jilemnice i významné dominanty na okraji města. Co se týče fotografií ostatních sledovaných obcí, jde nejen o pohledy na zemědělské usedlosti a jejich části, ale i o celkové pohledy na sídla a jejich zakomponování do krajiny.

Fotografie z ateliéru Františka Háka byly pořízeny nákladem *Okresního sdružení republikánského dorostu československého venkova v Jilemnici*. Jednotlivé snímky jsou vkusně paspartovány a volně uloženy v sedmnácti albech, zachycujících celkem 22 obcí: Dolní Štěpanice (9 ks fotografií), Horní Štěpanice (13 ks), Hrabačov (22 ks), Jestřabí a Stromkovice (9 ks), Jilemnici (28 ks), Křižlice (9 ks), Kundratice (17 ks), Štěpanickou Lhotu, Benecko, Horní Sytovou a Zálesní Lhotu (14 ks), Martinice (12 ks), Mříčnou (18 ks), Peřimov (9 ks), Poniklou (22 ks), Roudnici (4 ks), Roztoky (10 ks), Studenec (36 ks), Valteřice (12 ks), Víchovou a Víchovskou Lhotu (6 ks).

V Jilemnici kromě roubených domů ve Zvědavé uličce a dnes již zbořené kovárny čp. 506 zachytil František Hák řadu roubených domů v Dolení a Husově ulici, orientovaných štítem ke komunikaci (např. čp. 37, čp. 46, čp. 20, čp. 236 a čp. 165). Čp. 19 a čp. 20 představují doklady bohatě členěných lomenic roubených domů některých částí města. Čp. 24 v Dolení ulici mělo v lomenici zasklenou niku s plastikou světce. Dům má ve štítovém průčelí přistěnnou konstrukci, tzv. *kozy* (objekt stavebně nezměněn existuje dosud). Někdejší Soukupovo stavení čp. 542 v Jilmu má u obytné části i u špýcharu šindelovou krytinu střechy, překrytou slámou.

V Martinicích v Krkonoších byl zachycen dosud stojící roubený objekt mlýna (dokumentuje ho také fotografie J. Raabeho z roku 1943). V Peřimově pak stavení čp. 62 vykazuje bohatě členěnou lomenici s balustrádou. U roubeného stavení čp. 88 je vrchol štítu ukončen kabřincem a makovičkou a u čp. 21 železnou korouhvičkou. Značné množství roubených stavení zachytil autor v obci Valteřice, kde některá stará stavení dosud stojí (průzkumem v roce 1990 byla zjištěna stavení čp. 1, 4, 31, 109; ta se však nestala předmětem pozornosti F. Háka). Ze skupiny fotografií z Valteřic upozorňuji na snímky čp. 9 a 43 s bohatě členěnými a zajímavě řešenými lomenicemi. U čp. 80 jsou zase bohatě profilovány lišty lomenice a snímek čp. 211 přináší doklad existence dřevěné brány mezi obytnou částí statku a kamenným chlévem. U usedlosti čp. 5 F. Hák zdokumentoval roubený špýchar a stodolu. Z obce Mříčná upozorňujeme na snímek roubeného stavení čp. 19, které se vyznačuje pavlačí podél nádvorní strany, a čp. 68 s bohatě členěnou lomenicí.

Další velký soubor fotodokumentace představuje konvolut negativů z pozůstalosti Jindřicha Ambrože, jenž působil jako konzervátor památkové péče a ochrany přírody v jilemnickém okrese. Součástí tohoto souboru jsou fotografie jednotlivých krkonošských bud z druhé poloviny 30. let našeho století.[4] Z téhož období pocházejí i snímky lidových staveb z Benecka, Dolních a Horních Míseček. Další negativy pak zachycují zástavbu jednotlivých částí Jilemnice a lidové stavby na Benecku v letech 1937 až 1938. Negativ z roku 1939 přináší podobu Tuláčkova statku čp. 1 v Kruhu u Jilemnice před jeho pozdější poválečnou adaptací a z roku 1938 pak jednu z krčkových staveb z Dolních Štěpanic. Další negativy zachycují pohledy na architektonicky nejzajímavější část zástavby Jilemnice, na Zvědavou uličku (1941) a na dřevěné domky Na drahách (1936). Můžeme konstatovat, že Ambrožova fotografická pozůstalost představuje dokumentační celek značné odborné úrovně, víceméně z jednoho časového období, umožňující studovat lidové stavitelství i podle sociálního postavení majitelů. Jde například o chalupu v obci Tříč (1944) a dřevěné domky v Libštátě (1940). Selské statky jako typ lidových staveb reprezentuje statek V. Heka v Bukovině u Čisté (1941), Vejnarův statek čp. 50 v Hrabačově (1942) a téhož roku fotografovaný Holcův statek v Mříčné. Zajímavá je též dřevěná zvonička z Bukoviny u Čisté a rodné domky dvou výrazných kulturních osobností Podkrkonoší, učitele Jana Buchara (1850—1932) v Mříčné čp. 100 (snímek z roku 1942) a spisovatele Antala Staška (1843—1931) ve Stanovém čp. 9[5] (oba

objekty ještě existují). Z hlediska vývoje regionálních forem lidového stavitelství má svůj význam zobrazení statku se zvoničkou čp. 149 v Horní Kalné. J. Ambrož v letech 1941 až 1943 zachytil lidovou architekturu i dalších obcí v této části Podkrkonoší.[6] Některé snímky pořídil až po druhé světové válce (například statek J. Metelky čp. 89 v Pasekách nad Jizerou, Bratrouchov čp. 89, roubená stodola čp. 19 ve Zlaté Olešnici).

Ze sbírky pohlednic Krkonošského muzea si povšimněme zástavby podsíňových domů v malých podkrkonošských městech (Jilemnice — Kavánova ulice, Svoboda nad Úpou, Vrchlabí — náměstí) a větrného mlýna beraního typu ve Studenci u Jilemnice, zbořeného již roku 1907, reliktu nikoliv zanedbatelného výskytu dřevěných větrných mlýnů v Podkrkonoší.

Pro fotodokumentaci lidové architektury pořizované v období první republiky (tento fakt ovšem přetrvává i v současné národopisné fotografické dokumentaci) je příznačný naprosto převládající počet celkových a exteriérových záběrů nad snímky interiérovými, které jsou technicky náročnější. V Ambrožově pozůstalosti se dochovalo pouze několik takových záběrů. Z velmi rozsáhlého souboru negativů pořízených J. Ambrožem dále uvádíme starou školu v Kruhu (1941) a již zmíněný Tuláčkův statek. Většina Ambrožových negativů je opatřena velmi stručným popisem zachyceného předmětu, popisným číslem a jménem tehdejšího majitele.

Usedlost ve Škodějově čp. 18 roku 1942. (Foto A. Vodseďálek.)

Z fotodokumentace uložené ve fondech Krkonošského muzea v Jilemnici stojí za zmínku dokumentárně velmi cenné fotografie zachycující roubený kostel z roku 1596 v Zálesní Lhotě těsně před jeho demolicí; v letech 1880 až 1881 byl nahrazen zděnou stavbou v novogotickém slohu.[7]

Další soubor představuje fotodokumentace z padesátých a šedesátých let 20. století, pořízená ing. arch. Antonínem Vodseďálkem.[8] Je to období, kdy bylo ještě možno zachytit v terénu objekty lidové architektury v relativně neporušeném stavu, kdy ještě mnohé z nich plnily svou původní funkci. Jde například o roubený patrový špýchar s pavlači z obce Kundratic čp. 48 nebo o bohatě zdobenou lomenici, členěnou do čtyř horizontálních pásů, v Peřimově čp. 76 či o roubený dům čp. 19 ve Vysokém nad Jizerou, kde pod kabřincem na základovém prkně je datace 1828. K fotografické dokumentaci A. Vodseďálka se pojí stavebně plánová dokumentace objektů lidové architektury z obcí v okolí Vysokého nad Jizerou, která byla pořízena v šedesátých letech našeho století.[9]

Poslední fond dokumentační sbírky muzea v Jilemnici tvoří skleněné desky z majetku MUDr. Josefa Vejnara. K námi sledovanému tématu se váží snímky staré zástavby jilemnického náměstí a okolních ulic z doby kolem roku 1897 (kupříkladu dřevěné přízemní roubené domky v Dolení ulici, štítově orientované ke komunikaci, a dřevěná zvonice ve Víchové nad Jizerou).

Zvlášť upozorňujeme na vzácnou kolorovanou skleněnou desku, pravděpodobně z doby po roce 1905, z pozůstalosti Jana Buchara, zachycující roubený Prachovský mlýn, krytý šindelem, ležící na území Horních Štěpanic.

Můžeme konstatovat, že Krkonošské muzeum v Jilemnici vlastní, pokud se týká národopisného studia regionálních forem lidového obydlí, ve svých sbírkách cenný fotodokumentační fond, který zahrnuje období od přelomu 19. a 20. století až po šedesátá léta našeho století. Fond má celkově značnou technickou a nezřídka i uměleckou úroveň. Dokumentační hodnotu mnoha snímků však někdy snižuje chybějící či neúplný popis fotografie, a to ve všech uvedených souborech. Potěšitelná je naopak skutečnost, že soubor starších fotografií se výrazně rozrůstá i v současné době.[10] Fotodokumentace dochovaných objektů lidové architektury je v omezené míře prováděna také pracovníky muzea.

Poznámky

[1] Krkonošské muzeum v Jilemnici bylo založeno v roce 1891 ze sbírek pro Národopisnou výstavu československou v Praze.

[2] František Hák dokumentoval lidovou architekturu již někdy od roku 1910, kdy na pokyn prof. Aloise Boudy pořizoval fotografie lidové architektury Novopacka pro Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze. Také v Podkrkonošském muzeu v Nové Pace jsou uloženy rozsáhlé soubory Hákových dokumentačních fotografií.

[3] Lubomír Procházka postupně zpracovává a připravuje do tisku analýzu fotodokumentace k lidové architektuře, uložené ve fondech Krkonošského muzea ve Vrchlabí, Okresního muzea Podkrkonoší v Trutnově a Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou.

[4] Kupř. Dvorská, Dvořačky, Hančova na Benecku, Labská, Luční, Petrovka, Špindlerovka, Vosecká, Výrovka a další.

[5] Nejstarší písemný záznam o této usedlosti pochází z roku 1565.

[6] Nejpočetnější soubory fotodokumentace lidové architektury pocházejí z obcí Kruh, Mříčná a Kundratice.

[7] Ve sbírce skleněných desek v Krkonošském muzeu v Jilemnici se nachází anonymní deska, na které je zobrazen původní dřevěný kostel z roku 1596 a nový kostel z roku 1881.

[8] Jde o následující obce: Kruh, Kundratice, Lhotka, Mříčná, Peřimov, Roprachtice, Roztoky u Jilemnice, Stanový, Stará Ves, Škodějov, Třtí, Vysoké nad Jizerou.

[9] Stará Ves čp. 58 (štítové a boční pohledy, štítové a boční řezy, detaily), Stanový čp. 9, Roprachtice čp. 115 (pohled a řez pecí), Roprachtice čp. 41 (řezy nábytkem v měřítku 1:10 — stůl, lavice, lavička).

[10] Jedná se v prvé řadě o znamenité fotografie slavného českého fotografa, jilemnického rodáka Zdeňka Feyfara (nar. 1913). Tento soubor se v současné době teprve formuje, a proto jej zatím nebudeme hodnotit.

DROBNOSTI

Jan Antonín Želízko

Ludvík Schmid

V třetí čtvrtině 18. století působil v Horní Branné kněz, který se podle našeho soudu zajímavým způsobem zapsal do kulturního života Podkrkonoší. Byl jím Jan Antonín Želízko.

Rod Želízků je starého původu. Podle Bienenberga jsou první zprávy o tomto rodu z roku 1461, kdy se v Hradci Králové mezi radními objevuje jméno *Witus Zeelezko*.[1] V dalších letech čteme v seznamu městských radních jméno tohoto muže psané různým způsobem: *Witus* (*Vitus*) *Zielezko, Zeleczko, Zieleczko*, v zápisu z roku 1472 je tu uveden dokonce jako *Ferculus*. Poslední záznam o něm je z roku 1482, tedy asi v tomto nebo následujícím roce zemřel, protože v roce 1484 se už jeho jméno neobjevuje. Údaje z doby předbělohorské a poní nejsou nám bohužel známy. S tímto jménem se opět shledáváme až na začátku 18. století, kdy se v Hradci Králové objevuje Ondřej Želízko s Dorotou, dcerou Davida Petery ze starého rodu ve Dvoře Králové. V zápise o jejich sňatku 24. 11. 1711 není sice zapsáno jméno ženichova otce, ale dovídáme se, že pocházel z nedalekého Hradiště.[2] V matrice Choustníkova Hradiště pak zjišťujeme, že se zde narodil 1. 11. 1680 Andreas, syn Hanse a Doroty Seliskových.[3] V té době žilo v obci několik rodin Želízků, jež můžeme sledovat již od 40. let 17. století. Proto nepřekvapí, že se toto jméno vyskytuje i v berní rule z roku 1654.[4]

Ondřej se s nevěstou Dorotou usadil ve Dvoře Králové a v letech 1711 až 1733 se jim narodilo osm dětí, z nichž nás budou zajímat dva bratři: Jan Antonín a Ferdinand.

Pokud se týká dalšího způsobu psaní rodového jména, Bienenberg píše,[5] že Ondřej spíše užíval měkké a zvučné *Seelisko*.

Z předešlého vyplývá, že se tu jednalo o selský rod severovýchodních Čech. Bienenberg však nesprávně vyvozuje spojitost s jiným rodem Želízků z Tourového v jižních Čechách, kde se poprvé objevují roku 1468.[6] V roce 1513 se shledáváme s Ladislavem Želízkem, který byl purkrabím na Krumlově; později mu byl svěřen úřad purkrabího na Helfenburku, kde roku 1519 zemřel. Od roku 1526 tu byl purkrabím Václav Želízko, pravděpodobně syn zemřelého.[7] Želízkové jsou uváděni v tituláři české šlechty mezi vladyky a rytíři v letech 1539 a 1589. V roce 1584 Jan Jiří a Jan Vilém ze Švamberka prodali Oldřichu Želízkovi z Tourového pustou tvrz Klokočín[8] a týž Oldřich *Zeelizko* z Tourového a na Vodňanech[9] v roce 1600 koupil od Jiřího mladšího Vratislava z Mitrovic zboží Stožec, které krátce nato prodal městu Vodňanům.[10]

A nyní k naším dvěma bratřím Želízkům ze severovýchodních Čech. Jan Antonín se narodil 9. července 1713 a vystudoval teologickou fakultu v Praze. Jako kaplan působil v Nekoři a Poniklé a od 12. prosince 1743 do 2. listopadu 1752 jako děkan v Horní Rokytnici; 7. září 1758 přišel po zemřelém faráři Kordovi do Horní Branné. V témže roce byl jmenován vikariátním sekretářem a později čestným kanovníkem a biskupským vikářem.[11]

Jeho mladší bratr Ferdinand se narodil 19. února 1722 rovněž ve Dvoře Králové. Vystudoval teologii a 9. března 1748 byl vysvěcen na jáhna.[12] Nejprve byl farářem v Libčanech a 8. září 1762 pražský arcibiskup ho jmenoval kanovníkem.[13] 8. března 1772 Ferdinand *Seelisko* byl ustanoven generálním biskupským vikářem.[14] V roce 1774 byl poctěn titulem infulovaného opata kláštera Apparey v Uhrách. Jako význačný církevní hodnostář a prelát uherského království vysvětil 26. září 1784 oltář v kostele sv. Anny v Kuklenách.[15] Zemřel 30. dubna 1786 ve věku 66 let. Zbylo po něm poměrně značné jmění, 24 000 zlatých. Poněvadž nezanechal poslední vůli, podle císařského ustanovení jeho majetek byl rozdělen kostelu, přátelům a chudým.[16]

Ferdinand Seelisko je autorem obsáhlého spisu *Vejkladové svatých ceremonií, řádův, svátkův, památek, obyčejů a nadání v církvi boží*.[17] Dlužno připomenout, že vládl velmi špatnou češtinou, kterou později ostře odsoudil Gebauer.[18]

Třicetiletá válka zanechala přílišvelké stopy v naší zemi. V důsledku velkých změn spisovný český jazyk nakonec vymizel i ze škol, mimo triviálních. Jeho nejlepšími znalci byli nekatolíci, z nichž většina odešla ze země. Do spisovné řeči pronikaly vulgarismy, jazyk byl živelně obohacován o cizí slova a jejich zkomoleniny, jimž se bezúspěšně snažili čelit jazykovípuristé. Vidíme to již v *Čechořečnosti neboli Gramatice* z pera Václava J. Rosy (1672).[19] Ve snaze očistit český jazyk začal se zaváděním novotvarů, vznikajících mnohdy také z pochybných překladů. Snad největší pokles přineslo vydání *Gramatiky* Jana Václava Pohla; její první vydání vyšlo v roce 1756 a dočkala se ještě dalších tří.[20] Autor byl zprvu císařským vrátným ve Vídni, ale pak se stal učitelem češtiny ve Vojenské císařské akademii.

Jan Antonín Želízko. Olej na plátně, 80 × 63,5 cm, neznámý autor roku 1778.

Pohl český jazyk brousil, cizí slova směšně počeštěval, neměl však k tomu příslušné filologické vzdělání. Pro zajímavost si můžeme uvést několik takových novotvarů od J. V. Pohla, M. Šimka a některých podobných brusičů: *základomocnost* (vlastnost), *krmovařič* (kuchař), *lýkostrojič* (felčar), *slávobyt* (palác), *štítonožka* (želva), *stavovník* (stavitel), *ohnistřelka neb kuleční*k (ručnice), *sladovinka* (cukr), *kalamárník* (kalamář), *průklest* (průměr), *lokvice* (láhev) apod.

Vydání Balbínovy *Obrany jazyka slovanského, zvláště českého*[21] a ustavení jejího editora Františka Martina Pelcla prvním profesorem české řeči a literatury na pražské univerzitě (1793) již znamenaly první kroky k lepšímu. Byl to Josef Jungmann, který všechny roztříštěné snahy o čistotu českého jazyka sjednotil v kodifikovanou podobu novodobé spisovné češtiny[22] a spolu s Josefem Dobrovským[23] uznával jako základ spisovného jazyka historický slovník a mluvnici.[24]

Také Jan Antonín Želizko patřil mezi tzv. brusiče českého jazyka. Přeložil z němčiny do češtiny dílko *Kniha pro dítky nebo Všeobecné obsahy a vyjádření o věcech, které dítky věděti mají a pochopiti mohou*. Knížku napsal francouzský autor Nicolas Pierront a věnoval ji princi Karlu Augustovi, rýnskému palatinu. Kdy vyšlo její první vydání, nevíme, druhé se však již v roce 1775 prodávalo v Liége. Další francouzská vydání vyšla v Mannheimu roku 1755 a ve Vídni roku 1759.[25] Želizkův překlad byl vytištěn v Praze v roce 1771 knihtiskárnou Františka Augustina Höchenbergera; vydání je osmerkového formátu a má 136 stran.[26] Překladatel knížku věnoval Josefině hraběnce Harrachové, které tehdy bylo šestnáct let.[27] Ve věnování připomíná, že v *harrachovském domě se paňáckové a slečinky odedávna učí a ovládají český jazyk*, a prohlašuje, že *čeština je jazyk velmi milý a hlavně je to naše řeč mateřská*. Knížka obsahuje čtyřicet kapitol, seznamujících děti formou otázek a odpovědí se všemi důležitými znalostmi. Je přirozené, že autor hodně místa věnuje pojmům církevním, jsou tu i kapitoly s poučením o smyslech člověka, o povětří, ohni, zemi, vodě, moři, rostlinách, léčení, řemeslech, kupcích aj.

Autor překladu zůstal skromně v pozadí — na exemplářích uloženém v knihovně Národního muzea v Praze je jméno překladatele připsáno perem. Branský vikář napsal překlad jazykem své doby. Jako jiní užíval někdy z nouze pojmů dnes nezvyklých, některé si vytvářel sám. Po více než padesáti letech Jungmann dílo nepochválil a napsal, že překladatel *tu užil mnoha zle kovaných nových slov podle Pohlovy Gramatiky*.[23]

Jan Antonín Želizko zemřel 11. května 1778 ve věku 65 let v Horní Branné a tam byl také pochován.[29] Svými životními osudy a dílem je představitelem té části národnostně česky cítící předjosefinské inteligence, která si byla vědoma významu spisovného jazyka pro šíření vzdělanosti v širokých lidových vrstvách i pro rozvoj národní kultury vůbec. S nedostatečností moderní slovní zásoby se potýkala zvláště při překladech krásné i odborné literatury z cizích jazyků, neboť soudobá česky psaná hodnotná díla prakticky neexistovala. Dnes tedy hledíme na úsilí našich barokních puristů a brusičů jazyka s větší mírou porozumění, než generace osvícenských obrozenců, která byla ke svému úkolu již mnohem lépe lingvisticky vybavena a byla povinna kriticky prověřit celou dosavadní českou literární a historickou produkci.

Poznámky

[1] Bienenberg, K. J.: *Geschichte der Stadt Königgratz*. Praha 1780, s. 349, 362, 368 ad., 388.

[2] Státní oblastní archiv Zámrsk, matrika 35-4, pag. 47. Je mi milou povinností na tomto místě poděkovat p. PhDr. Jindřichu Franckovi ze Státního oblastního archivu v Zámrsku, který byl tak laskav a doplnil k této práci některá data z matrik uložených v Zámrsku.

[3] Státní oblastní archiv Zámrsk, matrika 61-2, fol. 12.

[4] Pešák, V.: *Berní rula*. Sv. 13. Kraj Hradecký. 2. díl. Praha 1954, s. 204.

[5] Bienenberg, K. J.: *Versuch einer kurzgefassten Geschichte der Stadt Königinnhof*. Praha 1782, s. 5.

[6] Sedláček, A.: Hrady, zámky a tvrze království Českého. 7. díl. Písecko. Praha 1890, s. 125.

[7] Tamtéž.

[8] Tamtéž, s. 562.

[9] Mostecký, V.: *Dějiny bývalého královského města Vodňan*. Praha 1940. 1. díl, s. 106 ad.

[10] SÚA Praha, DZV, 174, A4-A5.

[11] Janda, J.: *Brusiči českého jazyka z 18. století*. Beseda, 2, 1940, s. 228; týž: *Pomětní kniha katolické církve v Horní Branné* (rkp. uložen na děkanském úřadě v Jilemnici).

[12] Archiv pražského arcibiskupství, Matrika ordinovaných, sign. B 2/15, pag. 121.

[13] Švenda, F.: *Čtvrtý hlíněný obraz historie království Českého a paměti města Králové Hradce nad Labem*. 3. díl. Hradec Králové 1814, s. 13. Solař, L. J.: *Dějiny Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*. Praha 1870, s. 374.

[14] Švenda, F.: *Čtvrtý hlíněný obraz*. 2. díl, s. 99.

[15] Švenda, F.: *Čtvrtý hlíněný obraz*. 4. díl. Hradec Králové 1817, s. 41.

[16] Tamtéž, s. 61. V SOA Zámrsk, matrika 51—21, fol. 12, je uváděno datum úmrtí 2. květen, ale to bude spíše asi datum pohřbu.

[17] Spis byl vydán v roce 1774 v Hradci Králové tiskem Jana Klimenta Tibellího.

[18] Syllaba, T.: *Jan Gebauer na pražské univerzitě*. Praha 1983, s. 132.

[19] Rosa, V. J.: *Čechořečnost seu Grammatica linguae Boemicae*. Micro Pragae 1672.

[20] Pohl, J. V.: *Grammatica linguae bohemicae seu Die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen*. . . Videň-Terst-Praha 1756.

[21] Balbín, B.: *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*. 1775; *Rozprava na obranu jazyka*

slovanského, zvláště pak českého. Praha 1869; *Obrana jazyka slovanského, zvláště pak českého.* Praha 1923.

[22] Jungmann, J.: *Historie literatury české.* Praha 1825; *Slovník česko-německý.* Praha 1835—1839. 5 dílů.

[23] Dobrovský, J.: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache.* Praha 1809; *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur.* Praha 1818.

[24] Emler, J.: *Zápisky.* ČČM, *45,* 1871, s. 258—286, 335—358.

[25] Národní knihovna ČR Praha, sign. 65 E 771.

[26] Knihovna Národního muzea, sign. 40 D A.

[27] Josefa hraběnka z Harrachu (28. 4. 1755 — 9. 2. 1783) se provdala 20. 5. 1776 za Františka Josefa hraběte Wilczeka (Vlčka) ze starého šlechtického rodu polského původu.

[28] Jungmann, J.: *Historie literatury české.* 2. vyd. Praha 1849, s. 282.

[29] Po J. A. Želízkovi se uchovala poměrně rozsáhlá knihovna, která je uložena na oratoři branského kostela. Při revizi roku 1961 zjistil jilemnický vikář ThDr. V. Zemanec, že obsahuje přes dvě stě svazků převážně latinsky psaných, vesměs náboženského obsahu z 18. století; mezi nimi také Bible česká Svatováclavská, Nový zákon z roku 1677 a Starý zákon z roku 1715. Knihy byly v roce 1973 odborně konzervovány (srv. Schmid, L.: *Horní Branná.* Horní Branná 1980, s. 40).

K poslední inscenaci sousedského divadla

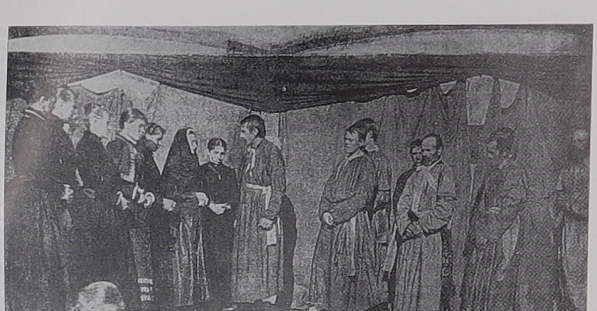
Vojtěch Ron

Sedmý červen roku 1891 je nepřehlédnutelným datem historie českého divadelnictví. Toho dne ve Vlastiboři uvedli představení, kterým se jednou provždy uzavřelo autentické středověké divadelnictví, dožívající v pozdně gotickém tvaru, jenž přetrvával ve zvláštním a významném útvaru české divadelní kultury — v lidovém, tzv. sousedském divadle. Třebaže vzhledem k specifickým náboženským dějinám Čech nelze zachytit souvislou linii, spojující gotické divadelní dění s touto postbarokní tvorbou, typickou pro středoevropský lidový katolicismus, přesto víme jistě, že impulsy, ze kterých se později znovu utvářela, vycházely z cizích divadelních kultur. Toto *pozdně gotické* divadlo, probuzené k životu barokní teatralitou, se vyskytovalo v několika regionech Čech, ale v české lidové kultuře našeho kraje působilo po dvě předcházející století nejintenzívněji a nejtvořivěji. Nelze opomenout fakt, že německá lidová kultura v Čechách v několika málo případech prodloužila jeho existenci až do doby těsně před druhou světovou válkou; v Hielgersdorfu (dnes Severní) a do určité míry i v Hořicích na Šumavě, kde v pašijových představeních pokračovali noví čeští osadníci a v přítomné chvíli o jejich obnovení znovu usiluje následující generace.

Zánik sousedského divadla v horním Pojizeří si připomíná už od čtyřicátých let 19. století.[1] Přes silnou konkurenci, kterou toto divadelnictví mělo v prudce se rozšiřujícím ochotnickém divadle, vtělilo se do krajové lidové kultury tak silně, že prodloužilo svou životaschopnost vlastně až do závěru devatenáctého století. Je ale pravdou, že od poloviny století slábne jeho tvořivá potence. Čas od času se podle zděděných vzorů inscenují hry předků, a jen tu a tam dochází k nějaké podstatnější úpravě. Zánikání sousedského divadelnictví má zvláštní retardační proces. V některých místech (Stará Ves u Vysokého nad Jizerou, Stanový) ukončilo svou činnost na počátku sedmdesátých let. Jen ve Vlastiboři se ještě stále drželi svého *Umučení Pána Ježíše*, ale anachronismus jejich produkce se již poněnáhlu projevoval. V roce 1872 dostali znovu povolení k inscenaci od církevních úřadů, státní úřady však provedení v domácí obci mařily. Zajeli také k pohostinskému vystoupení do Turnova, kde nedobře pochodili. Turnovští měšťané se jejich podání, jejich myšlení, vkusu a stylu vysmáli.[2] Projevil se propastný rozdíl mezi skutečnou, nefolklorizovanou lidovou kulturou a měšťanskou kulturou utvářenou osvícenstvím, inspirovaným obrozením i liberalismem 19. století, která měla své vlastní představy o *folkloru* a lidových divadelních projevech. Bylo už možné vytušit brzký konec této svérázné divadelní tvorby, avšak touha nezbavit obec někdejší slavné pověsti nedovolila ukončit vzácné *dědictví otců* i přes nepříznivé byrokratických institucí. Svědectví o divadelní aktivitě této doby nejsou příliš důvěryhodná, přesto právem musíme s nějakými představeními počítat. Je zajímavé, že tato svědectví pocházejí z druhého břehu — z Vysocka.[3] Tak se připomíná pohostinské vystoupení Vlastibořských s jejich pašijemi ve Vysokém nad Jizerou v roce 1882 v Nečáskově hostinci,[4] provedené bez povolení litoměřického ordinariátu. Monumentální vlastibořská pašijová inscenace se sotva vešla do prostoru sálu, musela být tedy hrána venku.

Od poloviny století dochází k rozpadu tradiční lidové kultury našeho území. Z tohoto procesu není vyloučena ani Vlastiboř. Jistě v ní žijí ještě některé vlivné osobnosti, které tě kulturní devastaci možná uvědomělé odolávají (Petr Doležal, František Šilhán a jiní) a navzdory všemu udržují a ochraňují vzácnou lokální tradici. Snad jednotlivci, ale pospolitost obce už takový odpovědný, *sousedský* vztah dílu neprojevovala, vždyť lze dosvědčit prospěchářský přístup.

Listy Pojizerské oznamovaly, že se bude hrát každou červnovou neděli.[5] Hrálo se jen jednou, první neděli v měsíci, o druhé prý hru překazil déšť. A co další dvě neděle? Ono se totiž první

Poslední inscenace sousedského divadla ve Vlastiboři. (Foto J. Hladík.)

představení nepovedlo. Antonín Pršala (1901—1977), který byl v roce 1924 učitelem ve Vlastiboři a zaujatě se zabýval regionální historií, zjistil od pamětníků ne právě příznivé informace.[6] Mezi herci, kteří jinak mezi sebou žili přátelsky, se vyskytly rozepře. Ježíše hrál tehdy čtyřicetiletý kovář Josef Petříček z čísla 56 (ještě v třicátých letech se usedlosti říkalo *V kovárně*). Ten patrně vytušil, že katané jsou smluveni doopravdy ho bičovat. Rozhněval se právě před scénou bičování a odmítl dále hrát přes všechny domluvy a hrozby. Roli musel převzít Petr Kopal z čísla 5, který v pašijích vystupoval jako doktor Písma. Obsáhlou roli Ježíše pochopitelně neovládal. Došlo k fiasku. Vyprávělo se později, že lidé se nemohli dočkat konce a předčasně odcházeli.

Před sto lety, v roce 1891, se v Praze konala Všeobecná zemská výstava, zvaná Jubilejní, kterou doplňovaly i různé mimovýstavní kulturní akce a produkce. Říká se, že o vlastibořské pašije projevil zájem ředitel Národního divadla František Adolf Šubert, velmi agilní organizátor českého kulturního života. Měly být provedeny vlastibořskými herci na scéně Národního divadla. F. A. Šubert byl prý účastníkem zmíněného představení,[7] aby posoudil možnosti svého odvážného a originálního záměru. Nějací hosté z Prahy tam byli, ale byl-li skutečně přítomen i ředitel Národního divadla, jistě nevíme. Jestli se potvrdí jeho účast, bude třeba zjistit, co si o představení hraném *po středověkém způsobu* myslel, případně jaké zprávy o něm podali jeho spolupracovníci. Kdy však odešla z představení pražská návštěva, se nepřipomíná. Ale šanci hrát v Národním, nebo jinde v Praze, Vlastibořští ztratili již během svého nevydařeného představení.

Tvrdí se, že hostování Vlastibořských v Praze znemožnil svou negativní intervencí vyšehradský kanovník a redaktor *Čecha* P. Petr Kopal (1834—1917, pseudonym Petr Kopřiva), rodák z Držkova, který byl pamětníkem starých sousedských představení a dokonce i jejich obdivovatelem. Prý považoval pašijovou hru ze své rodné farnosti za přílišs *světskou*. Nekázeň při představení a další nepřístojnosti, které se kolem posledního představení udály, krátce neúspěch produkce, se potom svedl na kanovníka Kopala. I kdyby to byla pravda, měl kanovník Kopal oprávněné obavy. Pochybujeme, že by představení bylo tehdy v Praze přijato kladně. Svatopluk Čech velmi přesně zachytil svérázně nechápavý přístup Pražanů k lidovým projevům exponovaným na Jubilejní výstavě.[8] Připomeňme na tomto místě, že to byly církevní úřady, které

už po prvním zákazu v roce 1859 pašije hrané v držkovské farnosti podporovaly, navzdory zákazům státních úřadů a nepřízni světských institucí. Litoměřický ordinariát dává v roce 1891 povolení k provozování hry, bude-li výtěžek věnován na církevní účely, dále požaduje vynechání scény žalářování Ježíše a dozor místního farního úřadu, který povolení předem doporučil. Jak by ne! Vždyť držkovským farářem byl tehdy rázovitý, zdejším lidem oblíbený a dokonce Antalem Staškem vážený kněz P. Jan Kořínek (1825—1899),[9] přítel a podporovatel sousedských herců. O jeho přízni svědčí dochované fotografie z představení. To on zapůjčil bohoslužebná roucha, do kterých se oblékli představitelé rolí odsuzujících Ježíše. Byl to nepochybně také on, který znalecky poskytl zprávy o sousedském divadle na Držkovsku Josefu Rybičkovi, když zpracovával životopis Václava Aloise Svobody-Navarovského.[10]

V roce 1891 dostali Vlastibořští povolení i od semilského hejtmanství, ale úředník, který svolení vydával, asi vůbec netušil, o jaké zvláštní představení jde, a kromě běžných podmínek rutinně a nesmyslně nařizuje hrát v uzavřené místnosti. Kladl rovněž důraz na to, aby starosta (v Jilovém, kam tehdy Vlastiboř patřila) dohlížel na pořádek a zkontroloval přísně zisk každé hry, *aby se patřičnému účelu odevzdal neztenčen*.[11] Tehdy, i to je typické svědectví úpadku, patřičný účel přišel zkrátka. Příjem sice dosáhl výše 1100 zlatých, ale nebylo čistého výtěžku. Říkalo se, že i kdyby byl příjem ještě vyšší, páni funkcionáři by se postarali, aby zisku nebylo. Zaplatily se veškeré náklady a poplatky, herci se podělili o kvalitní prkna, textilie a další náležitosti. Na jednoho z nich se zapomnělo, byl tedy vyplacen penězi — dostal sedm zlatých. Představení mělo ještě krvavou dohru. Patrně došlo i k pranicím. Ferdinand Menčík zjistil nedlouho po představení, že *krvavý konec, jaký Umučení Páně vzalo, znechutil hru, při které nebylo lze více udržeti potřebnou disciplínu v hereckém sboru*.[12] Z následujících let jsou z Vlastiboře slyšet nedobré zprávy: kromě jiného krátce po inscenaci podivný požár jedné z usedlostí a cynická otcovražda v rodině Petříčkově.

Nedovedeme zatím odhalit pravou příčinu, proč se ještě roku 1891 hrálo. Byla to nabídka z Prahy? Nebo zisku chtivý, předem domluvený materiální zájem? Nebo autorita zapáleného vedoucího hry Petra Doležala (1846—1902) z čísla 32 — který byl dědicem a upravovatelem původního textu významného lidového dramatika Josefa Havla (1778—1838) z čísla 8, *U Vilímů*, a znovu potom zpracovaného otcem, Josefem Doležalem (1809—1860) z čísla 36 — dokázala ještě podnítit sedmdesátičlenný kolektiv k provedení hry? Po zjištění mnoha nepatřičností nechce se nám nekriticky tvrdit, že znovuožití staré inscenace vyvěralo z duchovních potřeb kolektivu lidových divadelníků, aniž bychom přitom pochybovali o odpovědném a opravdovém přístupu některých jednotlivců k dílu, na které byli pyšní.

Patrně v době příprav na Národopisnou výstavu českoslovanskou v roce 1895 se znovu myslelo na pozvání Vlastibořských do Prahy.[13] Brzy z tohoto záměru sešlo. Divadelní výbor výstavy už tehdy s Vlastiboří nepočítal, ale obrátil se na ochotníky v Jablonci nad Jizerou, aby sehráli některou starou sousedskou hru. Ti už snad ani nevěděli, že se v jejich městě něco takového konalo, a žádost výstavního výboru nechali bez odpovědi.[14]

Z představení se dochovalo několik nesmírně vzácných dokladů. Jednak opis režijní knihy Petra Doležala, který pořídil podle dnes nezvěstného originálu ing. František Laurin (1896—1948), otec pražského režiséra F. Laurina a stavitel železnobrodského hotelu Cristal, a věnoval jej divadelnímu oddělení Národního muzea v Praze (exponát č. 2439).

Velmi cenný je nákres jeviště a celého divadelního prostoru od stavitele Josefa Šourka, který jej poskytl Ferdinandu Menčíkovi, a ten jej nechal překreslit studujícímu vídeňské techniky Vítězslavu Pavlouskovi. Bohužel, originál Šourkovy předlohy je ztracen.

Vzácné jsou i dva fotografické snímky z představení, pořízené Josefem Hladíkem ze Staré Vsi. Správně postřehl Jan Port, že vyfotografovaný prostor jeviště nesouhlasí s původním nákresem a že inscenátor Petr Doležal přistoupil na mnohá prostorová zjednodušení. Vzhledem k středoevropským pašijovým hrám je kuriózní snímek, na němž Pilát vkládá Ježíši na hlavu trnovou korunu. Tato scéna je i z hlediska biblické dějepravy naprosto ojedinělou. Jan Port dokonce tvrdí, že je na snímku padělána.[15] Domníváme se, že vznikla na základě redukce scény vězení, kterou si nepřál litoměřický biskupský úřad. V původním textu hry korunuje Ježíše posměšně trním voják Krizus.[16] Bohužel, úpravu textu vzniklou tímto zásahem neznáme. Správně snad předpokládáme, že snímek byl pořízen mimo představení, neboť na snímcích představuje Ježíše tentýž herec. My však víme, že od scény bičování představoval Ježíše Petr Kopal.

Některé zprávy výmluvně dokazují, že přes všechny dobré úmysly bylo toto představení právem představením posledním. Podstatně se proměnila hodnotová struktura lidové kultury, dalekosáhlých změn doznala i duchovní mentalita zdejších obyvatel, naprosto se přeměnila společenská situace. Ono *středověké* duchovní poslání a gotické divadelní tradice, které se

tu tak dlouho držely při životě a byly doslova se zaujetím pěstovány, dostaly se náhle do slepé uličky a ocitly se v nepochopení. Nutná míra zbožnosti, obětavosti, vroucnosti, oddanosti, pokory a tvořivosti, která podmiňovala takovú monumentální díla, jakými bývaly v našem kraji pašijové hry, byla zapomenuta. Snad jen několik málo jedinců bylo ještě k tomu disponováno. Divadlo tohoto druhu vytvářel velký kolektiv — obec, a ta už k tomu neměla potřebných sil.

Navázat na staré tradice a nalézt nový přístup k obnově divadla tohoto druhu mohl už jen odpovědný vzdělaný profesionální umělec — dramaturg a režisér, který v něm dovedl poznat nejen starú poselství, ale i hledat skrytá bohatství. Naše moderní divadelní kultura jich měla a má několik...

Poznámky

[1] Mikovec, F. B.: *Stopy selského čili sousedského divadla v Čechách*. Lumír, 5, 1855, s. 810: *...není tomu více než deset let, co tyto hry v Krkonoších zanikají*...

[2] Krušina ze Švamberka, J.: *V České Ammergavě*. Česká Thalie, 1, 1887, s. 61 an.

[3] Housa, F.: *Paměti*. Opis rkp. Vlastivědné muzeum Vysoké n. J., sign. R 264, s. 28.

[4] Vodseďálek, F.: *Na výpravě za lidovou divadelní tvorbou v Podkrkonoší*. Rkp. 1945. Vlastivědné muzeum Vysoké n. J., sign. MS 47, s. 11.

[5] Listy Poijzerské, 5, 1891, č. 11, 7. 6., s. 5.

[6] Přšala, A.: *Vlastibořské „Umučení"*. Sborník okresu železnobrodského, 2, 1924—1925, s. 126. O tom též Ing. F. L. (= František Laurin): *Pašijové hry na Železnobrodsku — Vlastibořské „Umučení"*. Týden horských okresů, 4, 1934, č. 12 a 13.

[7] Přšala, A.: *Vlastibořské „Umučení"*, s. 111.

[8] Čech S.: *M. Brouček na výstavě*. In: Výlety pana Broučka I—III. Praha 1985, s. 323—333.

[9] Šťašek, A.: *Ze vzpomínek*. Praha 1964, s. 18, 19, 21, 22, 33, 35, 171. Též Matoušková, M.: *Nezhojí všechno čas*. Praha 1948, s. 155 an.

[10] Rybička, A.: *Přední křisitelé národa českého*. 2. díl. Praha 1884, s. 404. Rybička se dopouští omylu, když píše o Držkově jako o Kroužkově.

[11] Glos, J. ml.: *Sedmdesát let národní práce*. In: Sedmdesát let ochotnického spolku v Semilech 1864—1934. Semily 1934, s. 14.

[12] Menčík, F.: *Prostonárodní hry divadelní*. 1. díl. Holešov 1894, s. II.

[13] Zíbrt, Č.: *Chystané lidové hry pašijové*. Světozor, 29, 1894—1895, s. 373. Též Menčík, F.: *Prostonárodní hry divadelní*. 2. díl. Holešov 1895, s. XV, pozn. 1.

[14] Machovec, B.: *Divadelní odbor N. V. Č.* In: Příspěvky k dějinám českého divadla. Praha 1895, s. 197.

[15] Port, J.: *Tvary divadla v Čechách*. Rkp. Národní muzeum Praha, divadelní oddělení, sign. T 10331, s. 208 an.

[16] Menčík, F.: *Prostonárodní hry divadelní*. 2. díl. s. 197.

KRONIKA

Činnost okresního archivu Semily v roce 1990

I. Přehled o množství archiválií

Koncem roku 1990 bylo v okresním archivu uloženo 3922 běžných metrů archiválií; uspořádáno je 2202 bm (z toho 1179 inventarizováno), dosud nezpracováno zůstává 1620 bm. Během roku bylo převzato 48 přírůstků v rozsahu 59,27 bm. Vedle svozů z bývalých národních výborů šlo především o písemnosti rušených okresních orgánů — okresní odborové rady, SSM, Svazarmu, okresního církevního tajemníka aj. Zcela neuspokojivé bylo předání pouhého torza písemností OV KSČ v rozsahu 3,60 bm.

II. Skartační prohlídky a archivní prevence

V důsledku reorganizací a rušení úřadů a společenských organizací musel archiv pružně reagovat na požadavky těchto institucí na skartační řízení, případně je sám vyvolávat. Během roku bylo provedeno 75 skartací — mj. u sedmnácti národních výborů základního stupně, šesti odborů ONV, dále u OV NF, OV SSM, OOR, OKS, OV ČSČK, ZZN Semily, SD Jednota Jilemnice, PBH Jilemnice, PMP Turnov, Kovozávodů Semily, Okresního muzea Českého ráje v Turnově, OPS Lomnice n. P., SBD Semily, OO ČSÚ a tří škol.

III. Zpřístupňování archiválií

Během roku byly uspořádány a inventarizovány první čtyři manipulace rozsáhlého fondu Okresní úřad Semily (1850—1948) z let 1850—1904 v rozsahu 26,10 bm a sčítací operáty téhož fondu z let 1900 a 1910 v rozsahu 5,70 bm. Pokračovalo třídění, pořádání, vnitřní skartace a inventarizace fondu Archiv města Vysokého nad Jizerou (1612—1945) — zpracováno bylo 5,5 bm aktového materiálu a 6,6 bm úředních knih. Započato bylo s tříděním a pořádáním písemné pozůstalosti Rudolfa Hlavy (1911—1988) v rozsahu 9,5 bm a pořádání fondu Zpěvácký spolek Bořivoj Lomnice n. Pop. (1862—1948) v rozsahu 8,4 bm.

Okresní archiv dokončil rejstříkování zápisů ze schůzí rady a pléna ONV Turnov 1945—1960 — zpracováno bylo 45 svazků z let 1947—1960. Katalogizovány byly tři kartony dodatků prezidiálních spisů Okresního úřadu Semily, vytříděné při pořádání fondu.

V oblasti soudobé dokumentace bylo využíváno všech zdrojů k co nejúplnějšímu zachycení všech jevů politického, hospodářského a kulturního života v přelomovém období naší společnosti. Volební dokumentaci poskytly politické strany a hnutí i mnozí naši spolupracovníci a přátelé, získány byly též četné letáky, tiskoviny, fotografie a videozáznamy. Zvláštními díky jsme zavázáni dr. Evě Mikanové z Prahy, Vojtěchu Ronovi z Liberce, Martinu Špínovi z Turnova a Karlu Bártovi ze Semil. Státní oblastní archiv v Zámrsku nám vrátil tři filmy o T. G. Masarykovi, jež byly péčí externího spolupracovníka Františka Hajského odborně ošetřeny a konzervovány, semilský kronikář a dlouholetý badatel Václav Votoček získal pro náš archiv dokumentární film o návštěvě T. G. Masaryka v Semilech roku 1922 a propagační krátký film Riegrův kraj — oba filmy byly v laboratořích Čs. filmového ústavu v Praze překopírovány na nehořlavý materiál. Průběžně byla evidována Sbírka fotografií, v níž bylo zpracováno 1745 jednotlivin.

IV. Využívání archiválií

Okresní archiv navštívilo 264 osob, z toho 58 badatelů vykonalo 156 studijních návštěv. Vyřízeno bylo 93 písemných dotazů a žádostí, pro 120 osob pořízeno několik tisíc kopií dokladů pro restituční řízení, uskutečněny 3 výpůjčky a 73 zápůjček archiválií. Okresnímu soudu Semily bylo vyhledáno a zapůjčeno k 1. červenci 1990 724 trestních spisů případů, na něž se vztahuje rehabilitace ze zákona (tím bylo umožněno, že okresní soud Semily tuto fázi rehabilitací ukončil jako jeden z prvních v republice), pro přezkumné řízení prokuratury a krajských soudů bylo zapůjčeno dalších 53 rozsudků a 18 spisů.

Přípravu podkladů pro restituci zabraného nemovitého i movitého majetku považujeme v této době za prioritní povinnost archivu a nacházíme v tomto směru plnou podporu našeho okresního úřadu.

Zhotovení zvláštních rešerší si vyžádal nadřízený archivní orgán (soupis mozartián, soupis pramenů k česko-německým vztahům, soupis regionálních neperiodických publikací za rok 1989 a soupis vycházejících regionálních periodik), Ústřední archiv ČSAV (soupis osobních fondů vědců uložených v okresním archivu) a ONV Semily (škody na životech a zdraví způsobené okupačními vojsky ve dnech 21. srpna až 18. září 1968).

V semilském muzeu připravil okresní archiv dvě velké výstavy: první byla věnována událostem roku 1968, druhá výročí narození T. G. Masaryka, obě s akcentem na vztah k semilskému okresu. Ředitel archivu jako zmocněnec komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967—1970 pro semilský okres vypracoval osmdesátistránkový elaborát, který je k dispo-

zici zájemcům také v turnovském a semilském muzeu, jež byla nejvíce nápomocna při shromažďování podkladů.

Během roku studovali v okresním archivu následující badatelé:

Rudolf Babáček: *Vodní elektrárna v Horní Sytové*
Bohuslav Bachtík: *Trestní a majetková rehabilitace*
Jiří Bachtík: *Pozůstalost po továrníku A. Bachtíkovi*
Alena Bartoníčková: *Složení OVČSŽ v letech 1968—1971*
JUDr. Stanislava Behenská: *Příprava spisů k soudní rehabilitaci*
Martin Buchar: *Oblastní změny a samospráva* (diplomní práce)
Igor Činovec: *Dějiny Semil a okolí*
Igor Činovec: *Masarykova horská silnice Jilemnice-Horní Mísečky*
Vladimír Fajta: *Rod Martínků a Fajtů*
Jan Hák: *Radopisné studium*
Alena Hančová: *Podklady pro sjezd spolužáků*
Ing. Václav Hásek: *Radopisné studium*
Roman Hlava: *Vlastnictví půdy*
Stanislav Hlava: *Vlastivěda Bozkova*
Marie Holeková: *Roční bilance JZD Roztoky a Kruh*
Blanka Honsová: *Události let 1967—1971 v okrese Semily*
Jiří Horák: *Historie fy A. Gerl*
Gisela Horáková: *Historie fy A. Gerl*
Ing. Jaromír Houžvička: *Malá vodní elektrárna v Horní Sytové*
František Huk: *Znárodnění fy Huk v Turnově*
Věra Hyšková: *Vlastivěda Horní Branné*
Jiří Janata: *Stavby a zařízení starých mlýnů*
Petr Jerie: *Katolický kostel v Libštátě*
František Ježek: *Znárodnění fy F. Ježek v Semilech*
František Jisl: *Sloučení JZD Zelené háje roku 1975*
Ing. Otakar Kokeš: *Životopis Leopolda Angera*
Zdeněk Kosáček: *Vodní dílo v Dolních Štěpanicích*
Jaroslava Kotyková: *Roční bilance JZD Roztoky a Kruh*
Josef Koudelka: *Vodní dílo v Dolních Štěpanicích*
Lidmila Kučerová: *Roční bilance JZD Tatobity*
Ing. Jan Kudrnáč: *Sloučení JZD Zelené háje roku 1975*
Pavel Kutek: *Historiografie Lomnice nad Popelkou* (diplomní práce)
Paed. Dr. Jan Lukšinec: *Ekonomicko-sociální situace na jilemnickém panství v 17.—18. století*
Jiří Mašek: *Vlastivěda Pojizeří*
PhDr. Eva Mikanová: *Hudba v Pojizeří v 18. století*
Josef Nosek: *Škola v Roprachticích*
Vratislav Ouhrabka: *Krkonošský kraj*
Josef Pacholík: *Škola v Roprachticích*
Ladislav Pavelka: *Období let 1967—1970 v semilském okrese*
Ivana Pečenková: *Vývoj periodického tisku v Pojizeří* (diplomní práce)
Vladimír Pěnička: *Znárodnění fy bří Ouhrabkové v Semilech*
Bohumil Pešina: *Vrácení vnosů členům JZD Studenec*
JUDr. Olga Pikorová: *Události let 1967—1970 v okrese Semily*
Miluše Pintová: *Výkazy a hlavní knihy JZD Tatobity*
Milan Pitl: *Dobývání surovin na Semilsku*
Vladimír Plecháč: *Fa J. L. Menšík v Benešově u Semil*
Irena Posnerová: *Jilemnice ve 20. letech XX. století* (diplomní práce)
Vojtěch Ron: *Lidové divadlo*
JUDr. Jaroslav Skákal: *Příprava spisů k soudní rehabilitaci*
Vlastimil Skalský: *Vodní elektrárny na okrese Semily*
PhDr. Jan Škoviček: *Báňské podnikání na Semilsku*
Ing. Miroslav Trojan: *Nedobytné pohledávky státu*
Lubomír Valíška: *Historie závodu 03 s. p. Technolen Jilemnice*
Václav Zuzánek: *Znak města Rokytnice nad Jizerou*

V. Personální situace

Oproti předchozímu roku nedoznalo složení ani funkční zařazení pracovníků archivu změn.

VI. Umístění a vybavení archivu

V důsledku restituce původnímu majiteli nedošlo k přestěhování nevyhovujícího depozitáře ve Stružinci do adaptovaného objektu v Benešově u Semil. Řešení kritické situace bylo nalezeno v pronájmu objektu v uvolněných sovětských kasárnách v Turnově; za porozumění jsme vděčni jak starostovi Turnova JUDr. Václavu Šolcovi, tak i vedení okresního úřadu ing. Václavě Kodejšové a JUDr. Daně Hůlkové.

V uplynulém roce se výrazně zlepšilo vybavení okresního archivu reprodukční technikou, bez níž by vůbec nebylo možné zvládnout rehabilitační a restituční agendu — zakoupena byla kopírka Canon PC-6 a starší dokumátor DA-5. Provedena byla tepelná izolace celé budovy sídla archivu v Bystré nad Jizerou a rekonstrukci dvou regálů vytvořena prostorová rezerva 450 bm pro příjem archiválií OV KSČ. Konečně se také podařilo zajistit dodavatele projektové dokumentace na adaptaci bývalého mlýna v Bystré nad Jizerou pro potřeby okresního archivu, který tím získá nezbytné úložné prostory.

Ivo Navrátil

Zpráva o činnosti Okresního muzea Českého ráje v Turnově za rok 1990

I. Evidence sbírek

Okresní muzeum Českého ráje v Turnově spravovalo k 31. 12. 1990 48 053 ks sbírkových předmětů, které byly evidovány pod 22 169 přírůstkovými čísly. V roce 1990 byl získán poměrně velký počet přírůstků — 1031, které představují 4 484 kusů sbírkových předmětů, a to z oborů mineralogie, umění, archivní dokumentace, starých tisků a regionální literatury. Největším přínosem je kolekce drahých kamenů a šperků, vzniklá z výkupního úkolu Ústředního geologického ústavu v Praze. Odbornými pracovníky bylo ve druhém stupni zpracováno 1 291 přírůstkových čísel, tj. 3 399 inventárních čísel.

V souladu s plánovanými úkoly bylo v konzervátorské dílně muzea odborně ošetřeno 850 sbírkových přírůstků (střepový materiál,

zemědělské nářadí pro expozici Dlaskova statku a další). V zájmu povýšení příjmů organizace byla část kapacity konzervátorské dílny využita pro výrobu suvenýrových předmětů, určených pro prodej (pečeť turnovských cechů, broušené kameny apod.). Prostřednictvím podniků ČFVÚ Praha byly restaurovány tři lunety malíře Hertla a korouhev kamenářského cechu.

II. Využívání sbírek

Sbírky muzea byly v roce 1990 prezentovány v sedmi stálých expozicích, ke kterým přibyla expozice zemědělského a řemeslnického nářadí na Dlaskově statku. V průběhu roku 1990 uspořádalo muzeum celkem dvanáct výstav, z toho deset vlastních. S největším ohlasem se setkaly výstavy: *Petr Tamchyna — vzpomínky*, šperky a komorní plastiky Josefa Drahoňovského a Vojtěšky Vlčkové, retrospektivní výstava *Turnov 19. století* a dále dvě výstavy, které muzeum pořádalo v jiných muzeích — v Okresním muzeu v Jilovém u Prahy a v Krajském muzeu ve Valbrzychu pod názvem *Drahé kameny Českého rdje*.

Během roku 1990 byly zpracovávány tyto badatelské úkoly:

Bělohlávek Zdeněk: *Starý Turnov ve fotografiích*
Bisová Kateřina: *Dějiny zámku Hrubý Rohozec a jeho poddanské části Turnova ve středověku* (diplomová práce)
tíž: *Historická literatura z knihovny Antonína Marka*
Holasová Hana: *Pivovar Malý Rohozec*
Huňovský Martin, ing.: *Klub českých turistů a rozhledna Hlavatice*
Jarolímková-Šťhánová Věra: *Národně politický vývoj a kulturní vývoj turnovského okresu v letech 1914—1918* (diplomová práce)
Jiřičič Jan: *Památky z Mnichovohradišťska*
Kadavá Jana: *Turnov a turistika*
Kalous Vladimír: *Z historie Turnova*
Knop Karel: *Stavba a otevření chlapecké školy v Turnově v roce 1908*
Krbečková Jaroslava: *Akad. malíř Jan Prousek*
Mašek Jiří: *Turnovské kamenářství*
Matouš Dalibor: *Filosof Jan Patočka, turnovský rodák*
Melanová Miloslava, dr.: *Pozůstalost učitele Kvočka z Vlastibořic*
Mochalová Jaroslava: *Redaktor Václav Kudrnáč*
Petrásková Christa: *Historie turnovského kamenářství a sklářství*
Preclík Vladimír, akad. sochař: *Smíření kříže v oblasti Českého rdje a Podkrkonoší*
Saito T.: *Nejstarší tisk z Markovy knihovny*
Srb Miloslav: *28. říjen v Turnově*
Svatošová Dobra: *Osobnosti Turnovska*
Šimicová Ivana: *Lidové zvyky Pojizeří* (diplomová práce)
Vaněk Pavel: *Osobnosti Turnovska* (Šimák, Pekař)
tíž: *Pravěk Českého rdje*
tíž: *Turnovsko v regionální literatuře*
Vavřich Martin: *Osobnost J. V. Šimáka* (diplomová práce)
Vele Tomáš: *Starý Turnov ve fotografiích*
Zdánský Michal: *Válka roku 1866 v Turnově*

V dalších oblastech kulturně výchovné činnosti se setkaly s velkým ohlasem přednášky z oboru mineralogie, gyptiky, šperku a historie. V zájmu zajištění vyšší návštěvnosti muzea a jeho pobočky Dlaskova statku v Dolánkách připravilo muzeum na zahájení sezóny na Dlaskově statku *Velikonoční jarmark*, na kterém se představily folklorní soubory, loutkáři, výrobci tradičního zboží apod. Vzhledem k tomu, že se tato akce setkala s ohlasem, uspořádalo muzeum dále *Svatojánskou pouť*, *Posvícení* a v závěru roku v budově muzea *Perníkový týden*, doplněný výstavkou betlémů a tradičního vánočního pečiva.

Expozice, výstavy a přednášky včetně kulturně výchovných akcí navštívilo celkem 57792 osob, což je o cca 15 tisíc osob méně než v předchozím roce. Menší návštěvnost byla způsobena především absencí turistů z bývalé NDR, menším počtem hromadných výprav a v neposlední řadě rozmachem turistiky do zemí západní Evropy. Přesto muzeum plán příjmů od obyvatelstva splnilo a příjmy roku 1989 dokonce o cca 40 tisíc korun překročilo.

III. Ediční činnost

V oblasti ediční činnosti došlo v důsledku nedostatku finančních prostředků k částečnému omezení vydávání katalogů k pořádaným výstavám, nahradily je méně nákladné průvodce výstav. Připravena a vytištěna byla brožura *Drahé kameny a turnovští kamenáři* v nákladu 40 tisíc výtisků a pohlednice se sbírkovými předměty muzea.

IV. Personální situace

1. ledna 1990 se z mateřské dovolené vrátila ředitelka muzea PhDr. V. Jakouběová, v druhé polovině roku nastoupil základní vojenskou službu vedoucí provozu P. Mizera, jehož zastupováním byl pověřen R. Trojovský. V zájmu lepší koordinace práce, zajištění hospodárnosti a úspory pracovní síly došlo v průběhu roku ještě k dalším drobným změnám.

V. Provoz muzea

K zajištění plynulého provozu bylo v roce 1990 pokračováno v rekonstrukci budovy bývalé věznice určené pro depozitáře muzea, v říjnu byla dokončena celková oprava tzv. Pacltovy sklářské huti, byla uvedena do provozu brusírna pro vlastní výrobu suvenýrových kamenů, která by měla v roce 1991 přinést muzeu vlastní zdroj příjmu. Průběžně byla prováděna údržba všech dalších objektů, které jsou v majetku muzea, včetně Dlaskova statku.

Vladimíra Jakouběová

Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 1990

Vývoj muzea se vyznačoval na rozdíl od předchozích let několika odlišnými tendencemi. V prvé řadě poprvé po dlouhých letech výrazněji poklesl počet návštěvníků — muzeum navštívilo pouze 36 354 osob, a to navzdory atraktivnímu výstavnímu programu.

Do konce února probíhala velice úspěšná výstava *Krkonošské vánoce*, zahájená již v předchozím roce, v březnu se uskutečnila výstava obrazů Jaroslava Volfa, v červnu až září pak výstava kreseb Jiřího Šlitra, rodáka ze Zálesní Lhoty u Jilemnice, v podzimních měsících výstava lyžařských pohárů. Výstava z depozitářů muzea, plánovaná na závěr roku, se neuskutečnila, neboť výstavní síň musela být pro naprostý nedostatek depozitárních prostorů uzavřena. Z výstav se vedle již zmíněných Krkonošských vánoc největší pozornosti těšila výstava kreseb Jiřího Šlitra.

Muzeum se bude muset snažit maximum výdajů uhradit z vlastních příjmů. Protože cesta zvyšování vstupného se jeví jako problematická, snažilo se muzeum navzdory nedostatku pracovníků rozšířit v hlavní turistické sezóně návštěvní dobu, v budoucnu by pak za příplatek chtělo poskytovat nové služby návštěvníkům a jakmile se zlepší prostorové možnosti muzea, zahájilo by i obchodní podnikání.

Katastrofální prostorovou situaci se muzeum — podobně jako v předchozích letech — snažilo řešit jednáním s městem. Plánovaný převod barokní budovy čp. 1 v zámeckém areálu pro potřeby muzea se však vyřešit navzdory oboustranné ochotě do konce roku nepodařilo.

Podstatně lépe můžeme hodnotit akviziční politiku muzea. Sbírkový fond byl v uplynulém období obohacen řadou významných přírůstků, většinou získaných nákupy. Z nejvýznamnějších uveďme soubor truhlářského nářadí, kolekci fotografií Zdenko Feyfara a kvalitní lidový betlém ze západních Krkonoš. Zpracování sbírkového fondu vzhledem ke zcela nedostatečnému personálnímu vybavení muzea postupovalo jen velmi pozvolna.

Služby badatelům, institucím atd. se podařilo uspokojit v plném rozsahu, stejně jako požadavky na přednáškovou činnost a tematické hodiny. Při muzeu pracoval podobně jako v uplynulých letech dětský historický kroužek.

Péče a ošetřování sbírkového fondu se dály většinou úsilím pracovníků muzea, malá část fondu pak byla externě konzervována v konzervátorské dílně Krkonošského muzea ve Vrchlabí. Náročné restaurátorské zásahy zajistili prostřednictvím ČFVU kvalifikovaní restaurátoři. Nové kráse navrátili zejména anonymní barokní obraz sv. Václava a kvalitní plátno A. Maschka *Útěk do Egypta*. Zároveň byly zahájeny restaurátorské práce na velmi kvalitním, žel těžce poškozeném barokním plátně G. Umbstatta *Sv. Alois* z někdejší kaple sv. Aloise v Horní Branné.

Jan Luštinec

Městské muzeum v Lomnici nad Popelkou v roce 1990

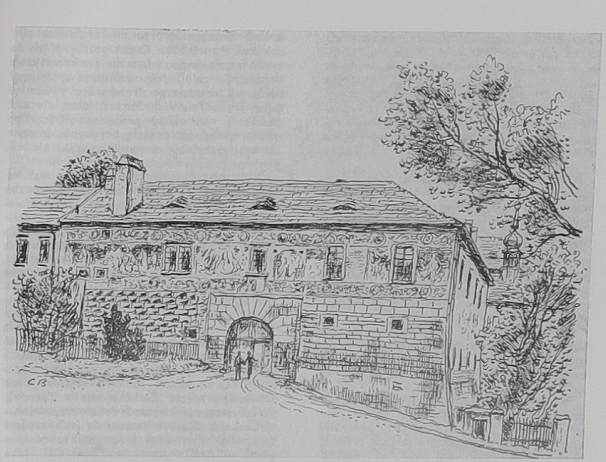
Roku 1990 muzeum navštívilo celkem 4468 osob. Výstavní sezóna byla zahájena 30. dubna dvěma výstavami: první byla pořádána pod názvem *Lette ptačí noty* a její obsah tvořilo výtvarné dílo lomnického rodáka Věroslava Bergra a básnické dílo jeho manželky paní Zdenky Bergrové, rozené Vovsové. Město vydalo k této výstavě samostatnou publikaci — básnickou sbírku Z. Bergrové, ilustrovanou Věroslavem Bergrem. Ve stejném termínu probíhala také výstava pořádaná ke stému výročí narození lomnického malíře Čeňka Suchardy.

5. srpna byla zahájena výstava k nedožitým sedmdesátinám lomnického rodáka, režiséra a výtvarníka animovaných filmů, grafika a kreslíře Josefa Kábrta, 13. října výstava lomnického rodáka, akademického malíře Oty Nalezinka, žijícího v Lucembursku. Je zajímavé, že na zahájení každé ze shora uváděných výstav bylo přítomno přibližně 180 lidí, z nichž asi polovinu tvořili stálí příznivci lomnického muzea, druhou polovinu lidé z okruhu výtvarníkových ctitelů.

Většinu návštěvníků provázel sám vedoucí muzea, jenž jim poskytoval výklad nejenom o vystavených exponátech, ale v mnoha případech, zejména školní mládeži a turistům, i o dějinách a kulturněhistorických zajímavostech města a jeho blízkého okolí.

28. prosince byly zahájeny zednické práce na rozšiřování muzea o městskou galerii. Tím bude lomnické muzeum obohaceno o expoziční plochu 140 čtverečních metrů ve třetím podlaží Šlechtova Hrubého domu; s jejím zpřístupněním veřejnosti se počítá 4. srpna 1991.

Jan Drahoňovský

Cyril Bouda: Staré Hrady.

Pracoviště literárního archivu Památníku národního písemnictví Praha ve Starých Hradech u Libáně

Pracoviště literárního archivu PNP ve Starých Hradech vzniklo v roce 1969 poté, když záchrana tamního renesančního zámku pokročila natolik, že se začalo uvažovat o využití obnovených prostor. Byla uzavřena nájemní smlouva, která byla v dalších letech rozšiřována, takže dnes LA PNP obhospodařuje celé první a druhé poschodí renesančního objektu, druhé patro znovuvybudovaného gotického křídla a zámeckou konírnu; jedná se však o převzetí a adaptaci dalších prostor.

Zprvu byly Staré Hrady pouhým depozitářem bez personálního obsazení. První odborný pracovník sem nastoupil na čtvrtinu úvazku v červenci roku 1971. Nyní zde působí čtyři odborní pracovníci a čtyři další zaměstnanci (ostraha, úklid).

Jsou zde uloženy asi dvě třetiny všech fondů LA PNP: více než 1200 osobních fondů, nakladatelských a redakčních archivů a archivů kulturních spolků a institucí, to vše v téměř osmnácti tisících archivních kartónech (nepočítaje další písemný materiál).

Z nejvýznamnějších fondů jmenujme alespoň ty největší: osobní fondy Jaroslava Vrchlického, F. A. Šuberta, Zdeňka Kalisty, Arne Nováka, Ladislava Stehlíka a dalších, nakladatelské archivy Družstevní práce, Aventina, J. Otty, J. R. Vilímka, Československého spisovatele, archiv Umělecké besedy, Svazu československých spisovatelů, spisovatelského spolku Máj atd.

Samozřejmě jsme se snažili soustředit ve Starých Hradech také regionální materiály. Podařilo se, a tak zde jsou uloženy písemnosti Jarmily Glazarové, Františka Křeliny, Josefa Knapa, Jana Knoba, Václava Prokůpka, Františka Věnceslava Jeřábka, Jana Opolského, Bohdana Kaminského, Josefa Štefana Kubína, Václava Čtvrtka, Karla V. Raise, Leontiny Mašínové a mnoha dalších básníků, spisovatelů a dramatiků. Je tu však i rozsáhlý archiv semilského

vlastivědného časopisu Beseda, pozůstalosti folkloristů Amálie Kutinové, Věnceslava Metelky a Josefa Horáka, můžeme zde studovat písemnosti vlastivědných autorů Antonína Otmara, Miroslava Vlacha, Václava Peči či J. J. Fučíka. Tím samozřejmě nebyli zdaleka vyjmenování všichni krajané — rozsáhlejší soupis regionálních fondů se základním popisem jejich obsahu připravujeme pro některé z dalších čísel tohoto sborníku.

Hlavním úkolem pracoviště je péče o bezpečné uložení archivních fondů. Kromě toho poskytujeme služby badatelům, kteří zde mohou nejen studovat, ale i přenocovat v inspekčním pokoji. Bylo jich zde od roku 1972 několik set (více než 1600 badatelských návštěv), z toho několik desítek cizinců (SRN, Polsko, USA, SSSR, Finsko, Itálie atd.), dále bylo přes 3300 výpůjček odesláno badatelům do pražské studovny. S tím samozřejmě souvisí i zodpovídání badatelských dotazů a rešerší.

Dalším úkolem je samotné zpracovávání fondů. Ve druhém stupni katalogizace bylo zde zpracováno přes tři sta tisíc archivních jednotek a do tisku připraveno přes sto dvacet soupisů archivních fondů.

Pracovníci se významně podíleli také na kulturně osvětové práci (pořádání výstav, koncertů, besed, recitačních pořadů, přednášek a dalších akcí), na provádění turistů, přednáškové činnosti v širokém okolí, na vědecko-výzkumné práci (články, edice, recenze apod.) a v neposlední řadě i na rekonstrukčních pracích při obnově a údržbě zámku Staré Hrady.

Na pracovišti probíhá pravidelně i odborná praxe studentů a jezdí sem studentské exkurse; pracovníci vedli i literární kroužek žáků libáňské školy.

Tento stručný přehled dvacetileté činnosti starohradského pracoviště LA PNP dává při současných prostorových problémech centrálního pracoviště v Praze na Strahově dobré perspektivy pro další úspěšný rozvoj v příštích letech.

Karol Bílek

Pekařova společnost Českého ráje

Český ráj vždy patřil svými přírodními krásami a historickými památkami k nejmalebnějším krajinám v Čechách. V minulosti se vedle místních odborů Klubu českých turistů a okrašlovacích spolků snažila o uchování těchto krás i *Společnost pro povznesení Českého ráje*, založená v roce 1936. O rok později přijala do svého názvu jméno historika profesora Josefa Pekaře. Po celou dobu existence společnosti až do její likvidace po druhé světové válce byl jejím předsedou V. J. Matina, lékař, ale také básník a vlastivědný pracovník. Krátce po vzniku společnosti se stal jejím prvním čestným členem významný turnovský rodák, historik profesor J. V. Šimák.

O obnovení Pekařovy společnosti se uvažovalo již v roce 1968, ale vzhledem k nadcházejícím normalizačním letům k tomuto aktu již nedošlo.

Teprve v letních měsících roku 1990 vzešla z několika kulturních institucí Českého ráje iniciativa k znovuustavení Pekařovy společnosti. 12. července se ve Starých Hradech u Libáně konala schůzka profesionálních historiků a dalších zájemců nejen o minulost, ale i o budoucnost Českého ráje. Tam bylo s konečnou platností rozhodnuto realizovat tento záměr. Byla sestavena užší pracovní skupina, jež byla pověřena zpracováním návrhu stanov a programu společnosti i přípravou ustavující valné hromady. Ta se konala 13. října 1990 v galérii Okresního muzea Českého ráje v Turnově. Po schválení návrhu stanov Pekařovy společnosti Českého ráje byli zvoleni do jejího vedení dlouholetí vlastivědní pracovníci tohoto regionu — RNDr. Karel Samšiňák, CSc., jako předseda a mgr. Karol Bílek jako místopředseda. Sídlem společnosti se stalo turnovské muzeum, kde se budou konat každoroční valné hromady a většina přednáškových akcí. Ustavující shromáždění dále zvolilo prvního čestného člena společnosti, PhDr. Rudolfa Turka, DrSc., významného vědeckého pracovníka, který nemalou měrou přispěl k poznání dávné historie našeho kraje. Dr. Turek v závěru setkání upoutal všechny přítomné přednáškou o díle profesora Pekaře a profesora Šimáka, protknutou mnoha osobními vzpomínkami na tyto své univerzitní učitele.

Do počátku roku 1991 se přihlásilo na sedmdesát členů společnosti. Mezi první zakládající členy patří Okresní muzeum Českého ráje v Turnově, Okresní muzeum a galerie v Jičíně a Okresní muzeum v Mladé Boleslavi. Společnost získala také prvního zahraničního člena. Je jím profesor Stanley Winters z New Jersey v USA, historik, zabývající se východoevropskými a zvláště českými dějinami.

Stanovy Pekařovy společnosti plně navazují na program spolku původního. Mezi hlavní body se řadí především tyto:

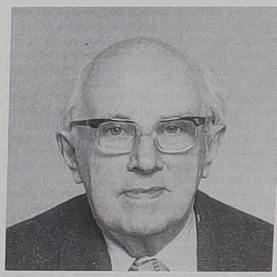
— rozvíjet historické vědomí veřejnosti, její historické a kulturně historické znalosti o historii českého národa, zvláště pak o oblasti Českého ráje a Pojizeří,

— podněcovat záchranu významných umělecko-historických památek v dosahu své činnosti,
— šířit znalosti o životě a díle prof. J. Pekaře, stejným způsobem působit i v poznávání dalších významných osobností z oblasti společenských a přírodních věd, umění, veřejné a politické činnosti,
— pořádat veřejné přednášky, vydávat publikace a spolupracovat s dalšími institucemi.

Domníváme se, že k nejnaléhavějším úkolům patří zmapování současného stavu památek po významných osobnostech v celé rozsáhlé oblasti pojizerského regionu. Jedná se o pamětní desky, pomníky, hroby, expozice muzeí a památníků, fondy archivů apod. Výbor Pekařovy společnosti proto navazuje kontakty s okresními a městskými úřady v naději, že jejich zájmy by mohly být v této oblasti společné. Splnění úkolu předpokládá aktivní spolupráci všech členů společnosti. Jedině za těchto podmínek lze doufat, že dojde k nápravě většinou zanedbaného stavu památek. K prvním konkrétním krokům společnosti patří podíl na chystaném znovuinstalování pamětní desky věnované památce prof. Pekaře na statku jeho rodiny v Dalimělicích a obnově Pekařova pomníku ve Skálově ulici v Turnově. Busta z tohoto pomníku, která je dílem prof. J. Drahoňovského, zůstala naštěstí po dlouhá léta uchována v turnovském muzeu. Obdobné úkoly čekají Pekařovu společnost na Jičínsku, Mladoboleslavsku i v jiných částech této oblasti. Společnost však nezůstává v tomto snažení osamocena. Podařilo se navázat velice úzkou spolupráci se *Spolkem rodáků a přátel Turnova*, jenž má v tomto městě shodné či podobné zájmy, pomoc nabídla i královéhradecká *Společnost ochránců památek* při gymnáziu na Šimkově ulici.

Velice nelehká a nejednoduchá bude pro nejbližší budoucnost zamýšlená publikační činnost, a to vzhledem k nebývalému nárůstu finančních nákladů. Pekařova společnost disponuje pouze částkou, vzešlou z dvacetikorunových ročních příspěvků svých členů, a nemá prozatím sponzory, kteří by ji dotovali. Přesto se výbor společnosti snaží hledat co nejschůdnější cestu k vydávání vlastního zpravodaje. Jeho obsah by měl být zaměřen především na vlastivědnou tematiku a obracel by se i k široké kulturní veřejnosti. Jeho vydávání by mělo být natolik operativní, aby mohl přinášet aktuální informace o činnosti a plánech společnosti. Prozatím se nabízejí možnosti využití již existujícího regionálního periodického tisku, či spojení sil a prostředků s místními spolky a institucemi podobného zaměření.

Hana Maierová

Za Vladimírem Rudou

Krátce před vánoci roku 1990 jsme se v libereckém krematoriu rozloučili s dlouholetým libereckým archivářem prom. hist. Vladimírem Rudou, rodákem ze Sobotky. Zemřel po krátké těžké nemoci v Liberci v sobotu 15. prosince 1990 ve věku 68 let. Jménem rodiny i četných přátel se s ním rozloučil docent dr. Rudolf Anděl, CSc., který věnoval ještě zesnulému vzpomínku v libereckém listě Vpřed (29. 12. 1990).

Vladimír Ruda patřil k významným postavám soudobého kulturního, společenského a vědeckého života v Liberci. Přišel sem na podzim 1948 jako městský archivář a z tohoto archivu, který téměř 40 let až do odchodu do důchodu vedl — po reorganizaci v roce 1961 ředitel okresního archivu — vybudoval jeden z nejlepších v Čechách. Podařilo se mu zde vytvořit pozoruhodné středisko regionální vlastivědné práce, které přitahovalo pozornost stovek zájemců o historii i vlastivědu vůbec od nejrůznějších laiků až po skutečné odborníky a vědecké kapacity, a to nejen z Liberce a okolí, ale i z centrálních vědeckých institucí, ba i ze zahraničí, jak ostatně to vyplývalo z úlohy Liberce v dějinách. Věnoval se jim s nesmírnou obětavostí a láskou k historii regionu, bez níž by profese okresního archiváře ostatně nebyla myslitelná, a to bez ohledu na svůj volný čas, zvláště když šlo o studenty a mladé začínající badatele. Vycházel jim natolik vstříc, že jim umožňoval badatelské studium i o sobotách, nedělích a svátcích. Studovna archivu bývala

tehdy — nejen v úřední dny — často plná. Studenty a začínající badatele zasvěcoval nejen do tajů odborné historické práce, pomáhal jim při heuristice i v řešení vyvstalých problémů, ale nezřídka jim také otcovsky napomáhal při řešení životních strastí. Odrážela se v tom i skutečnost, že býval též konzultantem diplomových prací studentů historie a archivnictví — v době existence pedagogického institutu v Liberci tam i externě působil. (K pedagogické činnosti se vrátil ještě načas po odchodu do důchodu jako externí učitel Vysoké školy strojní a textilní v Liberci.)

Archivář Vladimír Ruda byl výborným popularizátorem historie a své bohaté vědomosti rád předával širokému publiku. Zanechal po sobě nepřeberné množství drobnějších článků s regionálně historickou tematikou, které uveřejňoval zejména v libereckém listě Vpřed, v měsíčníku Kultura a sport Liberecka, v ústeckém Průboji, ale též v německém týdeníku Prager Volkszeitung atd. Rudovy články byly přijímány s velkým zájmem a čtenáři se na ně těšili. Bylo jich úctyhodné množství, neboť např. v libereckém Vpředu se nacházely téměř v každém čísle. Články se týkaly jak různých výročí a významných událostí, tak osobností, vývoje jednotlivých obcí, městských čtvrtí, budov atd. Neméně přitažlivé bývaly též Rudovy přednášky a také jeho příspěvky pro rozhlas (např. v posledních letech seriál o Liberci vysílaný ústeckým studiem). Souviselo to i s jeho bohatou veřejnou činností. Připomínám tu aspoň Rudovo dlouholeté působení jako kronikáře města Liberce, jeho členství ve výboru České besedy v Liberci, vedení historické sekce Socialistické akademie v Liberci (dnešní Akademie J. A. Komenského), dlouholetou spolupráci se Severočeským muzeem v Liberci (spolupráce na řadě výstav a členství v redakční radě jeho sborníku), oponentské posudky pro liberecké a ústecké krajské nakladatelství i konzultace pro autory recenzovaných knih.

Rudův badatelský zájem se koncentroval na období 19.—20. století, zvláště na problematiku dělnického hnutí a textilního průmyslu severních Čech. Nezapomínal však ani na tematiku ze starších dějin a napsal také několik syntetických prací. V prvé řadě je třeba připomenout monografii *Liberec minulosti a budoucnosti* z roku 1960 (2. přepracované vydání vyšlo v roce 1980 s názvem *Liberec minulosti a současnosti*), kterou realizoval společně s ing. arch. Svatoplukem Technikem, dále jeho *Průvodce Libercem* z roku 1958, několik vydání jeho průvodce *Liberecká radnice*, příručku *Památná místa dělnického hnutí na Liberecku* (1972), jakož i dvě drobné monografie vydané v edici Zprávy České besedy — *Liberecko v letech 1352—1577* a *Počátky textilního průmyslu v Liberci*.

Problematika vývoje měst vedla Vladimíra Rudu též k zájmu o městskou heraldiku. Výsledkem jeho studia byla jak řada článků v regionálním tisku, tak zejména monografie *Znaky severočeských měst*, vydaná v roce 1970. Pod jeho vedením tu kolektiv severočeských archivářů podal popis znaků se stručným nástinem vývoje jednotlivých severočeských měst. V. Ruda zde sám zpracoval znaky měst z libereckého okresu (podílel se ovšem i na zpracování znaků některých dalších měst) a navíc sem přispěl úvodní úvahou o studiu severočeských městských znaků, přehledem vývoje těchto znaků (spolu s J. Smetanou), zpracováním přehledných tabulek a další nezbytnou celkovou redakcí. Znaky severočeských měst byly do určité míry průkopnickým počinem. Tato monografie se stala vzorem pro další publikace o městské heraldice v některých krajích a okresech, které následovaly. Přivedla též Vladimíra Rudu do komise pro znaky měst při archivní správě MV ČR, která pracovala pod vedením jeho dlouholetého přítele dr. Jiřího Čarka, ředitele Archivu hl. m. Prahy. Výsledkem několikaleté práce byla monografie *Městské znaky v českých zemích*, zpracovaná Jiřím Čarkem za konzultace několika spolupracovníků, mezi nimiž byl i V. Ruda, a vydaná v roce 1985 v nakladatelství Academia.

Vladimír Ruda byl podstatnou částí svého života spjat s Libercem, ale srdcem stále tíhl do Sobotky, kde se narodil 1. 9. 1922. Z lásky k tomuto městu a kraji se snad nejhlouběji vyznal v kouzelném článku, který napsal do soboteckého jubilejního sborníku z roku 1988.

Sobotku V. Ruda nesmírně miloval. Pocházel sice ze skromných poměrů — otec byl městským strážníkem, ale jeho rod tu zapustil hluboké kořeny sahající až do 17. století, jak se mu podařilo vystopovat z pramenů. V Sobotce se V. Rudovi dostalo základního vzdělání, ale na střední školu musel do Mladé Boleslavi. Tamní gymnázium, kde studoval v letech 1932 až 1941, mělo vynikající pověst a V. Ruda si tehdy oblíbil i toto město. Vyznal se z toho in margine své studie o vývoji textilního průmyslu na Boleslavsku, kterou uveřejnil ve sborníku *Boleslavica '68* a věnoval památce svých učitelů a spolužáků. Maturoval však v době války a nemohl dále studovat, protože české vysoké školy byly nacisty uzavřeny. Postihlo jej proto totální pracovní nasazení, ale naštěstí poměrně pro něj blízko. Nastoupil do sklářských dílen na Jablonecko, takže občas mohl navštěvovat rodiče i přátele.

Jako středoškolák Ruda poznal také Fráňu Šrámka, spřátelil se s ním a zajížděl dokonce za okupace za ním do jeho pražského bytu na Černém vrchu s potravinami i se vzkazy od přátel ze Sobotky. Toto přátelství vydrželo až

do básníkovy smrti a Rudův vřelý vztah ke Šrámkovi ještě déle. Zamiloval si Šrámkovo dílo a stal se nejen jeho znalcem a ctitelem, ale též je propagoval a sám pro sebe z něj načerpal mnoho cenného do svého života. Projevem toho by byla např. Šrámkova výstava v Sobotce v roce 1947, kterou realizoval k básníkovým 70. narozeninám za pomoci jeho bratrance gen. MUDr. Josefa Picka, jenž pro ni poskytl několik osobních památek (zvláště fotografie z básníkova dětství), spolu se Sdružením studentů soboteckých a dalšími soboteckými spolky.

Po osvobození se Vladimír Ruda vrátil do Sobotky a po čase přistoupil ke studiu historie na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, které později ještě prohloubil studiem na Státní archivní škole. To již sám pracoval jako archivář. Začínal totiž ještě během svého studia v březnu 1946 právě v Sobotce, kde vlastně založil a vybudoval městský archiv jako instituci, přestože počátky tohoto archivu byly prastaré (sahaly až do konce 18. století). Soboteckému archiváli V. Ruda také zhruba uspořádal a badatelsky zpřístupnil. Impulsem k tomu se staly oslavy 450. výročí povýšení Sobotky na město v roce 1948. Na nich se ostatně podílel. Pomohl předně připravit první soboteckou jubilejní sborník a sám do něj rovněž přispěl. V tomto sborníku publikoval jednak nejvýznamnější historické listiny města Sobotky a jednak sem napsal její přehledné dějiny. Vedle toho se tehdy ještě podílel na organizaci VII. sjezdu rodáků a přátel města Sobotky a v souvislosti s ním připravil též výstavu soboteckých archiválií, kde širší veřejnost měla jedinečnou možnost shlédnout cenné písemné památky soboteckého minulosti a zároveň si uvědomit poslání archivu. Existenční důvody však V. Ruda donutily, že na podzim 1948 odešel do Liberce, kde přijal placené místo městského archiváře. V Liberci již také trvale zakotvil. Dokončil tu i své vysokoškolské studium, ale jeho diplomová práce, vypracovaná v semináři univ. prof. dr. V. Vojtíška a obhájená v roce 1951, zůstala orientována na téma z dějin Sobotky (*Sociální poměry v Sobotce po válce třicetileté*). Soboteckou tematiku měla i jeho státní závěrečná práce na Státní archivní škole (*Správa města Sobotky do zřízení regulovaného magistrátu*). Podotknuto budiž, že V. Ruda až do konce roku 1952 vykonával ještě nadále paralelně honorární funkci soboteckého městského archiváře.

Historie a památky města Sobotky a jejího okolí přitahovaly Vladimíra Rudu už od mládí. Na jeho rané příspěvky zásadní povahy, uveřejněné v soboteckém jubilejním sborníku z roku 1948, navázalo jeho pojednání o stavebním vývoji města Sobotky v dalším soboteckém jubilejním sborníku z roku 1968, jakož i menší příspěvky, které po řadu let uveřejňoval ve *Zpravodaji Šrámkovy Sobotky* (popř. i jinde). Většinou to byly články ze starších i novějších dějin města, kde zejména předkládal a interpretoval dosud neznámé prameny, ale věnoval tu pozornost i soboteckým památkám, onomastice, významným osobnostem, záhadám v soboteckém genealogii a heraldice (např. náhrobek děkana Šumy z Vlastislavě) atd. Nezapomněl však ani na Šrámka. Ve Zpravodaji publikoval rovněž nové prameny ke stavebnímu vývoji Humprechta, dominujícímu Sobotce, zabýval se jeho držiteli a záhadami (půlměsíc na špici věže), zasazoval se o jeho záchranu, přitahovala ho i starobylá Kost. Ze zamýšlené větší práce z dějin tohoto hradu mohl však publikovat jen několik poznámek ke kosteckému překladu *Písně písní*, který vydal prof. Přemysl Koldovský, jakož i studii *Sobotecko v dějinách husitského hnutí*, kterou uveřejnil společně se svou dcerou Hanou Chocholouškovou. Byla to vlastně její přepracovaná seminární práce, kterou doplnil dvěma exkurzy. Milované Kosti, Humprechtu, středověké tvrzi v Sobotce, jakož i dalším tvrzím a zámkům v okolí Sobotky se Vladimír Ruda mohl více a hlouběji věnovat v příslušných statích o nich, které napsal pro kolektivní dílo *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, a to sice pro jeho III. svazek (Severní Čechy), který vyšel v roce 1984 a byl redigován jeho přítelem doc. dr. Rudolfem Anděl em, CSc. Rudova autorská spoluúčast na tomto díle byla nejen projevem a reflexí lásky k rodnému Soboteccku, ale též určitým vyvrcholením jeho historické tvorby věnované tomuto kraji. Připomenuto budiž i to, že v 50. letech realizoval historickou část vlastivědné expozice Sobotecka, která bývala umístěna na zámku Humprechtě (býv. městské muzeum).

Vladimír Ruda zůstal aktivním až do konce svého života. Nepřestával pracovat ani po odchodu do důchodu v roce 1984, přestože poslední léta jeho aktivní služby byla poznamenána některými smutnými událostmi v jeho osobním životě a nepříznivým, ba až necitelným přístupem jeho nadřízených a městských i okresních činitelů, kteří si ani plně neuvědomovali, co Ruda pro Liberec vykonal a mohl by ještě vykonat. V. Ruda to ostatně těžce nesl. Nicméně to svým optimismem překonával a našel pro své dílo pokračovatele i ve svých dvou dcerách — Jitce, která se stala učitelkou dějepisu a češtiny, a ještě více v Haně, která ho následovala v archivářské profesi.

S Libercem se archivář Vladimír Ruda za léta důvěrně sblížil, našel tu i četné přátele, jak ostatně bylo připomenuto. Jmenovitě bych z nich zde ještě uvedl alespoň dva. Jedním byl spisovatel Václav Kaplický, jenž mu věnoval

i jednu z povídek ve své knize *Listy z kroník*. Druhým by byl středoškolský profesor Pavel Krejčí, rodák z východočeské Ostroměře, folklorista, zaměřený na sběr a edice podještědských a podkrkonošských lidových písní a tanců, které pomáhal též ztvárnit ve zdejších souborech. Po jeho předčasné smrti mu V. Ruda věnoval také vzpomínku na stránkách Zpravodaje Šrámkovy Sobotky. Později pomohl jeho vdově Marii Krejčové (posléze se stala i jeho druhou životní družkou) a jeho sestře prof. Jarmile Procházkové připravit a realizovat vydání knihy *Písně, tance a lidé v Podkrkonoší*, která vyšla z Krejčího pozůstalosti v roce 1984 pod společným autorstvím Pavla Krejčího a Jarmily Procházkové.

Vladimír Ruda byl skutečnou osobností mezi soudobými archiváři a historiky. O své znalosti historických faktů, pramenů i literatury se rád dělil jak s odborníky, tak se širší veřejností. Přes svůj rozhled a popularitu zůstával však vždy neobyčejně skromným, přátelským a nesmírně obětavým, ochotným nezištně přispět kdykoliv radou a pomocí. Za vše, co pro Liberec i rodnou Sobotku vykonal, zasluhuje si trvalé uznání a věděnou vzpomínku.

Biographica

BOUZA, Erik: *Padesátiny* [V. Rudy]. Zpravodaj Šrámkovy Sobotky, *9*, 1972, č. 8, s. 79.

TOMSA, Jaroslav: *Vladimír Ruda — šedesátník*. Česká besedа v Liberci. 30. dopis. Liberec 1982, s. 9—11.

CHAROUZ, Jaromír: *K šedesátinám archiváře českého severu*. Archivní časopis, *32*, 1982, č. 4, s. 230—231.

TOMSA, Jaroslav: *Pětašedesátník Vladimír Ruda*. Zpravodaj Šrámkovy Sobotky, 1987, č. 3, s. 40.

ANDĚL, Rudolf: *Za prom. hist. Vladimírem Rudou*. Vpřed, 29. 12. 1990.

BÍLEK, Karol: *Za Vladimírem Rudou*. Pojizerské listy, *65*, č. 3, 17. 1. 1991.

BÍLEK, Karol: *Zemřel archivář V. Ruda*. Zpravodaj Šrámkovy Sobotky, 1991, č. 1, s. 4—5.

Výběrová bibliografie prací V. Rudy se soboteckou a boleslavskou tematikou

I. Sobotecko

Šrámkova výstava v Sobotce. Beseda, 4, 1947, s. 13. [Pod pseudonymem Sahib].

Privilegia města Sobotky. In: Sobotka. Jubilejní sborník k 450. výročí povýšení na město 1498—1948. Sobotka 1948, s. 99—115.

Stručný historický nástin vývoje Sobotky. Tamtéž, s. 19—34.

Stavba zámku Humprechta v korespondenci kostec-kých hejtmanů. Zpravodaj Šrámkovy Sobotky (dále jen: ZŠS), *3*, 1960, č. 7, s. 7—11.

Památce národopisného pracovníka prof. Pavla Krejčího. ZŠS, 4, 1967, č. 8, s. 6.

Předkové Vlasty Buriana. ZŠS, *4*, 1967, č. 9, s. 7.

Stavební vývoj Sobotky. In: Sobotka. Sobotka 1968, s. 37—47.

Sobotkové se ozývají. ZŠS, *6*, 1969, č. 11—12, s. 99.

Jak soboteční děkanové o infuli přišli. ZŠS, 7, 1970, č. 5—6, s. 52.

Dva neznámé náhrobní kameny v soboteckém chrámu. ZŠS, 7, 1970, č. 7—8, s. 60.

Klanice, Sobotka či Kláštérský potok? ZŠS, *8*, 1971, č. 10, s. 97.

Z minulosti Sobotky ve středověku. ZŠS, *9*, 1972, č. 1—2, s. 11—12, č. 5, s. 44, č. 6—7, s. 59.

Sobotecký děkan — poeta laureatus Jan Ignác Šuma z Vlastislavě. [Spoluautor: L. Olbrich.] Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze 1974, č. 6, s. 19.

Sobotecko v dějinách husitského hnutí. [Spoluautor: H. Rudová-Chocholoušková.] In: Sborník prací východočeských archivů. Sv. 4. Zámrsk 1978, s. 221—253.

Kostecká Píseň písní vydána tiskem. ZŠS, 1980, č. 4, s. 40—41.

Weiskopfův překlad Šrámkovy básně Raport. ZŠS, 1981, č. 2, s. 19.

Neznámí husité z Jičínska v Pobaltí roku 1454. ZŠS, 1982, č. (3), s. 35.

Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Sv. 3. Severní Čechy. Praha 1984. Hesla Humprecht, Kost, Mladějov, Sobotka aj.

Jan Neruda a soboteckýhodinář Prokeš. ZŠS, 1985, č. 1, s. 8.

Sobotka a Turci. ZŠS, 1985, č. 1, s. 10.

Hledáme obrazy Kosti a Sobotky. ZŠS, 1986, č. 1, s. 8.

Nejen historický dokument... ZŠS, 1986, č. 3, s. 31—32.

Dvakrát o Humprechtu. ZŠS, 1987, č. 2, s. 23.

Mám-li mluvit o svém vztahu k mému rodišti, Sobotce... In: Sobotka '88. Jubilejní sborník ke 490. výročí povýšení Sobotky na město. Sobotka 1988, s. 26—28.

II. Boleslavsko

Události roku 1844 v Boleslavském kraji. Sborník archivních prací, *8*, 1958, č. 2, s. 50—97.

Protesty proti zaměstnávání děvčat v kartounkách Boleslavského kraje roku 1835. In: Sborník Severočeského muzea. Historia. Sv. 1. Liberec 1958, s. 168—186.

Z dějin textilního průmyslu v Kosmonosích, Josefově Dole a Mladé Boleslavi do začátku 20. století. In: Boleslavica '68. Mladá Boleslav 1968, s. 70—90.

Jan Šťovíček

LITERATURA

Als die Schlote noch qualmen durften... Die Frühphase der Industrialisierung in Nordböhmen 1797—1860. Eine Ausstellung des Sudetendeutschen Archivs München. München, Sudetendeutsches Archiv 1987. 72 stran.

Anschiringerovo album průmyslu v obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory, vydané v Liberci v letech 1858—1862, je stále cenným pramenem pro poznání průmyslu a industrializace severních a severovýchodních Čech v době první průmyslové revoluce. Svědčí o tom nejen jeho reprint, realizovaný Národním technickým muzeem v Praze roku 1981, ale i jeho časté využití v historické literatuře. Jako základní pramen pro svou výstavu o industrializaci severních Čech v období průmyslové revoluce ho nověji vytěžil i Sudetoněmecký archiv v Mnichově. Připravil ji Edgar Pscheidt, který je i autorem katalogu.

V úvodu katalogu vysvětlil genezi výstavy — inspiraci při studiu Anschiringerova alba a povědomím o jeho mimořádném významu pro dějiny průmyslu severních a severovýchodních Čech. Přestože se snažil doplnit je dalším dobovým ikonografickým materiálem a písemnými či tištěnými prameny, primárním zůstal Anschiringer, jehož osobnosti věnoval v úvodu i biografickou poznámku. Z dalšího materiálu byla využita například dobová vyobrazení měst — na obálce katalogu je reprodukován Charlemontův dřevoryt města Liberce z doby kolem roku 1898, který uváděl i celou výstavu, a to poprávu, neboť Liberec byl skutečným centrem celé průmyslové oblasti, ba neoficiálním hlavním městem německé části Čech. Uplatnily se také dobové rytiny a fotografie průmyslových podniků, portréty podnikatelů a také materiál kartografický, převzatý hlavně z Hickmannova průmyslového atlasu Království českého.

Výstavnímu katalogu předchází stručný nástin dějin severočeské ekonomiky v letech 1797—1888. Pscheidt se tu vyslovil k problematice průmyslové revoluce v Čechách, k vztahu liberalismu a protekcionismu v hospodářské politice habsburské monarchie, k přechodu k velkopodnikům, k úloze hornictví a železářského průmyslu při industrializaci severních Čech a v závěru poukázal na úlohu měšťanstva (buržoazie) jako nositele hospodářského pokroku a na postavení dělnictva v období průmyslové revoluce. Mohl tu však pouze načrtnout některé problémy, neboť k dispozici měl jen několik stránek — v žádném případě nemůže jít o ucelený výklad. K hlubšímu pochopení by měla zájemcům posloužit doporučená literatura, která je ve výběru připojena; zahrnuje však pouze německé práce, přestože autor aspoň základní česká díla znal, neboť odkazuje i na zmíněný reprint Anschiringerova alba — snad mohly být zastoupeny alespoň novější cizojazyčné studie českých autorů.

Podstatnou část výstavního katalogu tvoří komentovaný soupis výstavních exponátů se základními informacemi o prezentovaných průmyslových objektech, jejich majitelích apod. Předchází mu stručná informace o území obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory a o charakteru jejího průmyslu. Katalog sám je uspořádán podle jednotlivých průmyslových odvětví. Jeho stěžejní část je věnována průmyslu textilnímu. Jsou tu zahrnuty jak továrny v německé severočeské oblasti, tak podniky v české části obvodu komory, jako například továrna Vincence Mastného v Lomnici nad Popelkou, Schmittovy závody v Českém Dubu a Semilech, Leitenbergerova továrna v Kosmonosích atd. Každému oddílu předchází stručná charakteristika průmyslového odvětví, údaje o podnicích jsou převzaty vesměs z Anschiringera. Škoda však, že nevyužil více další literatury. V důsledku toho například v oddíle věnovaném hornictví registruje jen šachtu Ignác na Žacléřsku, kterou má Anschiringer, a dolování v žacléřsko-svatoňovické pánvi více nevysvětluje, chybí tu i hnědouhelné dolování na Hradecku apod. Z menších železářských podniků na severu Čech uvádí jen Rohanskou železárnu v Engentálu, a to pouze na základě údajů u Anschiringera.

Neznalost soudobé české literatury v německém prostředí však vyplývá nejen z jazykové bariéry, ale také z bariér dalších, které donedávna bránily výměně vědeckých informací. Přesto realizace výstavy a vydání katalogu byly počinem velmi záslužným.

[št]

□

ŠTĚPÁN, Luděk: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů. Část I. Technické a společenské stavby.* Vydalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích ve spolupráci s ministerstvem kultury ČR a Krajským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem 1990. 117 stran. — Tisk VČT 04 Havlíčkův Brod.

Tato metodická příručka je vzorem dokonalého zpracování zatím téměř neoraného pole typologie lidového průmyslového a občanského stavitelství devatenáctého a počátku dvacátého

století. Autor se jako první u nás odhodlal k systematickému průzkumu stavebních plánů, uložených ve východočeské archivní síti. Výsledkem několikaleté heuristiky je ucelený pohled na lidové řemeslo těsně před nástupem unifikující tovární velkovýroby.

První část, věnovaná technickým stavbám, je rozdělena do devíti kapitol, z nichž první obsahuje plány všech druhů pohonných jednotek, další pak stavby podle výrobní náplně — potravinářské, zpracování dřeva, textilní, kožedělné, kovovýrobní, sklářské, papírenské a výrobny stavebních hmot. Druhá část, představující společenské stavby, je podstatně kratší a zahrnuje plány staveb obecních, staveb poskytujících různé služby, staveb dopravních a sociálních. Závěr publikace tvoří důkladný poznámkový aparát, místní rejstřík a dvojjazyčné resumé. Recenze díla z pera Evy Dvořákové a archivně metodické poznámky Ivo Navrátila jsou použity jako předmluva. Ve zkratce popisují autorovu metodu zpracování látky, prameny, z nichž čerpal a seznamují nás s principy stavebního řízení v tomto období.

Plány staveb, které tvoří podstatnou náplň publikace, jsou kvalitně (samozřejmě s přihlédnutím ke stavu originálů) ofsetovou technikou reprodukovány; šťastné je i užití hnědého tónování, které změkčuje technickou strohost projektů do podoby grafických listů. Každý plán je doplněn názvem stavby, její lokací, určením, zda se jedná o novostavbu či přestavbu, autorem, datem a stručným popisem technologie výroby v objektu. V poznámkách L. Štěpán doplňuje lokaci archiválií a u některých zajímavých staveb připojuje technickou legendu či text žádosti o stavební povolení.

Nezbývá, než tuto příručku doporučit všem, kdož chovají obdiv ke stavitelskému umění předešlých generací. Její náklad (dva tisíce výtisků) bude nepochybně vbrzku rozebrán.

[*ba*]

□

EDEL, Tomáš: *Dům zemědělské usedlosti 16. a 17. století v severovýchodních Čechách.* In: Archaeologia historica. Sv. 15. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 1990, s. 57—68.

Příspěvek ředitele českodubského muzea, přednesený na XXI. celostátní konferenci k problematice historické archeologie (s hlavním zaměřením na všední život ve středověku) v září 1989, vychází ze stavebně historického průzkumu lidového domu ve středním Pojizeří a Podještědí v 16. a 17. století. Autorovi se podařilo objevit v Libiči, Vlachovém, Petrašovicích a Budíkově několik stavení, která si podnovodobými úpravami dochovala původní dispoziční základ i některé konstrukční prvky, datovatelné do sklonku 16. a počátku 17. století (některá z nich nebyla dosud v literatuře registrována). Podle archivních pramenů patřila sociálně silným venkovským vrstvám a charakterizuje je trojdílná dispozice komorového typu s průchodnou síní, přičemž komorová část je na rozdíl od obytné dvouetážová (tzv. špýchar ový dům). Dýmnou jizbu doprovázejí různé formy roubené klenby.

Překvapivým zjištěním je pro nás poznatek, že Petrem Matouškem v roce 1927 popsaná zemědělská usedlost ve Všeni čp. 14, datovaná záklopovým prknem do 90. let 16. století, se v prakticky celé roubené konstrukci do dnešních dnů dochovala, byť pod vrstvami pseudosecesních omítek; autor publikuje nové zaměření, řez a půdorysy přízemí a patra a upozorňuje, že ani další stavby dvora nepostrádají zajímavosti (roubená stodola je datována 1696, kamenné chlévy a maštale se hlásí do 19. století).

[*in*]

□

LENDEROVÁ, Milena: *Rodina advokáta Zemana a semilský ochotnický spolek (1874—1925).* In: Sborník prací východočeských archivů. Sv. 7. Zámrsk, státní oblastní archiv 1990, s. 97—110.

Článek z pera dr. Lenderové, známé svou přízní a zaujetím pro ochotnické divadlo, v nás vzbuzuje rozpaky. V košatém (a v současnosti stále plodícím) stromu semilského ochotnického divadla se snaží najít zaschlé a některé už od počátku zakrnělé větvičky, kterým dalo vyrůst působení Zemanovy rodiny.

V polovině šedesátých let minulého století vzniká v Semilech ochotnický spolek. Za patnáct let se dobral velmi slušné úrovně. V té době do Semil přichází z kolébky lidového divadla Stanového JUDr. Antonín Zeman. Pod spisovatelským jménem Antal Stašek se bez úspěchu pokouší o dramatickou literární tvorbu. Údajné uvedení jeho hry v Semilech není doloženo. Také herecké působení jeho budoucí ženy končí záhy po svatbě. Stašek je zvolen ředitelem ochotnického spolku; na tomto postu setrvává dva roky a autorka přiznává, že repertoárově hubené. Předpokládá pouze jeho vliv při rozhodnutí věnovat výtěžek jednoho představení ve prospěch Národního divadla a vyrovnat dluh u záložny (zde spíše zásluha Zemana právníka). V pozdějších letech třikrát vystoupil s proslovy před slavnostními představeními.

Další část článku je věnována podílu Zemanových synů Kamila (Ivana Olbrachta) a Vladimíra na ochotnickém dění v Semilech. Zjišťujeme, že převážnou část toho, co bylo o Olbrachtově divadelní činnosti kdy napsáno, nelze doložit. Ať je to údajné sepsání tragédie, jejíž text se nezachoval, nebo tradovaný počátek Olbrachtovy herecké činnosti v roce 1901, kdy měl účinkovat ve hře *V paláci šlechtickém*, ale v repertoáru semilských ochotníků ji nenajdeme. V další hře, ve které měl Ivan Olbracht hrát, Ernestově *Flaschmannu vychovateli*, hledáme v obsazení Zemanovo jméno marně. V roce 1903 je prokázána jeho účast pouze v jediném titulu. Uvedení Gorkého *Měšťáků* ochotnickým spolkem zůstává nedoloženo a tím i údajná Zemanova účast. V roce 1904, kdy spolek inscenoval deset her, je jeho jméno na plakátech pouze v jednom případě, ačkoliv se sám zmiňuje o dvou rolích. V následujícím roce je zjištěno Olbrachtovo účinkování ve dvou hrách, ostatní, ačkoliv jsou ve výčtu jeho rolí uváděny (kniha *A. Stašek, Ivan Olbracht a Semily*) nelze doložit. Naposledy snad hrál v roce 1906 v Jiráskově *Lucerně*, část plakátu se jmény účinkujících však chyběl. O činnosti Olbrachta jako divadelního teoretika by mohly svědčit čtyři články v listu *Pokrokové Podkrkonoší*, žádný z nich však není podepsán.

Působení mladšího syna Zemanových, Vladimíra, je na rozdíl od Kamilova plodnější. V letech 1907—1909 vystoupil nejméně ve čtyřech rolích. Po několikaletém odloučení se vrací do Semil a představuje se obecenstvu v devíti inscenacích jako herec a v šesti jako režisér. Stává se na jeden rok dokonce předsedou spolku, podílí se na zdařilých výročních oslavách a jiných akcích, pomáhá řešit problémy, v nichž se spolek nalézal. Vše je přerušeno jeho náhlým ukončením členství v roce 1925.

Na rozdíl od autorčina nadhodnocení podílu spisovatelů otce a syna Zemana na společenském dění se domníváme, že pro semilské ochotnické divadlo mělo větší význam toliko působení třetího a nejméně známého člena rodiny, Vladimíra. Uvedený aritmetický součet půlstoletého přínosu Zemanovy rodiny semilskému divadlu se nám tak zkrátí na plodných pět let. Kladem článku však zůstává zasvěcené provedení historií významného období semilského ochotnického spolku a jeho vlivu na národní a kulturní výchovu.

[*ba*]

□

Miloslav Janků. Skládská tvorba 1939—1989. Text a úprava Václav Heřman. Semily, Muzeum dělnického hnutí 1989. Nestránkováno.

Katalog nedávné semilské výstavy je typickou ukázkou vtipného řešení účelového tisku ve skromných podmínkách provinční kulturní činnosti. Vtipného nápadem, že lze potisknout obálku textem, vložit do ní tři reprodukce vystavených děl a bez dalších úprav prezentovat návštěvníkům. Průvodním jevem této jednoduchosti je však i rychlou rukou napsaný a vysázený text a nedostatečná korektura. Přes tyto výhrady poskytuje katalog solidní informaci o meznících v uměleckém životě sklářského výtvarníka a akademického malíře Miloslava Janků, i o tvůrčí kapitole, zasvěcené tvarování a malířskému pojednání skla.

[*ba*]

□

MIKOLÁŠEK, Vladimír: *Ďáblův doktor. Pověsti z kordkového kraje, Železnobrodska a Jablonecka*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1987. 244 stran. — Grafická úprava Miloslav Fulín. Tisk Severografia Liberec.

Autor ve své knize shromáždil 58 pověstí, které převyprávěl svěžím jazykem. Tematicky je rozdělil do pěti okruhů: Pověsti horských lesů, Pověsti větrů a mračen, Pověsti sklářské píšťaly, Pověsti horských vod a Pověsti vonných bylin. Stanovené teritorium přesahuje — nalezneme zde i pověsti vížící se ke Kozákovu, tatobitské lipě nebo k Drábovně. Připojen je slovníček nářečních výrazů.

Sbírka je díky své poetické a originální formě přitažlivá pro široký okruh čtenářů.

[*Ma*]

VELARTOVÁ, Jaroslava: *10 zastavení v Českém ráji*. B. m., L. Velart 1990. 55 stran. — Obálka a ilustrace J. Velartová. Tisk VČT 28 Semily.

Jaroslava Velartová shromáždila v této nevelké knížce pověsti z deseti míst, vymezených Mnichovým Hradištěm (Drábské světničky), Jičínem (Veliš) a Turnovem (Valdštejn). Každá lokalita — hrad, zámek či přírodní útvar — je v úvodu stručně popsána. Pověsti byly pravděpodobně zpracovány na základě literatury, uvedené na závěr publikace. Podkladem pro ilustrace byla vyobrazení, zmíněná v seznamu použitých pramenů. Autorka bohužel neinformuje, zda k jejím zdrojům patřili též lidoví vypravěči nebo kronikáři.

Tiskovina si neklade vyšších cílů, může však probudit vlastivědný zájem u mládeže, k níž se především obrací.

[*Ma*]

Autoři tohoto svazku:

Jaroslav Barták *(ba)*, okresní archiv Semily; Hans Bayer-Ossendorf, SRN-Deggendorf; PhDr. Karol Bílek, Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, pobočka Staré Hrady; Jan Drahoňovský, Městské muzeum Lomnice nad Popelkou; Vlastimila Hamáčková, Státní židovské muzeum Praha; PhDr. Vladimíra Jakouběová, Okresní muzeum Českého ráje Turnov; Vilém Kmuníček, Bílovice nad Svitavou; PhDr. Milena Lenderová, Vysoká škola chemicko-technologická Pardubice; PaedDr. Jan Luštinec, Krkonošské muzeum Jilemnice; PhDr. Hana Maierová *(Ma)*, Okresní muzeum Českého ráje Turnov; PhDr. Ivo Navrátil *(in)*, okresní archiv Semily; PhDr. Lubomír Procházka, CSc., Středočeské muzeum Roztoky u Prahy; Vojtěch Ron, Liberec; MUDr. Ludvík Schmid, CSc., Praha; PhDr. Jan Štovíček *(šť)*, Národní technické muzeum Praha; Václav Votoček, Semily.

OBSAH

Články

Vlastimila Hamáčková Židovský hřbitov v Turnově 7

Milena Lenderová Turnovská městská škola v letech 1772—1870 19

Jan Šťovíček Dolování uhlí na Lomnicku 32

Václav Votoček Po stopách semilského okrašlovacího spolku 51

Vilém Kmuníček Větrov Zdeňka Róna 63

Materiály

Jan Bayer Domov v Čechách císařsko-královských, republikánských, protektorátních a komunistických 77

Fotodokumentace lidové architektury ve fondech Krkonošského muzea v Jilemnici [*Lubomír Procházka — Jan Luštinec*] 131

Drobnosti

Jan Antonín Želízko [*Ludvík Schmid*] 137

K poslední inscenaci sousedského divadla [*Vojtěch Ron*] 140

Kronika

Činnost okresního archivu Semily v roce 1990 [*Ivo Navrátil*] 147

Zpráva o činnosti Okresního muzea Českého ráje v Turnově za rok 1990 [*Vladimíra Jakouběová*] 148

Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 1990 [*Jan Luštinec*] 150

Městské muzeum v Lomnici nad Popelkou v roce 1990 [*Jan Drahoňovský*] 150

Pracoviště literárního archivu Památníku národního písemnictví Praha ve Starých Hradech u Libáně [*Karol Bílek*] 151

Pekařova společnost Českého ráje [*Hana Maierová*] 152

Za Vladimírem Rudou [*Jan Šťovíček*] 153

Literatura

Referáty a zprávy 159

Z ČESKÉHO RÁJE A PODKRKONOŠÍ

vlastivědný sborník

svazek 4

Vydal okresní archiv Semily se sídlem v Bystré nad Jizerou roku 1991 ve spolupráci s Okresním muzeem Českého ráje v Turnově, Krkonošským muzeem v Jilemnici, Městským muzeem v Semilech, Vlastivědným muzeem ve Vysokém nad Jizerou, státním oblastním archivem v Zámrsku a Pekařovou společností Českého ráje. Odpovědný redaktor Ivo Navrátil. Předsedkyně redakční rady Milena Lenderová. Obálka a grafická úprava Jaroslav Barták. Reprografie Zdeněk Kašpárek, Jaroslav Hajfler, Miroslav Kubát a Věra Kodetová. Štočky zhotovila Severografia, s. p., závod 01, Liberec. Vytiskly Turnovské tiskárny, s. p., Turnov. Náklad 800 výtisků. Stran 164.

02/61

Cena výtisku 25 Kčs